

COLLECTIEVE WONINGBOUW

HET TOETSEN VAN DE SOCIAAL-RUIMTELIJKE PATRONEN
VAN DRIE TYPES SOCIALE WONINGBOUW OP HET KIEL

KEN DUPONT

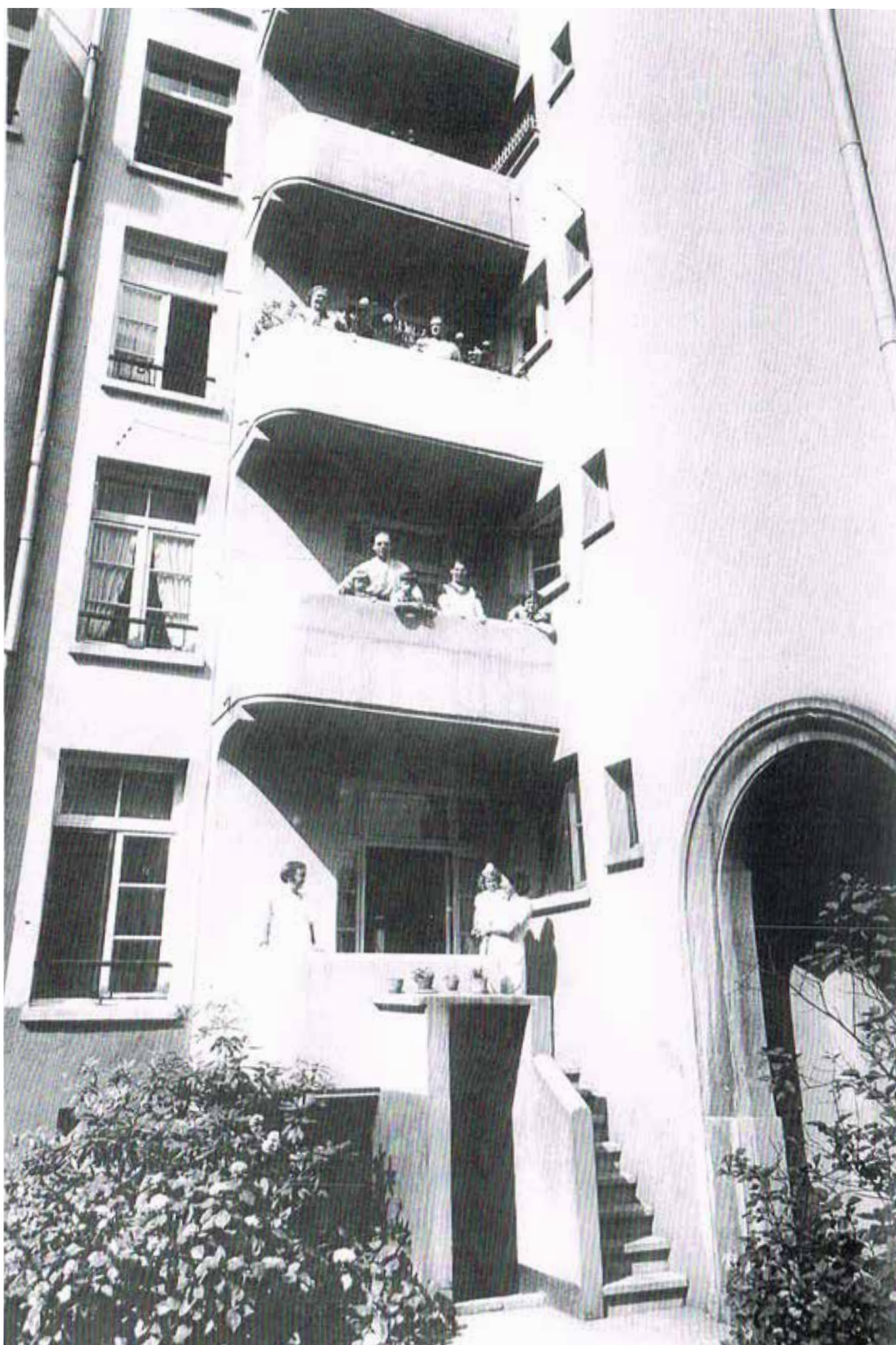
1999-2000

DAM
ARCHITECTEN

INHOUDSTAFEL

1	Inleiding / Verantwoording	3
2	Historiek van het Kiel	5
3	Evolutie van de Sociale Woningbouw	13
4	Het Onderzoek	28
	4.1 Inleiding	28
	4.2 Het Leven tussen Huizen	32
	4.3 Analyse "Oude Blokken"	34
	4.4 Analyse "Zweedse Wijk"	41
	4.5 Analyse "Potenblokken"	46
5	Besluit	56
6	Bibliografie	57

**“Sociaal wil niet zeggen financieel behoevend, sociaal wil zeggen tot
verbondenheid genegen”**
(Sieg Vlaeminck, socioloog-stedebouwkundige)

1 Inleiding/verantwoording

Door de jaren heen ben ik me meer en meer gaan interesseren voor het *gewone wonen* van mensen. Naar mijn mening is het sociaal gedrag van mensen in hun omgeving het meest belangrijke aspect van architectuur. Waarom mensen op een bepaalde manier met hun omgeving omgaan en de mate waarin de typologie van het gebouw en de ruimtelijke kenmerken ervan hun gedrag beïnvloeden, is een onderwerp dat in het seminarie stedelijke ecologie al sterk aan bod kwam. Zeker het wonen van mensen in hoge dichtheid is hierin een actueel probleem. België is stilaan volgebouwd. Het is zowel ruimtelijk als sociaal niet meer haalbaar om de Belg met zijn baksteen zijn individueel en anoniem ding te laten doen. Er moet gezocht worden naar woonvormen die een evenwicht bieden tussen het individuele (privé) en het gemeenschappelijke (sociaal). Vanuit deze gedachte is het idee ontstaan om een aantal “oervormen” van collectief wonen te onderzoeken naar hun sociaal-ruimtelijke patronen.

Als voorwerp van het onderzoek heb ik voor de sociale woningbouwprojecten in mijn eigen buurt gekozen. De rijke diversiteit van typologieën op het Kiel is namelijk een stoffelijke neerslag van de wisselende ideologieën en stedenbouwkundige opvattingen die elkaar opvolgden. Rond de jaren '20 bouwde men in de steden en verstedelijkte gemeenten voornamelijk **gesloten bouwblokken** met kleine binnenhoven. Geleidelijk aan groeiden deze patio's uit tot grotere binnenplaatsen tot men uiteindelijk een totaal open bouwwijze zou toepassen. Zo is het project van Braem, met als tussenstap de blokken aan de Jan De Voslei, een uitwerking van de meer traditionele **strokenbouw** uit het modernisme (Luchtbal).

Gelijktijdig werden er, vooral door de Christelijke huisvestingsmaatschappijen, meer traditionele woonvormen gebouwd die eerder individueel georiënteerd waren doch vaak een zekere vorm van collectiviteit hadden. Zo zijn er in Antwerpen verscheidene **tuinwijken** en varianten terug te vinden. Op het Kiel vind je zo onder meer de “Zweedse wijk”. Deze drie typologieën vormen dan ook het voorwerp van mijn onderzoek. Voordeel hiervan is dat ze samenhangen in éénzelfde stedelijk weefsel waardoor de verschillen een vastere bodem krijgen.

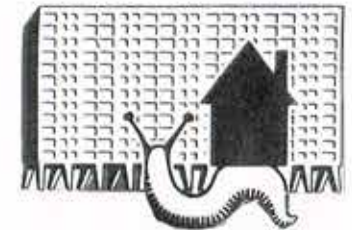
De sociale woningbouw op het Kiel was niet alleen het resultaat van een architecturale en maatschappelijke visie, maar ook een invulling van een concrete (naoorlogse) behoefte, volgens de woonstandaard die destijds gold. Zowel kwantitatief (schaal) als kwalitatief (comfort en uitrusting), zijn de behoeften intussen dermate veranderd dat de meeste van deze woningen niet meer voldoen. Ongeveer de helft van deze blokken is de laatste jaren gerestaureerd (exterieur) of gerenoveerd (interieur) en dat is uiteraard positief, maar zeker

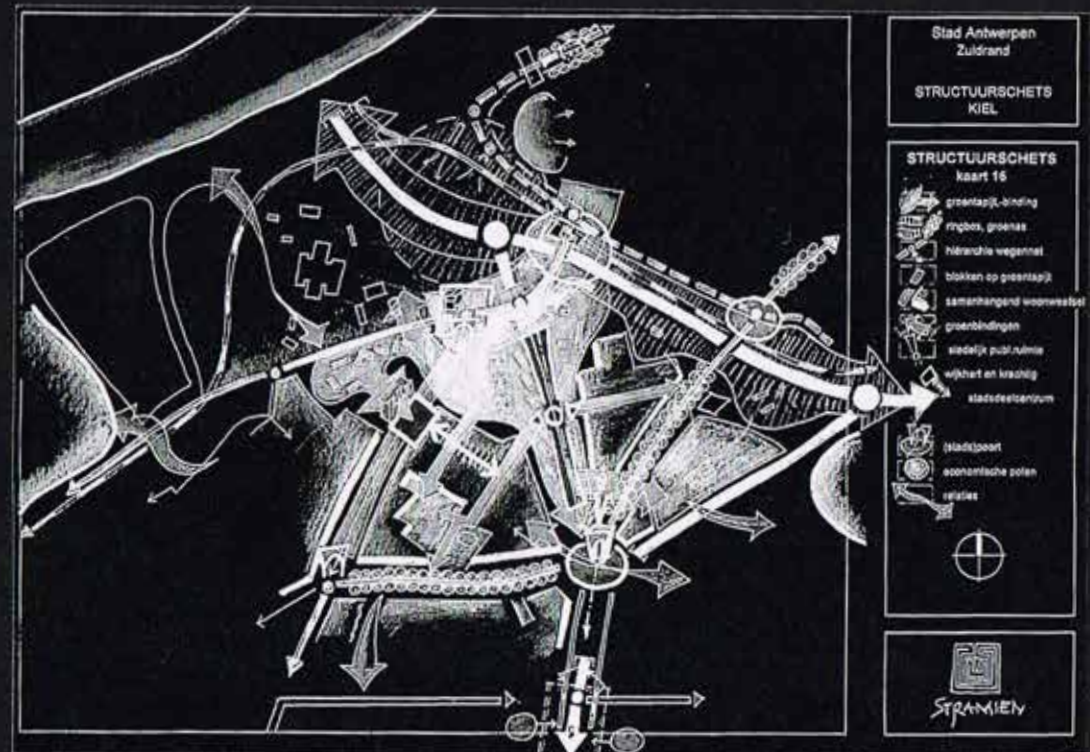
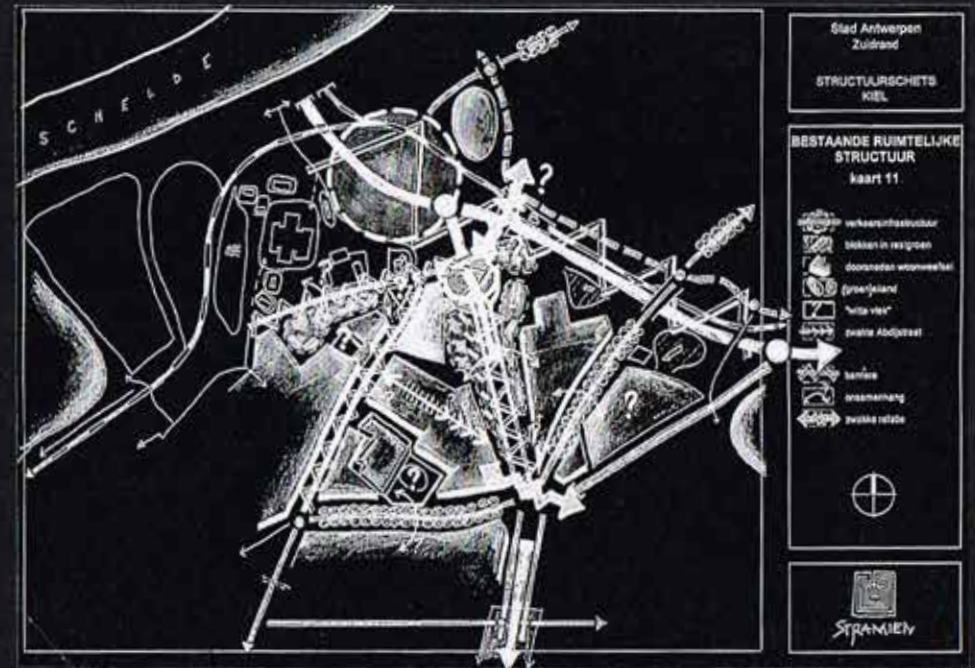
die blokken (zowel van de periode 20-30 als van de periode 50-60) die nog niet aangepakt werden, komen terecht in de laagste regionen van de woonmarkt. Door de sterke concentratie van sociale woningen (wonen in een hoge dichtheid met een zekere mate van collectiviteit) komen de problemen die ermee verbonden zijn hier het scherpst naar voor. Tegelijkertijd worden sociale woningen consequenter dan vroeger aan de laagste inkomens toebedeeld. Het gevolg hiervan is wel een zekere marginalisering van een aantal complexen. Wat er nog rest van de oorspronkelijke ideologieën is een interessante materie en heeft er toe bijgedragen mijn eigen wijk en het functioneren van de verschillende types beter te begrijpen.

Het lag niet in mijn bedoeling modeluitspraken te doen over de verschillende types. Dat zou immers onmogelijk zijn door het feit dat deze materie vol staat van tegenstellingen. Vaak worden slechte ruimtelijke patronen door de bewoners als positief ervaren en omgekeerd. Deze worden steeds met elkaar geconfronteerd en leiden hooguit tot een aanduiding van negatieve of positieve aspecten.

Als slot wil ik de mensen bedanken die de totstandkoming van deze scriptie mogelijk hebben gemaakt;
mijn promotor, voor de onmisbare begeleiding aan deze scriptie maar vooral voor zijn kennis en gedrevenheid die me doorheen de jaren veel bijgebracht heeft inzake mensen en architectuur,
de bewoners van de buurt voor hun onmisbare bijdrage,
de mensen op openbare diensten, architectenbureaus en woningbouwmaatschappijen die me ter wille zijn geweest bij het verzamelen van informatie,
en bovenal mijn ouders, mijn zus en mijn vriendin. Niet alleen voor de hulp en steun bij dit eindwerk, maar vooral voor hun onbegrensde inzet en geloof gedurende heel mijn opleiding waarbij ze me de kans gegeven hebben om mijn dromen te verwezelijken !

2 HISTORIEK VAN HET KIEL

Officieel is het Kiel een buitenwijk van Antwerpen, gelegen in de zuidrand van de stad. Hoewel het dus geen randgemeente is, wordt het net zoals deze van de stad gescheiden door de Ring (de vroegere Brialmontomwalling).

Oorspronkelijk bestond het Kiel uit een Laag Kiel en een Hoog Kiel. Het Laag Kiel was gelegen langs de Schelde, tussen de Sint-Jansvliet (voetgangerstunnel) en de huidige petroleuminstallatie. Het Hoog Kiel was een verderzetting van het Laag Kiel, zich zuidoostelijk uitstrekkend tot aan het Wilrijkse Plein. Het was veel groter dan nu en het sloot dicht aan bij de stad. Aangezien het Kiel in 1246 erkend werd als “**aparte heerlijkheid**”, werd het niet zonder meer opgeslokt door stadsuitbreidingen of door de bouw van versterkingen. Het Kiel kromp wel door de evolutie van de stad, waardoor zijn kern meer zuidwaarts verschoof. Een eerste confrontatie heeft plaats wanneer tussen 1548 en 1552 de oude middeleeuwse vesten van de stad vervangen worden door een gebastioneerde **omwalling**, die quasi hetzelfde tracé volgt. Tussen 1567 en 1572 wordt op bevel van de Spaanse Aartshertog Alva een vijfhoekige citadel gebouwd aan het zuidelijk uiteinde van deze vestiging.

In 1792 worden, na de inval van de Fransen, de muren en de torens van de stadsomwalling aan de Schelde gesloopt ten voordele van scheepvaart en handel. Een nieuw verdedigingssysteem wordt voorzien op Linkeroever. Met het graven van dokken ter vervanging van de vlieten (bv. het Bonapartedok en Willemdok, 1803-1813) en met de uitbouw van het spoorwegennet (bouw van enkele stations aan de rand in 1836 en de verbinding Schelde-Rijn in 1843) bloeit de handel en groeit de stad.

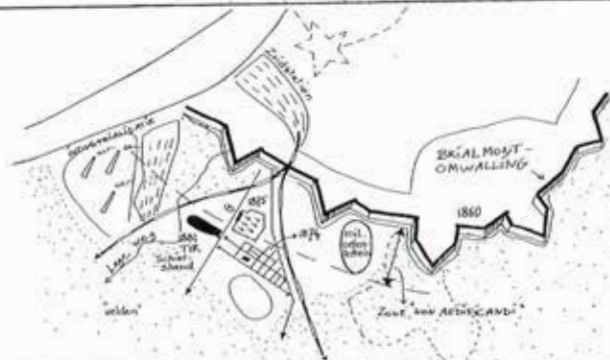
In 1795 wordt de zelfstandigheid van het Kiel opgeheven en wordt ze de **vijfde wijk** van de stad. De rol van de stad als militair bolwerk in het Belgisch defensiesysteem (wet van 1858) legt de bouw van een nieuwe kringvesting op. Hierdoor bouwt men in 1860 de **Brialmontomwalling** (met vooruit geschoven forten) die het Kiel zowat halveert en de bakens weer een eind naar het zuiden verplaatst. In 1864 worden de Spaanse wallen afgebroken en de Leien (boulevard) aangelegd. Deze promenade leidt naar de Citadel die in 1874 geslecht wordt.

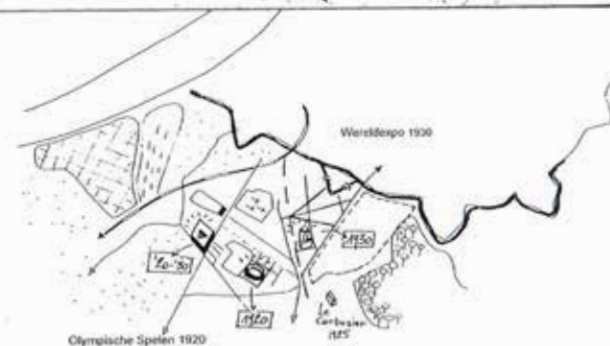
HOMB-4-2
BUITEN DE STAD
VOOR 1850

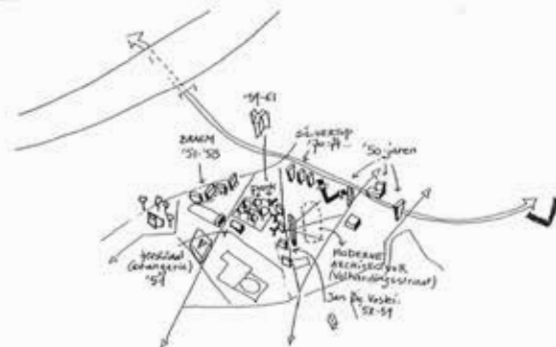
VERKAVING
BUITEN WALLEN
1850-1900

HET CENTRUM
VAN DE WERELD
1920-1930

MODERNE
VOORSTAD
1930-1980

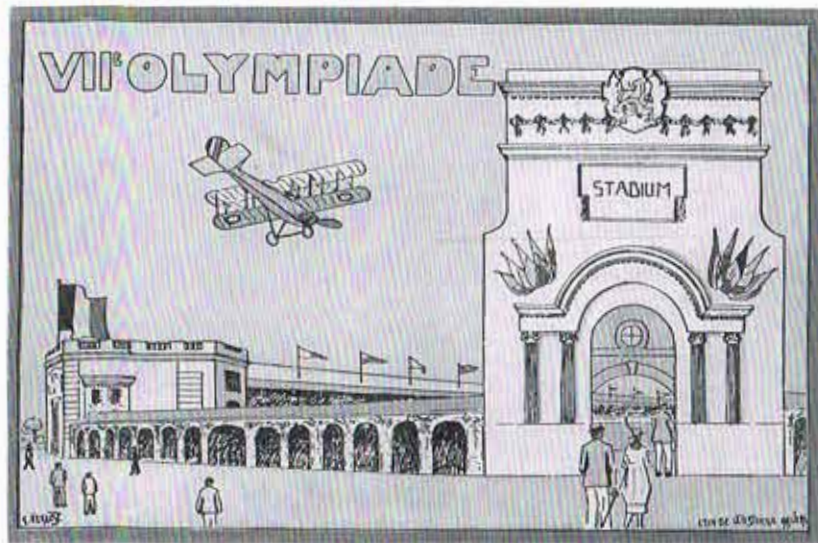

Voor Antwerpen heeft dit alles tot gevolg dat het binnengebied van de stad zesmaal groter wordt en zodoende de demografische groei kan opvangen. Zo wordt op het vrijgekomen Citadel-terrein een nieuwe wijk aangelegd ('t Zuid). In 1882 worden hier de Zuiderdokken gegraven. De oude woonkernen tussen de Leien en de Brialmontomwalling worden door de massale verkavelingen in ijlt tempo opgenomen in de nu aaneengegroeide randstad.

Voor het Kiel en de andere gehuchten en dorpjes betekent de nieuwe omwalling echter een totale scheiding van de stad, mede omdat tot 500 meter buiten de omwalling geen stenen gebouwen mogen staan. De buurt van het **Prelaatshof** (Abdijstraat) wordt plots het centrum van de nieuwe ontwikkeling, temidden van een gebied dat nog ruimschoots in natuur en rust voorzag en waar de Antwerpse hoge burgerij en geestelijkheid al van in de 16de eeuw haar "hoven van plaisantie" bouwen. Hier ontstaat in 1874 de allereerste verkaveling op het domein van de familie Bosschaert (cfr. de Bosschaertstraat) en groeit het Kiel uit tot de huidige voorstedelijke kern met als hoofdadere de Abdijstraat, evenwijdig aan de Bosschaertstraat. Dan wordt ook de Sint-Catharinaparochie gesticht.

Einde 19de eeuw-begin 20ste eeuw wordt Antwerpen als **havenstad** echt belangrijk. De groeiende industrialisatie en de daarmee gepaardgaande bevolkingstoename plaatsen de huisvestingsproblematiek weer op de agenda. De Brialmontomwalling die ondertussen niet meer voldoet aan de evoluerende oorlogsvoering, wordt als hinderlijk beschouwd voor de verdere stadsontwikkeling. Bij wet van 16 maart 1906 wordt de afbraak ervan voorzien, na voltooiing van de op 18 km gelegen veiligheidsgordel. In 1910 wordt gestart met het slopen van de vesten vooraleer de fortengordel is afgewerkt, met alle gevolgen vandien. Bij de Duitse inval van augustus 1914 is de stad dan ook een gemakkelijke prooi.

Bij de **wederopbouw** verrijzen in de binnenstad vooral nieuwsoortige, functionele gebouwen in Beaux-Arts stijl. De eerste Europese wolkenkrabber; de Boerenleenbank of Boerentoren door J. Vanhoenacker in samenwerking met J. Smolderen en stadsarchitect E. Van Averbek (1929-32), is hierin het belangrijkste voorbeeld. Voor Antwerpen betekent het interbellum een culturele heropleving. Architecten en beeldende kunstenaars bundelen hun experimenten tot een creatief samenspel. Dit gebeurt zowel in socialistische kringen als in de katholiek geïnspireerde Pelgrimbeweging. Diverse bouwstijlen en -types evolueren naast elkaar en sommige architecten beoefenen tegelijkertijd verschillende disciplines. Er ontstaat ruimte voor experimenten.

Ook het Kiel profiteert van de optimistische sfeer. De eerste gebeurtenis die dit gebied in deze eeuw tekent, zijn de **Olympische spelen** in 1920. Het Olympisch stadion Beerschot met zijn omliggende straten (7e Olympiadelaan, Voetbalstraat, Speerwerperstraat) is daar een overblijfsel van. Hier moet opgemerkt worden dat het oorspronkelijke Beerschot (*Bernescot* verwijst naar de plaatselijke varkensfokkerij) ook de huidige Tentoonstellingswijk bevatte en dus historisch gezien veel groter is.

De **Wereldtentoonstelling** in 1930 was het tweede evenement waardoor het Kiel even het centrum van de wereld werd. Getuigen van die Wereldtentoonstelling zijn de Christus-Koningkerk (J. Smolderen) en de school aan de Pestalozzistraat (E. Van Averbek), evenals het stratenpatroon van de wijk. Kenmerkend voor deze buurt is dat een groot aantal woningen in de stijl van de Nieuwe Zakelijkheid zijn opgetrokken, het zijn evenwel geen Existenzminimum-woningen maar ruime woningen voor de begoede burgerij. Grote namen als L. Stynen, E. Van Steenberg, H. Hoste, P. Smekens bouwden er hun Belgische (bakstenen) versie van de Internationale Stijl. Rond Antwerpen vind je sporadisch nog wel voorbeelden van dit denken maar echt doorgebroken heeft het modernisme nooit.

De dynamiek en het internationalisme zet zich voort in de realisatie van verscheidene (vormen van) **sociale woningbouwprojecten** die op het Kiel van wereldkwaliteit zijn. Ook in de overige suburbane gebieden verschijnen woningbouwprojecten van allerlei types om de woningnood, vooral ontstaan om de verwoestingen van Wereldoorlog I op te vangen. Meestal werden deze projecten gebouwd door één van de diverse woningbouwmaatschappijen. Soms werden ze echter gebouwd op initiatief van een coöperatief, naar voorbeeld van de verlichte industriëlen die hun arbeiders een deftig onderkomen wilde geven (cfr. de cité's van de Limburgse koolmijnen). Zo bouwt "Unitas", de vereniging van Belgische kantoorbedienden, naar Engels voorbeeld een tuinwijk in Deurne naar een ontwerp van E. Van Steenberg (1924-1932).

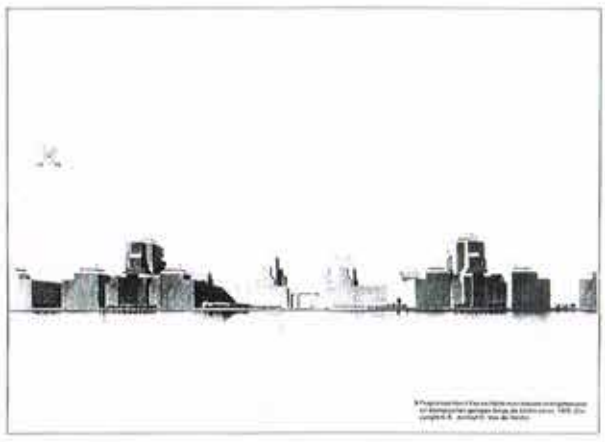
In de binnenstad zelf komt volkshuisvesting slechts sporadisch tot stand. Het zijn vooral de pilootprojecten van A. Francken uit 1914 (bv. Stuivenbergplein) die verder uitgewerkt worden. Zodoende vindt het type van de **huurkazerne** met binnenplaats ingang in Antwerpen.

Op het Kiel vinden de eerste verkavelingen plaats op een stuk van het toen nog grotendeels agrarische "Bernescot" (Beerschot), gelegen ten oosten van de Sint-Bernardsesteenweg, vlak aan het Prelaatshof. Vanaf 1920 worden ook de gronden ten

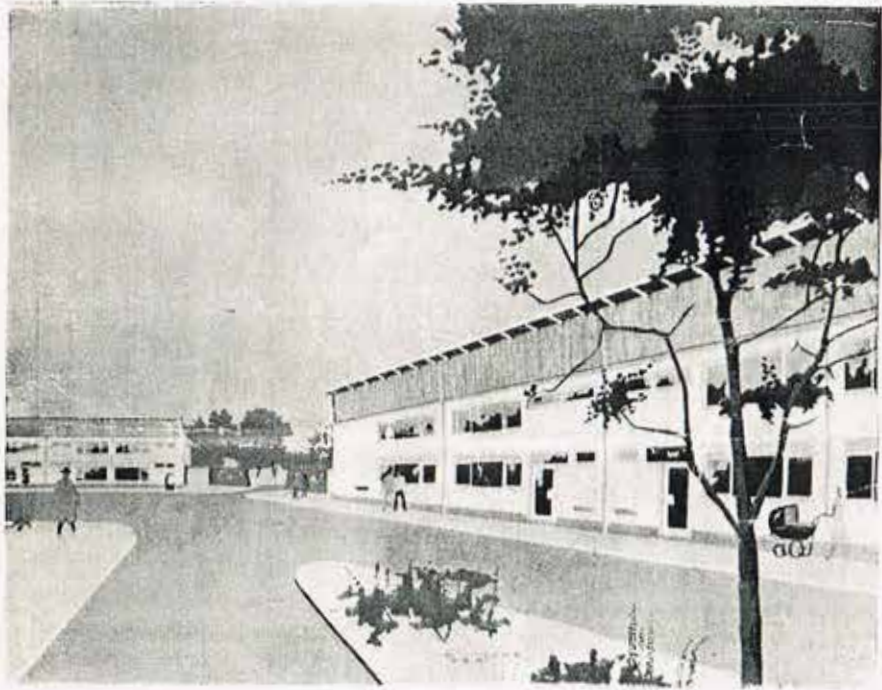
westen van de steenweg verkaveld. Het is op die gronden dat de “Nationale maatschappij voor Goedkope woningen” (later SM Huisvesting Antwerpen, nu CV Huisvesting Antwerpen) de eerste zogenaamde huurkazernes zal oprichten, geïnspireerd op het gesloten Weense en Berlijnse bouwblok. De eerste, aan de Julius de Geyterstraat, werd in 1923 ingehuldigd. Tussen 1923-25 werden twee blokken opgetrokken tussen de Sint Bernardsesteenweg en de Jan Davidlei, naar een ontwerp van E. Craeye. Vanaf 1926 volgt het complex tussen de Jan Davidlei, Max Rooses-, Van Peenc- en Alfons De Cockstraat van J. Vanhoenacker, J. Van Beurden en J. Smolderen. In 1949 realiseert E. Craeye nog een blok met een grotere binnenplaats gelegen tussen de Jan Davidlei, Hendriklei en de Maurits Sabbelaan. Deze gebouwen zijn opgetrokken in een vage Art-Deco stijl.

In die tijd beseft men dat vooral de **Linkeroever**, een potentiële oplossing biedt voor het huisvestingsprobleem. Door de ontbrekende verbinding met de stadskern op de Rechteroever, heeft dit gebied zich nooit ten volle ontwikkeld. Tot men in 1929 begint met de uitvoering van de Sint Annatunnel (voor voetgangers) en de Waaslandtunnel (voor auto's). Deze twee tunnels zijn de enige weerhouden elementen van een ontwerp van Henri Van de Velde voor de Linkeroever uit 1926. In 1932 wordt dan een internationale ideeënwedstrijd uitgeschreven. Tot de 97 ingeleverde projecten behoren onder andere ontwerpen van Le Corbusier, Smolderen en Stijnen. De modernistische projecten worden systematisch geweigerd, er wordt zelfs geen eerste prijs toegekend. De nieuwe stad krijgt ook hier geen kans en het resultaat wordt op termijn een weinig ophefmakende vermenging van hoge en middelhoge bouw op een geometrisch raster met scheiding van doorgaand en plaatselijk verkeer. Vandaag de dag bieden de meeste wijken op de Linkeroever rustig wonen op vijf minuten van het centrum. Een aantal buurten en blokken (cfr. de Chicagoblok) worden echter sterk geplaagd door criminaliteit en vandalisme.

De Duitse bezetting van 1940 laat in een eerste fase de stad en zijn haveninstallaties ongemoeid. Wanneer ze echter worden ingeschakeld in de bevrijdingsoperaties van 1944, worden ze het doelwit van de Duitse bombardementen. De V1-en V2-bommen verwoestten 13% van het woningbestand. Daarbij blijkt 8% van de bevolking in krotten te wonen en 20% in overbevolkte of ongezond verklaarde huizen. Langs de Kolonel Silvertopstraat en op het terrein van de huidige groothandelsmarkt (Kielsbroek) worden houten **noodwoningen** opgetrokken. Deze reële woningnood vormt de voornaamste aanleiding voor de stad om een daadwerkelijk bouw- en woonbeleid uit te werken. Er stelt zich de problematiek zo veel mogelijk mensen te huisvesten. Het klimaat is zodanig dat er geëxperimenteerd kan worden met verschillende vormen van collectieve huisvesting. De realisatie van deze vaak ambitieuze woningbouwprojecten wordt uitgegeven aan

woningbouwmaatschappijen. De stad levert de gronden. De belangrijkste gebieden voor de opbouw van sociale woonwijken na de oorlog, zijn de excentrisch gelegen gronden van de Luchtbal en het Kiel. Beiden projecten zijn heden ten dage nog steeds de belangrijkste Belgische voorbeelden van ambitieuze woningbouwprojecten die volgens de **CIAM-ideologie** gebouwd zijn.

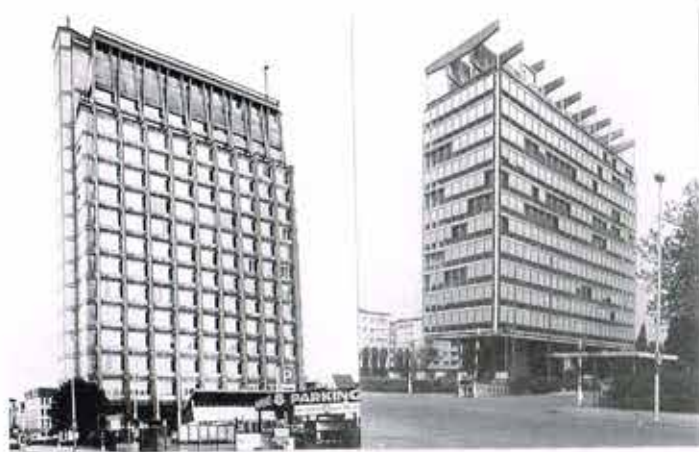
Ter vervollediging van de Kielse wijk met de gesloten bouwblokken, bouwt men in 1949 eerst nog het Eric Sasse complex tussen de Maurits Sabbelaan, Alfons de Cock-, Max Elskamp- en de Van Peenestraat naar een ontwerp van E. Craeye en in 1953 de nummers 2-24 in de Alfons De Cockstraat (architect J. Smolderen), de laatste van deze bouwvorm.

In diezelfde periode (1956) ontwerpt G. Brosens (in samenwerking met F. Peeters) voor SM Huisvesting Antwerpen een tuinwijk van 131 ééngezinswoningen (en een gebouw van 24 flats) tussen de Hendriklei, Emiel Vloorsstraat en de Maurits Sabbelaan. De wijk houdt het midden tussen een traditionele Howard-tuinwijk en een modernistische siedlung. Omwille van haar aparte vormgeving wordt ze in de volksmond de "**Zweedse wijk**" genoemd.

Reeds in 1952 start de "Goede woning" met de bouw van op zichzelf staande flatgebouwen aan de drukke Jan De Voslei en de Boomsesteenweg. Architect J. Smolderen schuift hier een totaal andere stedenbouwkundige opvatting en visie inzake wonen naar voor. Zijn ontwerp bestaat uit **langwerpige, vrijstaande blokken**, licht geschrinkt geplaatst. Dit alles met het oog op een optimale bezonning. De gebouwen staan in een groenstrook en zijn opgetild door betonnen pijlers waartussen de inkompartij is geplaatst. Hetzelfde principe vind je terug in de toevoeging van de drie woontorens aan het Kielpark (tot enkele jaren daarvoor het kerkhof). Flatgebouwen die qua vorm en inplanting sterk doen denken aan die in Le Corbusier's stedenbouwkundige ontwerpen zoals de Ville Contemporaine.

Het toppunt van het CIAM-denken in zijn zuiverste vorm vind je terug bij het ontwerp van **Braem** dat quasi gelijktijdig met dat van Smolderen wordt uitgevoerd. Tussen 1951-58 bouwt Braem in opdracht van CV Huisvesting Antwerpen drie hoge blokken van twaalf verdiepingen (3 x 120 flats) die een cluster vormen, en zes lagere blokken van acht verdiepingen (6 x 70 flats) die, ook weer omwille van zicht en licht, in zigzag formatie staan opgesteld. Geheel naar Le Corbusier's Unité d'habitation staan de gebouwen op pilotis, ingeplant in het groen.

In dezelfde periode maakt Braem een ontwerp voor een nieuw administratief centrum aan de Oudaan. Hier ziet hij, net als in Leuven (cfr. St Maartensdal), de kans een stukje “stralende stad” te maken in het oude stadscentrum. Het oude stadscentrum dat naar het modernistisch dogma volledig afgebroken dient te worden en vervangen door hoogbouw. Uiteindelijk wordt enkel de huidige politietoren gerealiseerd (1952-1957). In de sloopwoede van de jaren '60 geraakt de steeds meer ontvolkte en (speculatief) verkrotte binnenstad gemonopoliseerd door kantoorgebouwen. De Antwerp Tower naast het Operagebouw op de Frankrijklei is hiervan het meest opvallende voorbeeld. De toenemende verkeersproblemen zorgen ervoor dat de middenstroken van de Leien nu gebruikt worden als stadsring.

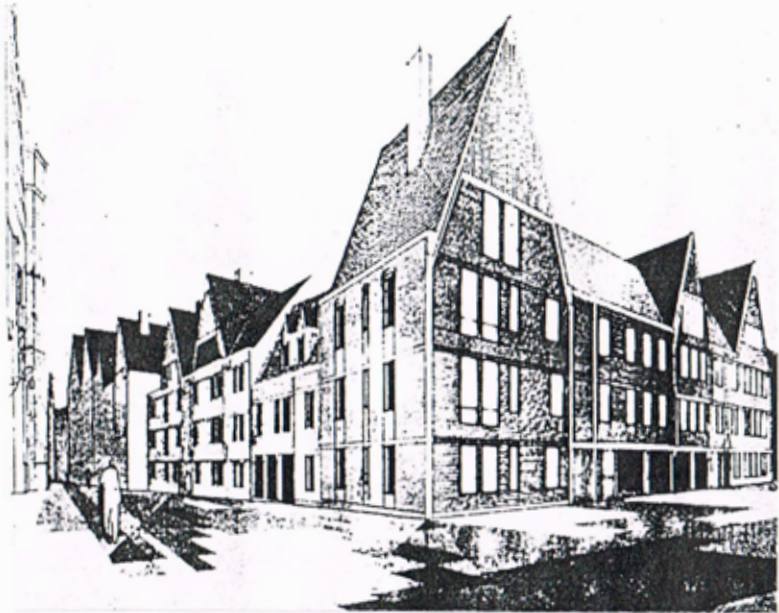
Vele bedrijven, diensten en instellingen zoeken hun weg naar de beter bereikbare stadstrand. Zo ontwerpt Leon Stynen op het voormalig militair terrein “Wezenberg” het Koninklijk Vlaams Muziekconservatorium De Singel (1963) als tegenhanger van de K.N.S in de binnenstad. Tezelfdertijd realiseert hij op diezelfde plek ook het Belgische Lloyds-kantoorgebouw (nu AXA-Royale Belge) met zijn hangende constructie en het huidige Crown-Plaza hotel. Hij zag deze architectuur omgeven door het groen en de waterpartijen van wat eens de Brialmontvesten waren. Ondanks een Frans plan dat het behoud voorzag van de voornaamste delen van de overgebleven omwalling, werden de laatste resten gesloopt voor de aanleg van de **Grote Ring**. Ook het dempen van de Zuiderdokken zegt veel over het beleid en de mentaliteit die toen heerste.

Aan het desolate landschap van de Grote Ring verschijnt tussen 1970-1974 het meest recente project qua sociale woningbouw op het Kiel; het uit drie blokken bestaande **Silvertop-complex** (aan de gelijknamige straat die de stad met het Kiel verbindt). In de volksmond worden ze de “totempalen” of “duivenkoten” genoemd. Deze zijn echter van een beduidend minder architecturale kwaliteit en halen het Europees niveau van het Kiel van na de Wereldoorlogen absoluut niet meer. Het complex kampt ook met bouwtechnische gebreken en sociale problemen.

In de **binnenstad** is men intussen begonnen aan de wederopbouw van de in WO II zwaar getroffen buurt rond het Vleeshuis. Tussen 1955 en 1970 worden 477 al dan niet bouwvallige huizen gesloopt. Merkwaardige resten worden naar Bokrijk overgebracht. Uiteindelijk wordt op het bestaande stratentracé een volledig nieuwe sociale woonwijk opgetrokken naar een verschaalde kopie van de oorspronkelijke trapgevel-architectuur (1969-1974).

De eerste project van de firma van der Haeghe & Schreier, "De Grote Woning". Het bestaat uit twee gebouwen, die opgericht werden onder leiding van architecten van de firma van der Haeghe & Schreier, onder de leiding van de firma van der Haeghe & Schreier, onder de leiding van de firma van der Haeghe & Schreier.

Ondertussen wordt het Kiel ingekapseld door de ontwikkeling van de randgemeenten. Het sluit nu naadloos aan bij Hoboken en Wilrijk. Heden ten dage heeft het Kiel veel van zijn pluimen gelaten. De sociale wijken stralen niet meer hetzelfde uit als in de tijd waarin ze gebouwd zijn. Een aantal wijken liggen er, deels doordat ze verouderd zijn, deels door de nonchalante (allochtone) bewoners, verloederd bij. De Sint Bernardsesteenweg die als invalsweg het Kiel doorsnijdt, biedt een troosteloze aanblik. Ook de Abdijstraat is niet aan het verval ontsnapt. Vooral naar de Boomsesteenweg toe staan vele winkelpanden leeg. Vele nieuwe zaken verdwijnen even snel als ze gekomen zijn.

Doch... er is een kentering merkbaar. Vooral de plannen van de buurtontwikkelingsmaatschappijen maken duidelijk dat het Kiel de potentie heeft om terug een (weliswaar volkse) buurt met allure te worden. Enkele kleine en grotere ingrepen lijken dit ook te beamen. Zo is men bezig het volledige (verouderde) huisvestingspatrimonium (ook in de binnenstad) te renoveren. Ook duiken her en der kleinschalige nieuwbouwprojecten op. Het afbreken van het gebouw tegenover de Abdijstraat en de plannen daaromtrent, geven het centrum van het Kiel en zijn functioneren een nieuwe impuls. Momenteel wordt dit "gat in de wand" door de bewoners van de achterliggende wijken tijdelijk gebruikt als doorsteek voor voetgangers. Samen met voormalig militair schietterrein "den Tir" zou dit een winkel- en dienstencentrum moeten worden.

Het feit dat de **Abdijstraat** een centraal gelegen winkelstraat is, maakt haar één van de belangrijkste assen. Maar ook het feit dat ze de ene kant van het Kiel (Boomsesteenweg) met de andere kant (Sint Bernardsesteenweg) verbindt (enkelrichtingsverkeer) en daardoor dwars doorheen het sterk verdichte **Oud Kiel** loopt, bepaalt in sterke mate haar belang. Nochtans heeft ze aan belang moeten inboeten. Grote schulden hierin zijn de stadsvlucht met als een gevolg een dalend cliënteel, groeiende mobiliteit en lokale verkeersoverlast die de Boomsesteenweg aantrekkelijker maken, de verminderde koopkracht van de lokale bevolking door veroudering en werkloosheid. Nieuwe inwoners zijn vooral migranten die een eigen commercie uitbouwen parallel aan de bestaande. Enkele jaren geleden heeft men de Abdijstraat heraangelegd. In plaats van parkeren aan twee zijden, kan er nu enkel nog maar aan één kant geparkeerd worden. Het voetpad werd één tegel verbreed. Het oogt misschien beter maar wat bedoeld was als impuls voor heropwaardering van de straat en de buurt, is een losse flodder gebleken. Het Oud Kiel oogt nog steeds grotendeels verwaarloosd. Vreemd genoeg lopen er altijd veel mensen over straat, zeker op de snijding van de Sint Bernardsesteenweg met de Abdijstraat, hetgeen het hart van 't (oud) Kiel vormt. Deze is ook vanuit de andere wijken als

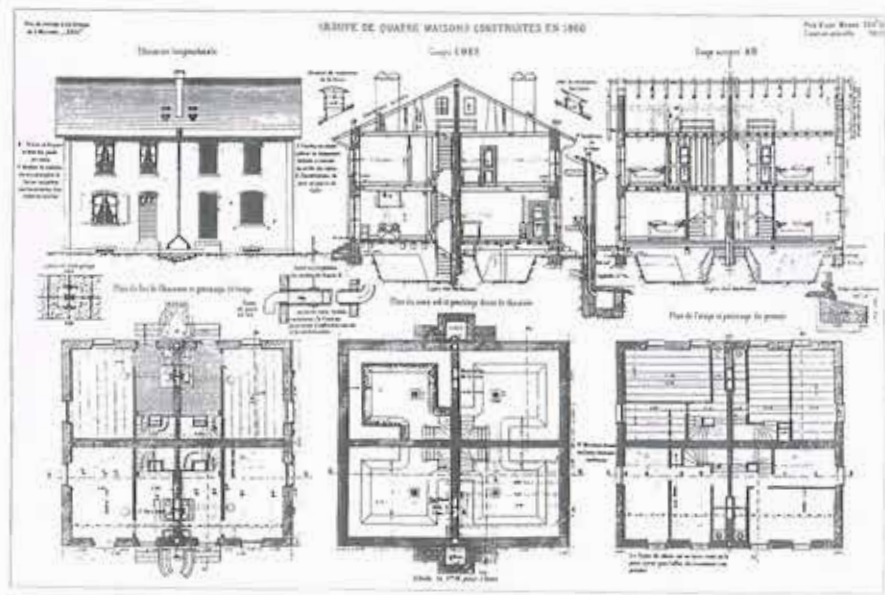

voetganger snel te bereiken. Deze drukte komt misschien door de volkse houding die de bevolking op het Kiel kenmerkt, het steeds groter wordende aantal gepensioneerden en de straatmentaliteit van de vele migranten. Het zijn vooral deze mensen die de smalle straatjes van het Oud Kiel bevolken. Het functioneren zou verbeterd kunnen worden, mocht de **doorloopbaarheid** (wat overigens typisch is voor het gehele Kiel) van het gebied uitgebouwd worden.

Het doortrekken van (de doodlopende straten van) het rechthoekig stratenpatroon zodat het een (betere) verbinding vormt met de andere buurten, is een mogelijkheid. Vooral het terrein van het voormalig klooster vormt een barrière. Rond deze plek ontstond het eigenlijke Kiel, maar nu ligt het als een ommuurd groen eiland ingesloten en geeft geen meter toe. Het enige gebouw op dit privaat domein is een ouderlingenhoe. Het publiek maken van (een deel van) deze oase heeft twee voordelen; het biedt het Oud Kiel een noodzakelijke, luchtige plek (groene long) en de mensen hoeven niet meer rond te lopen om naar de Abdijstraat te gaan (doorloopbaarheid).

De Abdijstraat komt uit op de **St. Bernardsesteenweg** die het Kiel als het ware in twee snijdt. Als invalsweg met meer doorgaand verkeer (tram) en verdeelweg voor lokaal verkeer is dit een straat van totaal andere orde en zowat de belangrijkste as. Ook de St. Bernardsesteenweg heeft enkele jaren geleden een nieuwe bestrating gekregen. Het plan was deze te verbreden, hetgeen aanleiding zou kunnen geven voor de ontwikkeling van een soort flaneurboulevard. Deze baan heeft namelijk het drukste voetpad van de gehele wijk omdat ze voor voetgangers zowat de enige route naar de Abdijstraat is. Meerdere panden zijn afgebroken maar enkele nieuwbouwprojecten op de oude rooilijn maken de toekomstplannen onduidelijk. Het grootste gedeelte van de bebouwing (wonen en handel) langs deze steenweg behoort tot het Oud Kiel en is dringend aan een opfrisbeurt toe. Langs deze weg werden ook de eerste patioblokken gebouwd. Deze geven de aanzet tot de achterliggende wijk met de "**Oude Blokken**", de "**Potenblokken**" en de "**Zweedse Wijk**". Drie verschillende wijken die zodanig naast elkaar (be-)staan (wisselwerking) dat ze als één gebied optreden. Zij vormen het terrein voor de sociologische studie in het tweede deel en worden dan ook verder besproken.

3 EVOLUTIE VAN DE SOCIALE WONINGBOUW

INDUSTRIELE REVOLUTIE

De oorsprong van het begrip "huisvesting" hangt nauw samen met de bevolkingsaan groei en de nieuwe maatschappijstructuur die in de 19de eeuw tot stand kwam als gevolg van de industriële revolutie. Door de toenemende arbeidersconcentratie rond de fabrieken treden hygiënische en sociale problemen op de voorgrond, die tevoren door de grotere verspreiding nooit een echt probleem hadden gevormd. Veelal is de vraag naar tewerkstelling en huisvesting groter dan het aanbod en moet genoeg genomen worden met mensonwaardige werkvoorwaarden en woonomstandigheden. Speculanten maken misbruik van het tekort aan bouwgrond en houden het tekort aan woningen kunstmatig hoog. Zo ontstaan de kwartieren en beluiken.

VERLICHTE ONDERNEMERS

Enkele verlichte ondernemers reageren hiertegen en voorzien zelf woongelegenheden. Het nadeel hieraan is dat hij zowel werkgever als huisbaas is, hetgeen hem veel macht geeft. De Cité du Grand-Hornu en Bois-du-Luc zijn hierin de bekendste Belgische voorbeelden. Ze leunen sterk aan bij C.D. Ledoux's Salines Royales. Fourier, Owen en Godin zijn echter de eersten die in hun utopische schemas (Phalanstère/Familistère) een volledige gelijkwaardigheid uitdrukken.

ARBEIDERSWONING

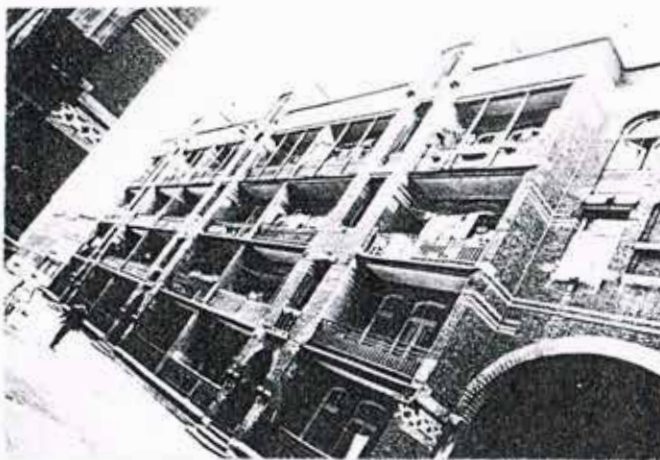
De overheid zelf reageert pas als ze tot inzicht komt dat deze wantoestanden epidemieën uitlokken die niemand sparen. Tevens brengt het onrust met zich mee die de machtsverhoudingen in gevaar brengen. Uit vrees voor sociale onlusten trekt Hausmann in Parijs boulevards dwars door de stad. In Brussel doet Anspach hetzelfde. De burgerij creëert haar eigen hygiënische en prestigieuze stad. Tevens vermijdt men de bouw van huurkazernes en probeert men de arbeidersklasse te spreiden rond de stad in kleine huisjes met tuintjes waarvan de arbeider zelf eigenaar zou kunnen worden. Men pleit echter voor de ontvoogding van de arbeider door hemzelf. Ducpétiaux introduceert daarom het associatie-model, naar Engels voorbeeld. Hierbij wordt een gemeenschap opgericht die zichzelf kan onderhouden.

Door de sociale onlusten van 1848 krijgt de overheid interesse voor dit model en organiseert zelfs een wedstrijd. Ze legt wetten op voor de bouw van “werkmanswoningen” in cité’s. Uiterlijk wordt hierbij teruggegrepen naar de burgerwoning als een apart paviljoen. Deze wordt echter in vier kwadranten gesplitst (bv; Cité de Linthout). De omvang van deze wijken moest echter beperkt blijven om te vermijden dat rond de steden “rode dorpen” zouden ontstaan.

WOONKAZERNES

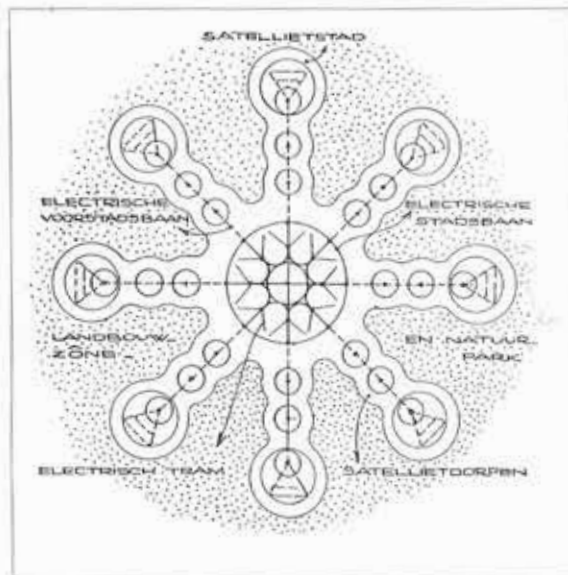
In de steden komt het enkel in Antwerpen tot nederzettingen van enige omvang. In de periode van 1869-1881 worden in de Stuivenbergwijk 118 arbeidershuizen gebouwd. Na 1882 worden er op het Zuid 379 woningen gebouwd. Omwille van de hoge grondprijs in de binnenstad wordt meestal tot meergezinswoningbouw overgegaan. Ook hier wordt teruggegrepen naar een bestaand type: de opbrengstwoning of de “maison de rapport”; een woningtype dat tussen de bestaande bebouwing in de rij werd opgericht, met vier of vijf bouwlagen en twee appartementen per niveau, langs een geaccentueerde trappenhal. Wanneer er ruimte voor is, worden deze aan elkaar geregen. Het repetitief karakter vormt dan een sterk beeld dat zich als kazerne-achtig geheel onderscheidt van de natuurlijk gegroeide omgeving. Het geldt als tegenhanger van de beluiken maar komt eveneens voort uit de speculatieve bouw. Het voordeel hiervan is echter een grotere controleerbaarheid van de hygiëne, een meer overzichtelijke schikking en een groter isolement van de bewoners (nog versterkt door opsplitsing met meerdere trappenhuizen). Door het binnengebied openbaar toegankelijk te maken, verkrijgt men een nog grotere controle.

In 1886 stelt H. Denis dat het probleem in de volkswoningbouw te maken heeft met de wanverhouding tussen vraag en aanbod. Daarom stelt hij de oprichting voor van een Nationale Maatschappij voor Goedkope Woningen (die pas in 1919 zal worden opgericht) en doet hij suggesties voor de oprichting van coöperatieve huurvereenigingen. Volgens Bertrand kan de verbetering van de woonomstandigheden van de arbeider enkel tot stand komen door de gegoede burgerij hun macht over het proletariaat te ontnemen. Beiden gaan uit van het idee dat iedereen recht heeft op degelijke huisvesting hetgeen in de praktijk niet het geval is. In 1899 richt Bertrand *Le Foyer Schaerbeekois* op die op lokaal niveau de principes van de Nationale Maatschappij voor Goedkope Woningen waar maakt. Hier wordt ook weer teruggegrepen naar het opbrengst-type, hetzij met een hoger comfort en een hoog voorzieningenniveau. Cité de l’Olivier en de Cité de l’Helmet zijn hiervan de bekendste voorbeelden. In het eerste geval dient het centrale binnenplein dienst als toegangsgebied voor de achterliggende woningen. Bij de Cité de l’Helmet zijn de woningen niet bereikbaar via de binnenkoer.

Bekroond wedstrijdontwerp voor de Antwerpse uitbreiding buiten de vestingen (arch. H. Prost - 1910).

Schema met verschillende railsystemen en de daarbij passende stedelijke uitbreidingsvorm van R. Verwiltghen.

GROENE GORDEL

Op het einde van de 19de eeuw komt onder leiding van C. Buls reactie tegen de monotone stadsaanleg en de groei van kantoor- en handelsfuncties die de woonruimte verdrongen. In het buitenland is hier vooral C. Sitte van belang. Men pleit voor een organisch-esthetische benadering die rekening houdt met de werkelijke situatie en topografie van het terrein. Dit zal het beeld van de tuinsteden sterk beïnvloeden. Deze anti-stedelijke houding komt vooral tot uiting in Howards Garden City, Sorio y Mata's Ciudad Lineal, Prosts ontwerp voor de groene gordel rond Antwerpen, ... Binnen eenzelfde betrachtiging van schoonheid en orde worden twee opvattingen gehuldigd. De ene vertrekt van een herstrukturering van de bestaande stad in welbepaalde functiezone's met duidelijk afleesbare representatie. Deze worden voorzien van ordelijke uitbreidingen in de natuur. In vele steden, en zo ook in Antwerpen, worden de vestingwerken gesloopt om de stad te omringen met een groene gordel. De tweede opvatting beoogt op zichzelf staande nederzettingen in het groen en los van de stad. Deze tuinstadgedachte zal pas na de eerste wereldoorlog in België doordringen.

TUINSTEDEN

In het begin van de 20de eeuw richt de suburbanisatie zich echter haast uitsluitend tot de betere bevolkingslagen. Stelselmatig wordt de natuur rond de steden omgevormd tot exclusieve woonbuurten met een kronkelig stratenpatroon in navolging van de romantische Engelse tuinen. Aan het samenlevingsmodel dat Howard propageert in zijn Garden Cities, wordt echter volledig voorbij gegaan. Het gaat enkel om het verschaffen van een cottage in het groen. Dit komt voort uit het vertekende beeld dat Benoit-Levy ophing over zijn studiereis naar Letchworth, Port Sunlight en Bournville. De nadruk ligt op de geringe bebouwingsdichtheid, het beperkte inwonersaantal, de opbouw uit ééngezinwoningen met aparte tuin en de romantische verschijningsvorm (die hij op één lijn zet met villa's aan de kust). De financiering op basis van vrijwillige associatie en het onafhankelijke functioneren van de gemeenschap wordt echter uit het oog verloren. Benoit-Levy stelt zelfs dat een industrieel bedrijf de kern moet vormen voor elke nieuwe gemeenschap. In dit kader moeten we de oprichting van de tuinsteden bij de steenkoolmijnen situeren, waarbij de hygiëne bij de aanleg ook weer een grote rol speelt. Kronkelige straten, gekoppelde meergezinwoningen als villas op een ruim perceel, goede oriëntatie, voortuintjes, gemeenschapsvoorzieningen, ... Een echte gemeenschap vormt het echter niet. En dat is nu net hetgeen dat Unwin en Howard wél beoogden in hun tuinsteden. Men wilde namelijk de voordelen van (middeleeuwse) stad (samenhorigheid) en platteland (groen) verenigen. In hun modellen zie je duidelijk de relatie van het individu tot de gemeenschap.

Dit komt bevoorbeeld tot uiting in het concentreren van woningen rond een centraal gemeenschapsgebouw.

MODERNISME

Na de eerste wereldoorlog moeten de steden heropgebouwd worden. Er worden 11000 noodwoningen opgetrokken. Er zijn echter 200 000 woningen tekort. Voor de opbouw pleit Van der Swaelmen voor een meer rationele en functionele aanpak. In de praktijk wordt er echter sterk teruggegrepen naar het model van Unwin, waarbij de stad wordt overgelaten aan commerciële, financiële en administratieve functies met daarrond afgescheiden woonkwartieren met aangepaste groenvoorziening en nog verder de op zichzelf staande residentiële tuinsteden, die door de groene gordel van de stad worden geïsoleerd. In België is H. Hoste de eerste die de woningbouw gaat beschouwen als medium om de nieuwe esthetische inzichten te realiseren, samen met de ideologie van standaardisatie, normalisatie en industrialisatie. Wat de stedenbouwkundige aanleg betreft, blijkt Hoste nog sterk romantisch beïnvloed. Dit verschil tussen het functionalistisch-machinaal karakter van de architectuur en de romantische inspiratie van de aanleg is kenmerkend voor de Belgische tuinsteden in de twintiger jaren. De bekendste voorbeelden zijn tuinstad Le Logis-Floréal uit 1921-30 (Van der Swaelmen, Eggericx, François en Moenaert) en Klein Rusland (Van der Swaelmen en Hoste) uit 1921-23. Deze laatste was bedoeld als onderdeel van de nooit uitgevoerde industriële Lijnstad België en was voorzien van een eigen elektriciteitscentrale, een watertoren, winkels, ... Het is trouwens de bedoeling dat alle tuindorpen een snoer zouden vormen rond de stad. Het experimenteel karakter van dit voor België nieuw concept maakt dat de stijl waarin deze wijken worden opgetrokken varieert van Engelse cottage-stijl en andere regionale bouwstijlen (vaak geïnspireerd op de middeleeuwse stad, beginhoven, ...) met een eerder traditionele constructie, tot een sobere machine-esthetiek opgetrokken met de nieuwste technieken en materialen. Deze laatste krijgen vaak bijnamen mee als "Klein Rusland", "Le Maroc", "Casablanca", de "Zweedse Wijk", ...

COÖPERATIEVEN

De modernistische ideeën ter verwezelijking van een meer billijke samenleving gaan lijnrecht in tegen de bekommernis van de heersende klasse om haar positie van voor de oorlog te herstellen. Veel wordt dan ook niet gedaan aan het enorme woningtekort. In 1919 wordt uiteindelijk wel de Nationale Maatschappij voor Goedkope Woningen opgericht. Om speculatie tegen te gaan, moet deze trachten rond de steden goedkoop uitgebreide terreinen te verwerven, door hun ligging kort buiten de stad toch snel bereikbaar. Het nagestreefde éénheidsbeeld kan volgens Verwiltghen, directeur van de *Bouwdienst der Verwoeste Gewesten* echter alleen gevrijwaard worden zolang de

bewoners geen eigenaar zijn van de woning. Doch aangezien het gewoon huursysteem volgens hem met zich mee brengt dat de huurders weinig respect vertonen voor het pand dat ze betrekken, pleit hij voor de oprichting van huurderscoöperatieven.

Het meest befaamde voorbeeld van een coöperatieve tuinwijk in Antwerpen is de Unitaswijk in Deurne (1924-1932), opgetrokken in cottage-stijl. Eduard Van Steenberghe ontwerpt deze wijk op initiatief van "unitas", de vereniging van Belgische kantoorbedienden. Oorspronkelijk wordt dit project opgevat als een huurderscoöperatief maar door het wegvallen van overheidssteun (de overheid werd namelijk bang voor het ontstaan van "rode dorpen" rond de stad) wordt ze omgevormd tot een koperscoöperatief. Daardoor loopt het ledenaantal terug tot 80 en kunnen niet onmiddellijk alle 200 woningen gerealiseerd worden. De economische recessie betekent prijsstijgingen en daling van de koopkracht en dat maakt dat in de laatste bouwfase (1929) de woningtypes kleiner worden opgevat. Het concept per straat verschilt lichtjes maar de vormelijke kenmerken zijn steeds consequent aangehouden; helrode dakpannen, baksteen, bepleistering, ramen met roedeverdeling, ... Qua stijl is deze tuinwijk (beschermd als stadsgezicht in 1982) onder te brengen in de regionalistische benadering van A. Pompe (Kapelleveld) die naast de eerder modernistische benadering van V. Bourgeois (La Cité Moderne) en H. Hoste (Kapellenveld en Klein Rusland te Zelzate) bestaat. Vele van deze coöperatieve tuinwijken zijn prestigeprojecten met een symbolische betekenis. Vaak wordt dan ook een reglementering opgesteld die moet verhinderen dat bewoners op eigen initiatief veranderingen zouden aanbrengen die het collectief karakter zouden aantasten.

Tuinwijk Le Logis - Flintheil II, Van der Swaelmen, F. Eggerickx, L. François, H. Meenaert - 1921-30

TUINWIJKEN

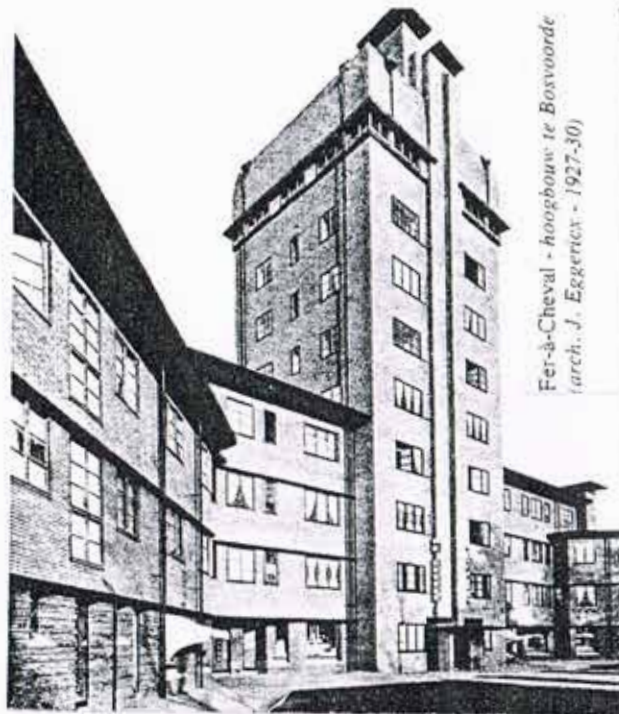
Het volkswoningbouwcongres van 1920 betekent een belangrijk keerpunt in het denken over de volkshuisvesting in België. Voor het eerst ziet de overheid de volkshuisvesting niet meer als een onderdeel van het productieproces met een minimale kostprijs en een maximaal rendement. Men kiest voor collectiviteit en de tuinwijkformule als opheffing van een hiërarchische samenleving ten voordele van een (socialistische) gemeenschap met meer samenhang. Het type sluit beter aan bij de suburbane woonvorm van de betere klassen en staat symbool voor de ontvoogding van de arbeidersklasse. In België zijn de enigen met ervaring op dit vlak de modernisten. Zodoende krijgen zij de mogelijkheid hun nieuwe ideeën op grote schaal toe te passen. Vele van deze zaken zijn nog steeds op de ideeën van Unwin geïnspireerd. Omwille van de topografie, de zoektocht naar een gevarieerd stadsbeeld en gesloten perspectieven, past men nooit een systematisch schema toe dat herhaald kan worden. In tegenstelling tot bevoorbeeld J.J.P. Oud of E. May worden alle straten, pleintjes en knooppunten bewust verschillend behandeld. De meeste verkavelingen zijn echter te klein om enige zelfstandigheid uit te bouwen. Dan wordt dit concept al gauw gereduceerd tot een methode om woningen op een prettige en hygiënische manier te koppelen. Op die manier heeft de Belgische

tuinwijk nooit een echt alternatief woonmilieu kunnen bieden. In elk geval geniet deze woonvorm de voorkeur op het gemeenschappelijk woonblok dat het beeld van de 19de eeuwse huurkazernes oproep.

DE OUDE BLOKKEN

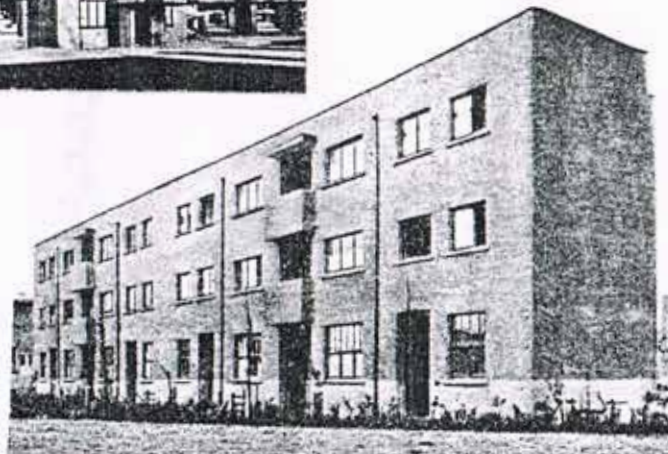
Enkel in de meer verstedelijkte gemeenten blijft men, bij gebrek aan goedkope bouwgrond, hoofdzakelijk meergezinswoningen bouwen, nog steeds geïnspireerd op het *maison de rapport*-type. Soms zelfs (omwille van de gemeenschappelijke voorzieningen) in grote gehelen gegroepeerd rond één plein. Meestal blijft het, omwille van het kleine budget, echter bij kleinschalige projecten. Daardoor is men qua voorzieningen ook veelal aangewezen op de omliggende wijken.

Zo begint men in 1922 aan de bouw van een serie woonkazernes. Het eerste complex (in de Julius De Geyterstraat) is meteen ook het eerste project van de pas opgerichte "Antwerpse Maatschappij voor Goedkope Huisvesting" en bevat 122 appartementen. De overige blokken bevinden zich tussen de St. Bernardsesteenweg, de Hendriklei, de Maurits Sabbelaan en de Alfons De Cockstraat en vormen een verdicht stukje stad. De eerste: Hennig I en Hennig II, worden tussen 1923 en 1926 opgetrokken naar een ontwerp van E. Craeye en bevatten respectievelijk 235 en 237 appartementen. Qua stijl doen de gebouwen denken aan Engelse stadshuizen (die ook vaak een geheel vormden). In een tweede fase worden Tiebaud II (1926) en Hennig III (1937) gebouwd, naar een ontwerp van J. Vanhoenacker, J. Van Beurden en J. Smolderen. Deze blokken worden opgetrokken in een vage Art-Deco stijl. De straat tussen deze twee complexen is opgevat als een soort boulevard met parkeermogelijkheden tussen de bomen in het midden. De structuur en de opstelling van de gebouwen doen sterk denken aan het *maison de rapport*-type. Ze zijn evenwel in een prestigieus kleedje gestoken. Waarschijnlijk wilde men naar Weens en Berlijns voorbeeld de woonkazernes meer inspireren op de architectuur van de begoede burgerij om ze minder grauw en marginaal te laten schijnen. De "boulevard" tussen de blokken van de eerste fase en die van de tweede fase, zou hier ook op kunnen duiden.

MIDDELHOOG, VRIJSTAAND BOUWBLOK

In 1922 spreekt Hoste zijn twijfels uit over de geschiktheid van de tuinwijk als oplossing van het woningvraagstuk. De relatief hoge kostprijs ten opzichte van het aantal wooneenheden doet de Belgische modernisten aandringen op een verhoging van de densiteit. Om dit te verenigen met de tuinwijkkenmerken van licht, lucht en contact met de natuur, begint men met de toepassing van middelhoge bouwblokken, vrijstaand in het groen. De nadelen verbonden aan dit type zouden zich, wanneer geplaatst in een

Het Engels Kamp op Luchtbal

tuinwijk, niet manifesteren. Integendeel, een strategische plaatsing van deze volumes aan pleinen en kruispunten kan bijdragen aan een gevarieerd stadszicht met oriëntatiepunten. Met het verdichten van de bevolking op plaatsen met winkels en andere voorzieningen kan een sterker centrum gecreëerd worden. Geleidelijk aan zal dit type de tuinwijk volledig verdringen. Vanaf dan gaat men nog uitsluitend zoeken naar oplossingen voor de schikking van de volumes.

DE WET MOYERSOEN

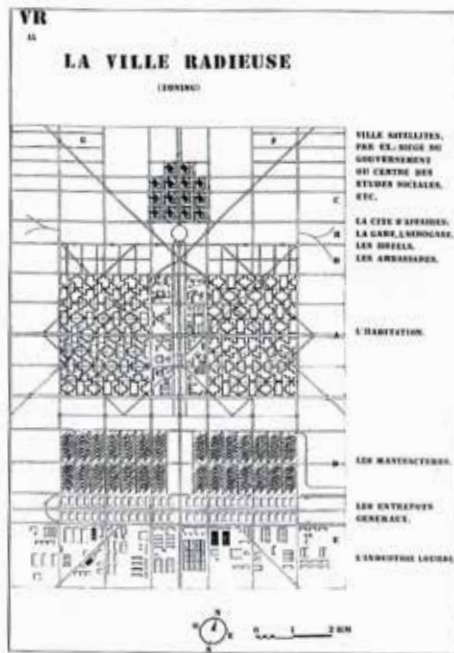
Ook de overheid stapt af van het al te dure tuinwijkconcept. In werkelijkheid zijn het de conflicten met coöperatieven en de angst voor "rode dorpen" die haar doet besluiten te stoppen met het uitschrijven van wedstrijden voor de aanleg van tuinwijken en de toelage ervan. Vanaf nu gaat ze het privé-initiatief en het eigen woningbezit bevorderen dmv premies. De Nationale Maatschappij is voor haar ook een financieel nadelige operatie zodat ze de toelages terugschroeft. Hierdoor moet de Maatschappij woningen verkopen en bouwt ze vrijwel uitsluitend woningen met belofte op aankoop. Zodoende wordt de volkswoningbouw op het eind van de jaren twintig weer louter in termen van goedkope woningen gesteld.

Het probleem van de krottenbewoners duikt echter weer op waardoor men aan de rand van de agglomeratie weer woonblokken voor meerdere gezinnen gaat voorzien. In dit kader wordt in 1949 het Eric Sasse complex (ook van E. Craeye) opgericht ter vervollediging van de wijk met de gesloten bouwblokken. Het bevat 194 appartementen en is in een soortgelijke stijl opgetrokken, zij het iets soberder. Het gebouw heeft in tegenstelling tot de andere slechts één grote binnenkoer en is minder doordringbaar dan de rest van de wijk. Men is echter bezig met andere woonvormen waardoor de woonkazerne nog slechts sporadisch opduikt.

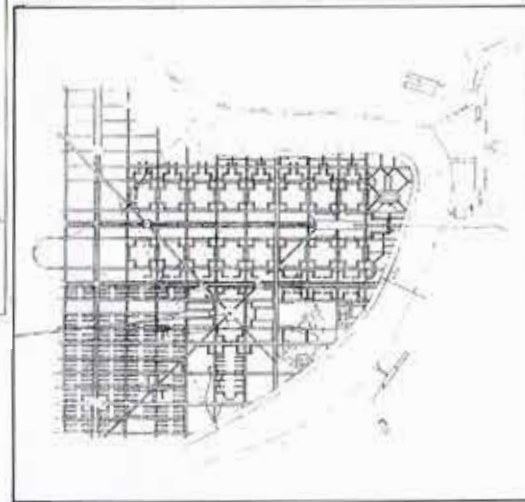
Op de luchtbal werden al eerder, analoog aan het Eric Sasse-project, de "Canadablokken" gebouwd ter vervanging van de barakken van het "Engels kamp" die als noodwoningen dienst deden. Later komen hier lange woonblokken op kolommen bij. Nog later volgen de woontorens, allen vrijstaand in het groen. Deze types vind je ook terug op het Kiel.

DE STRALENDE STAD

Op het derde CIAMcongres te Brussel (1933) had Le Corbusier zijn Ville Radieuse voorgesteld. De woningen waren geconcipeerd volgens het Existenzminimum. Hierbij beoogde men, buiten het economisch aspect ervan, een maximaal rendement en

Project van L. Stynen (aangekocht door I.M.A.L.S.O. naar aanleiding van de Internationale wedstrijd van 1933).

gemakkelijk gebruik van een comfortabele woning voor de moderne (ideële) mens. Het was een symbool van een nieuwe levenswijze en een betere wereld voor iedereen, geïnspireerd op collectiviteit, hygiëne, licht, lucht en groen. Dit alles wordt mogelijk gemaakt door industrialisatie en standaardisatie. Door in serie te produceren kan men de kostprijs drukken en de woningen van modern comfort voorzien. Om de hoge infrastructuurkosten over een groot aantal woningen te kunnen spreiden, stapelt men de minimumwoningen zo geconcentreerd mogelijk op. Hierdoor blijft bij Le Corbusier 88% van de bodem vrij voor park en sportruimte. Als zodanig is het mogelijk om de doelstellingen die ten grondslag lagen van de tuinstad voor een grotere bevolkingsgroep mogelijk te maken. Het privé-domein wordt hierbij stelselmatig ingekrompen ten voordele van het gemeenschappelijke. De familie is niet langer het centrale element waaromheen het leven werd georganiseerd, maar eerder een rustpunt tussen arbeid en recreatie. Vooral in socialistische kringen wordt deze typologie dan ook snel een wereldwijd succes.

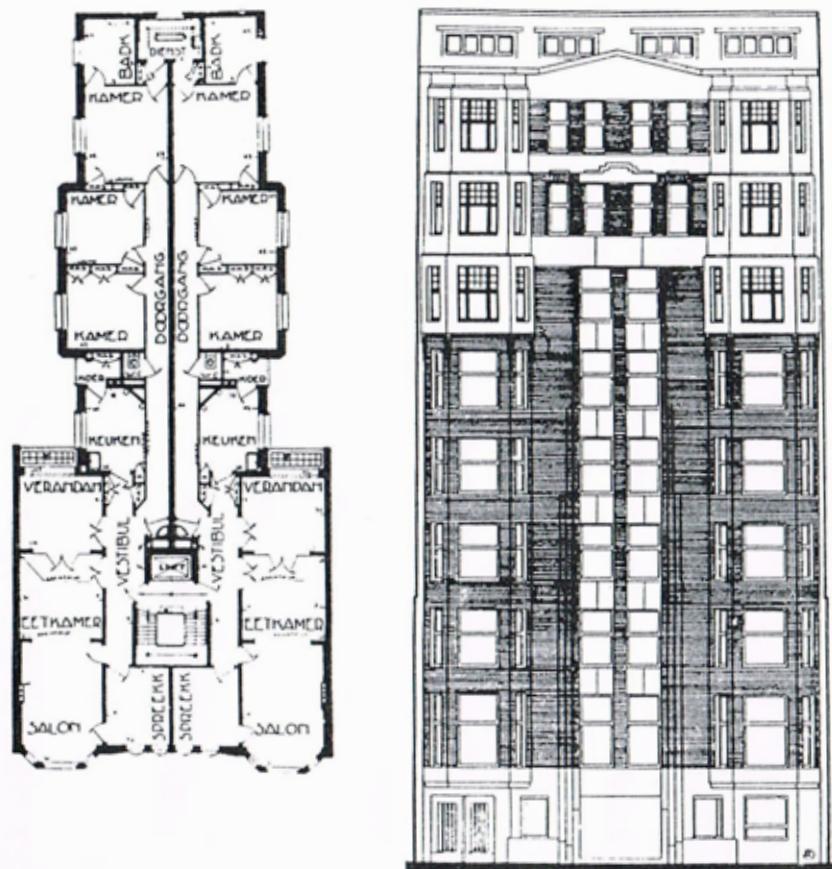
De omwenteling in het stedenbouwkundig denken, wordt het duidelijkst weerspiegeld in de prijsvraag die de promotiemaatschappij IMALSO in 1933 uitschrijft voor de Linkeroever te Antwerpen. Le Corbusier ontwerpt hierbij een variant op zijn Ville Radieuse. Ook de ontwerpen van de Belgische modernisten zijn allen op dezelfde principes gebaseerd: geschakelde hoogbouw, licht, lucht, wonen in een park, scheiding van functies, differentiatie in verkeer, ... Geen enkele inzending wordt echter weerhouden. Ook voor de rest ligt de volkswoningbouw in de jaren 30 stil vanwege de crisis. Het idee van de geconcentreerde stad in het groen vindt zijn echte doorbraak pas na de tweede wereldoorlog. Op dat moment heet het echter al veel van zijn idealistische betekenis verloren.

HOOGBOUW

De vrijstaande blokken zijn niet alleen de oplossing voor massale volkswoningbouw meer. De begoede burgerij krijgt het steeds moeilijker om haar dure villas aan de rand van de stad te bewonen. Om hieraan tegenmoet te komen, wordt een luxe-variant op het vrijstaande appartementsgebouw in het groen ontwikkeld; het immeuble-villa. In 1933-34 bouwt Leon Stynen Residentie Elsdonk te Wilrijk; een zes bouwlagen hoog blok van luxe-appartementen met een hoog comfort, zonneterrassen, restaurant, winkels, ...

Ook op de betere plaatsen in de stad (zoals de boulevards) bouwt men luxe-appartementsgebouwen (ditmaal niet vrijstaand) die minder onderhoud vergen, maar door hun bouwvorm een zekere grandeur uitstralen. Het zijn een soort service-flats vaak rijkelijk voorzien van gemeenschappelijke voorzieningen zoals een restaurant,

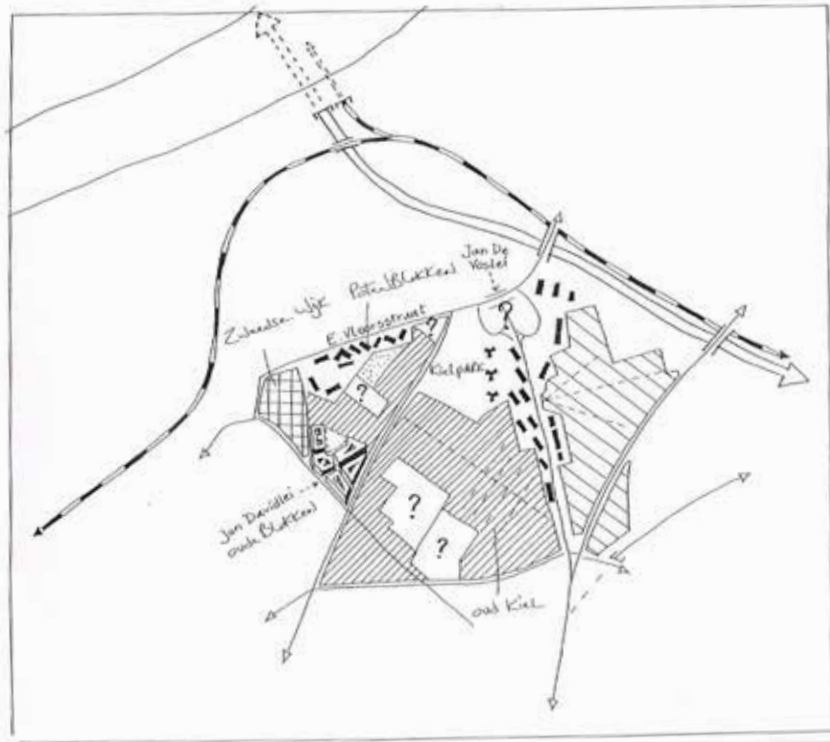

parkeergarage, zwembad, luxe-winkels, ... Steeds hoger en uitgevoerd met luxe-materialen voeren ze strijd om representativiteit. Een concept dat oorspronkelijk tot doel had de tussenliggende ruimte voor groen vrij te maken, wordt op die manier misbruikt om de speculatieve waarde van de aangesloten percelen op te drijven.

NA DE TWEEDE WERELDOORLOG

Voor de Tweede Wereldoorlog was het Belgische landschap, vergeleken bij vandaag nog redelijk gaaf. Hoewel de oprukkende industrie zich tussen de twee wereldoorlogen hier en daar reeds aan het landschap had vergrepen, had dit laatste zich over het algemeen nog kunnen handhaven. Het beperkt aantal bouwwerken dat zich buiten de bebouwde kommen bevond, de hoeves, de landhuizen, een eenzame herberg, lagen als het ware ingebed in het landschap, maakte er deel van uit. Het wonen concentreerde zich in welomlijnde steden en dorpen, duidelijk onderscheiden van de omgevende akkers, weilanden en bossen.

De teloorgang van dit unieke leefmilieu grijpt plaats vanaf 1945 en is voornamelijk het gevolg van het economisch, sociaal en ruimtelijk beleid van de Belgische overheid bij de wederopbouw. Economisch tracht de overheid een milieu te scheppen dat het privé-initiatief stimuleert. De overheid zelf investeert de publieke middelen niet zozeer in projecten van openbaar nut, dan wel in subsidie en premies ter aanmoediging van de individuele economische activiteit. Dit liberale economische beleid gaat gepaard met een weloverwogen "ruimtelijke" politiek, een strategie (die in hoofdzaak het werk is van de Christen Democratische partij) van ruimtelijke spreiding (en een gebrek aan ruimtelijk ordening). Men wil het volk "deproletariseren". Dit wordt gerealiseerd door ondermeer "de aanmoediging van het sparen en de veralgemeening van den privaateigendom", de privéwoning dus. "Er moet een politiek van deftige huisvesting gevoerd worden, waardoor het verwerven van eigendom van particulieren, factor van sociaal evenwicht, in de hand gewerkt wordt. De CVP wil ieder gezin een eigen huis verzekeren. Zij wil geen inkwartiering in kazernesgebouwen." En zodra deze partij vanaf 1947 aan het bewind komt, werpt ze zich inderdaad op als een fervent promotor van het individuele huis met tuin en als resoluut tegenstander van collectieve woningbouw. Ze stuurt er doelbewust op aan de bevolking ruimtelijk te deconcentreren in landelijke verkavelingen. Dit huisvestingsbeleid is geenszins ingegeven door enige stedenbouwkundige visie, maar door zuiver politieke overwegingen, overwegingen die in feite afkomstig zijn uit het liberale, reformische van de 19e eeuw. Het grijpt terug op denkbeelden die 100 jaar voordien naar voren waren geschoven door de liberale burgerij toen deze zich in haar steden bedreigd voelde door de toenemende druk van de industriearbeiders in de sloppenwijken die broedplaatsen bleken te zijn van epidemies, misdaad, sociale onrust en politieke agitatie.

De 19e eeuwse burgerij wilde deze dreigingen afwenden door het proletariaat de stad uit te drijven en de betere arbeider in staat te stellen de eigendom te verwerven van een eigen huisje met tuin op het platteland.

WET DE TAEYE

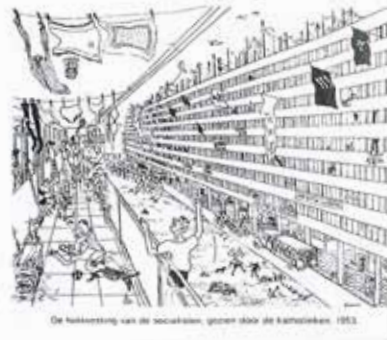
Vond dit liberale huisvestingsconcept in de 19e eeuw slechts toepassing op beperkte schaal, halverwege de 20e eeuw werd het door de CVP ten volle operationeel gemaakt. In 1948 laat de partij een wet stemmen (voorgesteld door Alfred De Taeve) die een bouwpremie toekent aan ieder die voor eigen gebruik een goedkope woning bouwt en waarbij de kredietinstellingen leningen mogen verstrekken tot 90% van de bouwsom. De wet kent een buitengewoon succes. Het privé-initiatief dat aldus nationaal wordt ontketend, ontplooit zich nauwelijks gehinderd door enige stedenbouwkundige visie, over het gehele Belgische landschap. In de liberale staat die België wil zijn, wordt ruimtelijke ordening traditioneel niet aangevoeld als een zaak van algemeen belang, maar als een aanslag op de privé-eigendom. Het duurt uiteindelijk tot 1962 vooraleer België een wet op stedenbouw en ruimtelijke ordening invoert. Dit maakt dat België in 25 jaar tijd wordt getransformeerd tot één immense verkaveling.

INDIVIDUALISME VERSUS COLLECTIVITEIT

De Belgische individuele bouwer legt een duidelijke voorkeur aan de dag voor allerlei traditionele modellen, die (om de buurman te overtroeven) vaak een klasse hoger zijn in de maatschappelijke hiërarchie, statussymbolen, gebanaliseerde monumentaliteit. Moderne architectuur die door haar elementaire vormtaal een voorafbeelding wil zijn van een klasseloze maatschappij, vindt geen vaste grond in de particuliere woningbouw.

De herbestemming van de kathedraal, gezien door de socialisten. 1953.

De herbestemming van de kathedraal, gezien door de katholieken. 1953.

Doch aan de rand van de grote steden beginnen (socialistische) bouwmaatschappijen met de oprichting van alternatieve huisvestingsconcepten, een concept gebaseerd op het gemeenschapsidee, ontworpen door ideologisch bewuste moderne architecten. Vaak zijn deze het tegendeel van het liberale bouwen, gericht tegen de chaos van de vrije verkavelingen. Van katholieke kant komt er dan ook veel protest. Collectieve woningbouw kan volgens hen niets anders opleveren dan oorden van moreel verval, oorden waar door gebrek aan privé-erven en ten gevolge van de hoge bevolkingsconcentratie het onafhankelijkheidsbesef, de familiegeest en de verantwoordelijkheidszin zou teloorgaan.

In het algemeen blijven de collectieve woningbouwcomplexen in het België van de jaren 50 een uitzonderlijk fenomeen van solitaire blokken. De overgrote meerderheid van de woningbouw is individuele woningbouw. Toch laat de moderne architectuur zich hier ook niet helemaal onbetuigd. Zij ontwikkelen woonvormen die beantwoorden aan het nieuwe levensgevoel van die tijd. Zij oriënteert zich meestal op de internationale bouwcultuur, doch vaak uitgaande van regionale bouwtradities. Ook zij probeert het huisvestingsprobleem op te lossen, echter dmv een andere productiewijze. Zo ontwikkelt Willy Vandermeeren in 1954 een industrieel produceerbare typewoning van 120 m² waarvan de kostprijs slechts 150000 Bfr bedraagt, wat hem door de Nationale Maatschappij niet in dank wordt afgenomen. Bevreesd als ze was dat dit de bouwmarkt zal verstoren en zichzelf overbodig zal maken, legt ze Vandermeeren's project naast zich neer. Deze realisaties zijn echter een marginaal fenomeen en wekt alleen maar bevreemding op bij het publiek (als ze er al mee geconfronteerd werden). Het is wachten tot 1958 vooraleer moderne architectuur zijn intrede doet.

POTENBLOKKEN

Eén van de projecten die de moderne architectuur zijn internationale bekendheid geeft, is het project van Braem op het Kiel, de zogeheten "potenblokken". Braem gold als de vertegenwoordiger van de internationale stroming in ons land. Hij had stage gelopen bij Le Corbusier en was zeer beïnvloed door diens denken over architectuur. De "potenblokken" zijn dan ook sterk geïnspireerd op de "Unité d' Habitation", een woonvorm die niet alleen sterk aansluit bij de CIAM-dogma's van het modernisme maar vooral ook bij Braem's socialistische/communistische idealen van collectief wonen in hoogbouw. Zo staan de blokken op pilotis (omdat de grond aan niemand toebehoort) zodat er één continu park gecreëerd wordt met veel licht, lucht en groen. Ook Braem doet dit uit reactie op de hygiënische wantoestanden van de oude stad, die eigenlijk afgebroken moet worden en vervangen door hoogbouw (Cfr Le Plan Voisin). Braem heeft verscheidene projecten uitgewerkt voor de herstructurering van de oude stad. Naast het administratief centrum Oudaan in Antwerpen, waarvan alleen de politietoren uitgevoerd is, zijn de woonblokken van St. Maartensdal in Leuven zowat het enige dat verwezelijkt is in de stad. Op het Kiel krijgt Braem echter de kans om een stukje nieuwe stad te ontwerpen naast de oude. Drie hoge blokken van twaalf verdiepingen (3 x 120 flats) die een cluster vormen en zes lagere blokken van acht verdiepingen (6 x 70 flats) die omwille van licht en zicht in zigzag formatie staan opgesteld. Andere verwezelijkingen zijn de modelwijk op de Heizel in Brussel en het utopische project voor de Bandstad België.

Toen de blokken tussen 1951 en 1958 gebouwd werden, was het een ambitieus project en golden zij als voorbeeld van toendaags modern comfort. De modernistische ideologie van licht, lucht en ruimte komt overeen met wat de socialistische woningbouwmaatschappijen nastreven in hun prestigieuze, naoorlogse woningbouwprojecten. Een van die maatschappijen is de toenmalige “Antwerpse Maatschappij voor Goedkope Huisvesting”, tegenwoordig C.V. “Huisvesting-Antwerpen” geheten. Zij gelasten Braem met de opdracht (1949) omdat hij “de modernste van allemaal” is (wel moet hij samenwerken met Maeremans en Maes om de politieke kleuren in evenwicht te houden). Met zijn eerder communistische en utopische visie op architectuur en maatschappij staat Braem bekend als een tegenstander van de naoorlogse CVP-politiek en dan vooral tegen de “architectonische chaos” die de wet De Taeye inluidt.

Elders op het Kiel, op de Luchtbal en later op de Linkeroever worden soortgelijke projecten gebouwd. In 1952 start de “Goede woning” op het Kiel met de bouw van op zichzelf staande flatgebouwen aan de drukke Jan De Voslei en de Boomsesteenweg. Architect J. Smolderen schuift hier soortgelijke stedenbouwkundige opvatting en visie inzake wonen naar voor als op de Luchtbal. Zijn ontwerp bestaat uit langwerpige, vrijstaande blokken, licht geschrant geplaatst. Dit alles met het oog op een optimale bezonning. De gebouwen staan in een groenstrook en zijn opgetild door betonnen pijlers waartussen de inkompartij is geplaatst.

Ook de woontorens vind je hier terug, met name aan het Kielpark (tot enkele jaren daarvoor het kerkhof). Flatgebouwen die qua vorm en inplanting sterk doen denken aan die in Le Corbusier’s stedenbouwkundige ontwerpen zoals de Ville Radieuse.

Met de bouwactiviteiten op de Linkeroever wilde het, omwille van de beperkte verbinding met de stad, maar niet vlotten. Nochtans was het aangewezen om hier volkshuisvesting te voorzien omdat de havenexpansie verscheidene polderdorpen opslokt. In 1960 schrijft Huisvesting een nationale wedstrijd uit. In 1967 begint men te bouwen aan “Europark”, waarvan de plannen 16 wooncomplexen met 2700 woongelegenheden voorzien plus scholen, een zwembad, feestzaal, sportvelden, winkels, ... Weer gaat het om vrijstaande hoogbouw in het groen, zodanig opgesteld en gegroepeerd dat ze elkaar niet beschaduwen. Het plan straalt echter niet het idealisme van vroeger uit.

Het Europapark op de Linkeroever

ZWEEDSE WIJK

Quasi tegelijkertijd met de “potenblokken” bouwt diezelfde maatschappij ernaast een tuinwijk, in de meest westelijke uithoek van het Kiel, tussen de Hendriklei, Emiel Vloorsstraat en de Maurits Sabbelaan (1956). Hoewel het concept van de tuinwijk reeds lang niet meer populair is, blijkt de grote vraag naar ééngezinswoningen voor verkoop de aanbouw ervan te rechtvaardigen. Profiterend van goedkope prijzen mogelijk gemaakt door de Wet De Taeye worden hier “met belofte van aankoop” 131 koopwoningen en 24 flats opgetrokken naar een ontwerp van G. Brosens in samenwerking met F. Peeters. De woningen, met een totale oppervlakte van 125 m² en een zeer functionele indeling, zijn voorzien van een voor die tijd modern comfort. Er bestaan zes verschillende types die telkens ook nog eens gespiegeld worden. Globaal gezien heb je huizen waarin de woonkamer gesitueerd is aan de straatkant en huizen waar aan de voorkant de keuken gelegen is. Een tweede verschil ligt in het feit dat de hoekwoningen een garage hebben en de anderen een tuinhuis bereikbaar door een servitutedweggetje.

Omwille van haar aparte vormgeving wordt ze in de volksmond de “Zweedse wijk” genoemd. De kubusvormige huizen met hun lessenaarsdak uit geprofileerde staalplaat zijn net zoals de “Potenblokken” en vele andere gebouwen op het Kiel opgetrokken in een gladde, gele baksteen. Enkel de garages en de tuilmuren zijn afwisselend opgetrokken in een gele, rode of blauwe geglazuurde steen. Ook deze vind je wel meer terug op het Kiel. Invloeden van het Modernisme en De Stijl zijn legio. Deze basiskleuren vind je ook terug in de voordeuren van de verschillende bouwblokken. Elk bouwblok bestaat uit drie tot acht wooneenheden en onderscheidt zich van de ander niet alleen door de kleur van voordeur (wat je ook terugvindt bij de “Potenblokken”) maar tevens door het feit dat het blok vooruit of achteruit springt. Hierdoor verandert ook de breedte van het voetpad.

De “Zweedse wijk” komt echter lange tijd nadat het tuinwijkconcept begraven is. Een aantal kenmerken van de vroegere ideologie zijn nog te herkennen (gesloten perspectieven, gegroepeerde woningen, ...) De voortuin ontbreekt dan weer. Daarenboven is de wijk erg klein en ingekapseld door de omliggende buurten waardoor je niet het gevoel krijgt in het groen te wonen. Enkel in de Scheibeekstraat en de Lodewijk de Ractstraat is het rustig wonen.

KLEINSCHALIGHEID & EVENWICHT

Het opgeslorpt worden door de uitbreidende agglomeratie is een probleem waar vele wijken mee te maken kregen. Ze komen nu veeleer voor als geïsoleerde eilandjes in een oeverloze suburbane randstad. Hun bewoners zelf schijnen zich om dit voorkomen als samenhangende éénheid weinig te bekommeren. Net als in de individueel geïnspireerde

woningbouw daar omheen, zijn ze in de eerste plaats betrokken op de eigen woning. Het individualisme van vandaag de dag tast ook de éénheid en het aanzien van de "Zweedse wijk" aan. Vooral de logge fermettedeuren die veel eigenaars plaatsen vormen stijlbreuken met de sobere architectuur van de wijk. In de Zweedse wijk vind je echter moeiteloos aluminium kozijnen naast hout en pvc in allerlei kleuren. Bij het plaatsen van nieuwe ramen is het enige criterium bij de keuze van het materiaal en de kleur de persoonlijke smaak. Enige poging om (terug) eenheid te brengen in het bouwblok waarvan men deel uitmaakt, lijkt onbestaande. Qua aanbouwen aan de achterzijde valt het nogal mee. Het gaat voornamelijk om kleine ingrepen zoals veranda's, en uitbouwen van de garages die de eigenheid van de woning niet aantasten.

Patroon 15

GRENS VAN EEN BUURT

Als de grens te zwak is dan zal de buurt niet in staat zijn het eigen identificeerbare karakter te handhaven.

Beperkte toegangswegen tot de buurt en het vermijden van doorgaand verkeer is hierin een essentieel punt.

(C. Alexander, Een patronentaal)

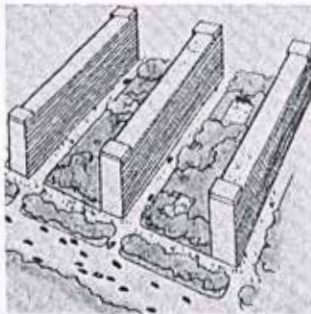
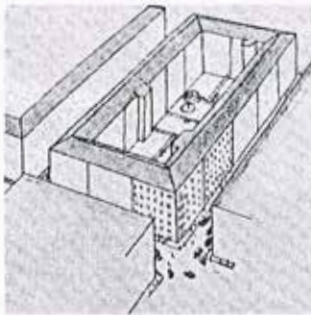
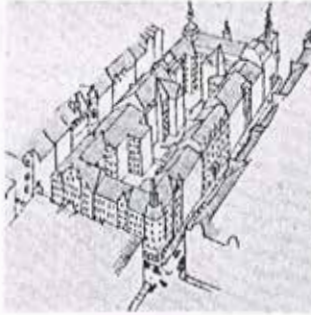
Dit verschijnsel treedt niet op in de "Blokken" beheert door de huisvestingsmaatschappij. In tegenstelling met de "Zweedse wijk" zijn de bewoners in de blokken allen huurder en mogen zij niets veranderen aan het exterieur. Enige aanzet tot privé-initiatief wordt in de kiem gesmoord. Het privé-domein en zijn mogelijkheden werden tot het minimum gereduceerd ten voordele van het collectieve. Dit leidt echter niet zoals verwacht tot een verbetering van de onderlinge verstandhouding maar tot een afweermechanisme waardoor de bewoners zich steeds meer gaan isoleren.

Buiten onze voordeur of het hek van de voortuin begint een wereld waar we niet bij betrokken zijn, waarop we geen invloed kunnen uitoefenen. Steeds sterker wordt de wereld buiten de voordeur ervaren als de wereld van vandalisme en agressie, waar we ons meer bedreigd dan thuis voelen. Toch is dit beeld fataal als uitgangspunt voor de stedenbouwkundige organisatie van woningen.

(H. Hertzberger: Ruimte maken, ruimte laten)

Heden ten dage bouwt men nog weinig grootschalige projecten. Het gebrek aan ruimte maakt dat de meeste volkshuisvestingsinitiatieven eerder bescheiden inbreidingsprojecten zijn. Men probeert een balans te vinden tussen individueel (terugtrekken) en collectief (sociaal contact). Tevens zoekt men naar een evenwicht in het aanbod van types.

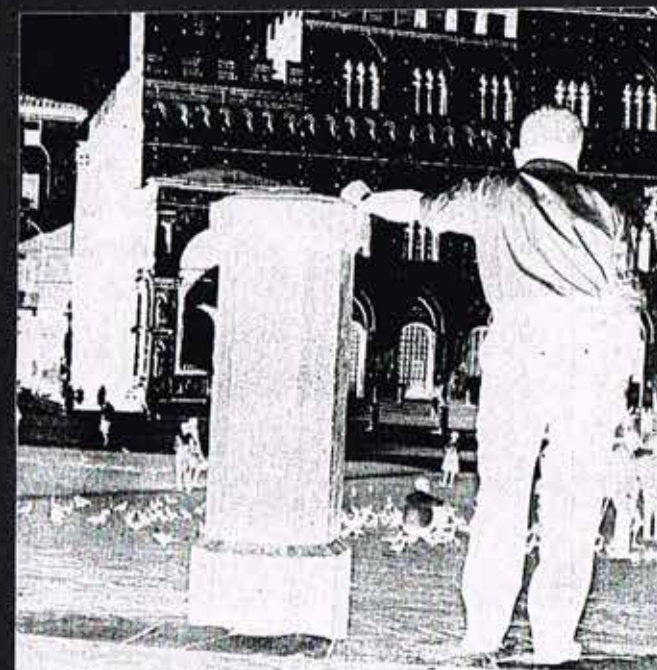
Onder: 'De ontwikkeling van het oude gesloten, naar het nieuwe open bebouwingssysteem'.
(Uit het boek 'Acceptera', Asplund e.a., Stockholm, 1931).

“Het leven tussen huizen ontstaat niet langer vanzelf, maar moet zorgvuldig worden opgebouwd en gestimuleerd “

(Jan Gehl, Een leven tussen huizen)

4 HET ONDERZOEK

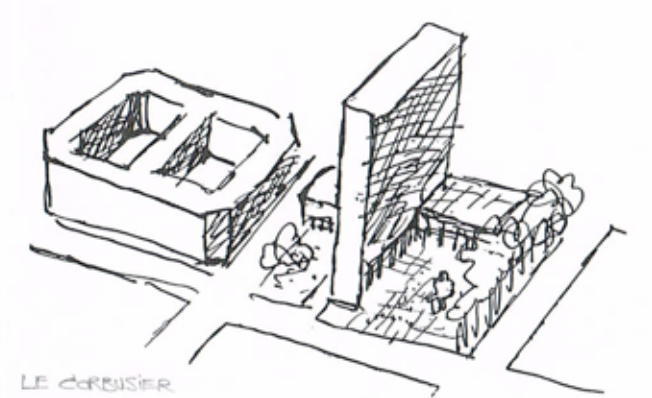
4.1 INLEIDING

In dit hoofdstuk wordt het wonen in een specifiek type, gebruik van de omgeving en het sociaal leven in de wijken van mensen onderzocht door het zoeken naar het antwoord op vragen zoals;

- hoe gaan mensen om met hun specifieke omgeving/type ?
- hoe beïnvloedt dat type met zijn omgeving hun gedrag (verbinding van het gebouw met zijn omgeving ; passerel, straat, woonerf, binnenplein, pleintjes, groen, plantsoen, park, spreiding van openbare/commerciële functies, lopen, staan, zitten, spelen...).
- onderzoek naar de scheiding tussen individueel (privé) en collectief (verantwoordelijkheden) en het voorgebied als overgang (bv: het al dan niet in gebruik nemen met bloempotten etc ter uitbreiding/afbakening territorium).
- relatie binnen/buiten (zicht, sociale controle) ?
- waarom kiezen mensen voor een bepaalde woonvorm ?
- is er een specifieke bewoner voor elke bepaalde typologie van wonen ?
- waarin verschilt het wonen op een twaalfde verdieping met het wonen rond een binnenplein ?

Voor het onderzoek worden een aantal “methodes” gebruikt om te komen tot een zo volledig mogelijk beeld van het wonen in elk van de drie types.

Een eerste aspect van het onderzoek is natuurlijk de eigen mening van de bewoners. Dit levert feiten waar men niet onderuit kan. Via interviews en enquêtering is een beeld verkregen van de subjectieve mening van mensen aangaande hun habitat.

Om dit onderzoek te structureren is gebruik gemaakt van de Leefbaarheidsmonitor opgesteld door Woonbeleid Antwerpen. Deze meet de subjectieve beleving van de bewoners van een wijk dmv enquêtes. Momenteel pleit men namelijk voor een meer geïntegreerde aanpak van de problemen in achtergestelde wijken op basis van combinaties van verschillende soorten socio-economische impulsen en ruimtelijke revitalisatie. Het doel van het meten van de subjectieve kwaliteit van de leefbaarheid is een bijdrage te leveren aan de adequate inrichting van het beleid ten behoeve van de (achtergestelde) buurten. Door periodieke herhaling kan de Leefbaarheidsmonitor tevens dienen om het effect van leefbaarheidsbevorderende maatregelen te meten. Dit onderzoek is reeds gebeurd voor de Luchtbal en Europark (Linkeroever). Het Kiel is in het onderzoek echter nog niet aan bod gekomen.

De Leefbaarheidsmonitor is opgesteld als een draaiboek dat inzicht geeft in de onderzoeksmethode en de te hanteren werkwijze. Hierdoor kunnen metingen eventueel zelfstandig uitgevoerd worden.

Voor mij zal het een leidraad/draagvlak zijn om mijn onderzoek naar de subjectieve ervaring van bewoners naar hun omgeving te sturen, zowel in rechtstreekse interviews en enquêtes als in observaties. Hierbij dient opgemerkt te worden dat ik, omwille van een afwijkend doel, naar eigen inzicht dingen heb aangepast, uitgebreid of geïnterpreteerd.

Algemeen worden criteria onderzocht die de tevredenheid bepalen van bewoners inzake de leefbaarheid van hun buurt en de gehechtheid aan de buurt. De volgende zaken werden door de bewoners van de reeds onderzochte wijken als positief ervaren. Een gebrek eraan houdt in dat men het snel als negatief zal ervaren. Het spreekt allemaal min of meer voor zich maar er zijn gradaties - sommige dingen wegen in sommige buurten zwaarder door dan andere, afhankelijk van de typologie en de daarmee gepaard gaande opbouw van de wijk. Tevens oordeelt elke persoon vanuit zijn achtergrond. Er moet rekening gehouden worden met het feit dat huurders, mensen die niet gehecht zijn aan de buurt, bewoners die geen contact zoeken of zij die het slachtoffer geweest zijn van een misdrijf, eerder negatief oordelen.

POSITIEF: (volgens de Leefbaarheidsmonitor)

-WONING:

- de woonkwaliteit (oppervlakte, comfort, voorzieningen, bouwtechnisch)

-GEBOUW/STRAAT:

- sociale cohesie
- contact met burens, ...
- verzorgd zijn van openbaar domein (onderhoud)
- rustig/prettig wonen

-OMGEVING:

- (veel) groene/open ruimte
- uitzicht
- de samenstelling van de buurt (bewoners, typologieën)
- het rustig/plezierig wonen in de buurt
- veel/goed sociaal contact
- de aanwezigheid van voldoende sociale voorzieningen, winkels, scholen (op loopafstand)
- voorzieningen voor kinderen (speelmogelijkheden)
- de betrokkenheid van de Stad/gemeente en de politie
- de verkeerssituatie (bereikbaarheid, veiligheid, parkeerruimte, openbaar vervoer)

NEGATIEF: (volgens de Leefbaarheidsmonitor)

-WONING:

- slechte woonkwaliteit (oppervlakte, comfort, voorzieningen, bouwtechnisch)

-GEBOUW/STRAAT:

- zwerfvuil
- onveiligheid
- vandalisme
- lawaaihinder
- stankhinder
- toename kansarmen
- teveel verschillende nationaliteiten
- leegstand

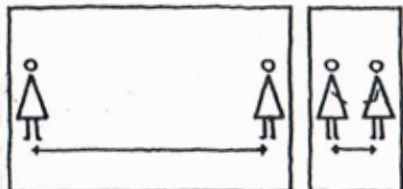

VERHINDEREN
(privacy waarborgen)

BEVORDEREN
(mogelijk maken van
visuele en auditieve
contacten)

1. Muren

1. Geen muren

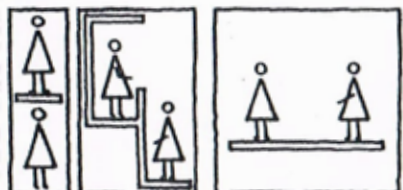
2. Grote afstanden

2. Kleine afstanden

3. Hoge snelheden
(> 15 km/u)

3. Lage snelheden
(< 15 km/u)

4. Stapelen,
meerdere etages

4. Gelijkvloers

5. Oriëntering
(rug aan rug)

5. Oriëntering
(vis-à-vis)

De uitkomsten van dit onderzoek worden geconfronteerd met verhalen van mensen over hoe het vroeger was. Zo is het mogelijk een beeld te krijgen op de evolutie van het wonen in de respectievelijke wijken.

Tenslotte worden deze elementen geplaatst naast uitspraken van belangrijke sociologen en architecten in deze materie: Jan Gehl (Een leven tussen huizen), Herman Hertzberger (Ruimte maken, ruimte laten) en de Patronentaal van Christopher Alexander.

PLANNINGSVOORWAARDEN VOOR EEN SOCIALE OMGEVING: (J. Gehl, Een leven tussen huizen)

-sociaal leven stimuleren

(het bundelen van verschillende functies creëert een polyvalente sociaal-ruimtelijke omgeving)

-Sterke binding tussen gebouw en activiteit

(naar elkaar toe oriënteren)

-Visueel en auditief contact bevorderen

(sociale informatie)

-Genuanceerde overgangen

(semi-privé/semi-openbaar)

-lopen, staan, zitten, zien

(afstanden, routes, plekken, ...)

-verantwoordelijkheden

(eigen gebied)

4.2 HET LEVEN TUSSEN HUIZEN

Het leven tussen de huizen houdt niet zozeer grote en opvallende mogelijkheden in, als wel een reeks kleine gebeurtenissen, die men gemakkelijk over het hoofd ziet of onderschat. Alledaagse, gewone en bescheiden dingen. (J. Gehl, Een leven tussen huizen)

Het Kiel is altijd een volkse buurt geweest. Grotendeels komt dit natuurlijk door de talloze sociale woningbouwprojecten die er gebouwd werden. Vele van deze complexen waren toonbeelden van volkshuisvesting waar men van heinde en verre naar kwam kijken. Ook opmerkelijk op het Kiel is de hoge concentratie van dagdagelijkse functies en de spreiding ervan. Bij elke wijk ontwikkelden zich scholen, bejaardenflats, sportinfrastructuren, speeltuinen, bibliotheken, wassalons, kruideniers, etc. Winkelstraat Abdijsstraat werd de "Meir van 't Kiel", grotendeels dankzij het feit dat ze twee invalswegen naar de stad verbond.

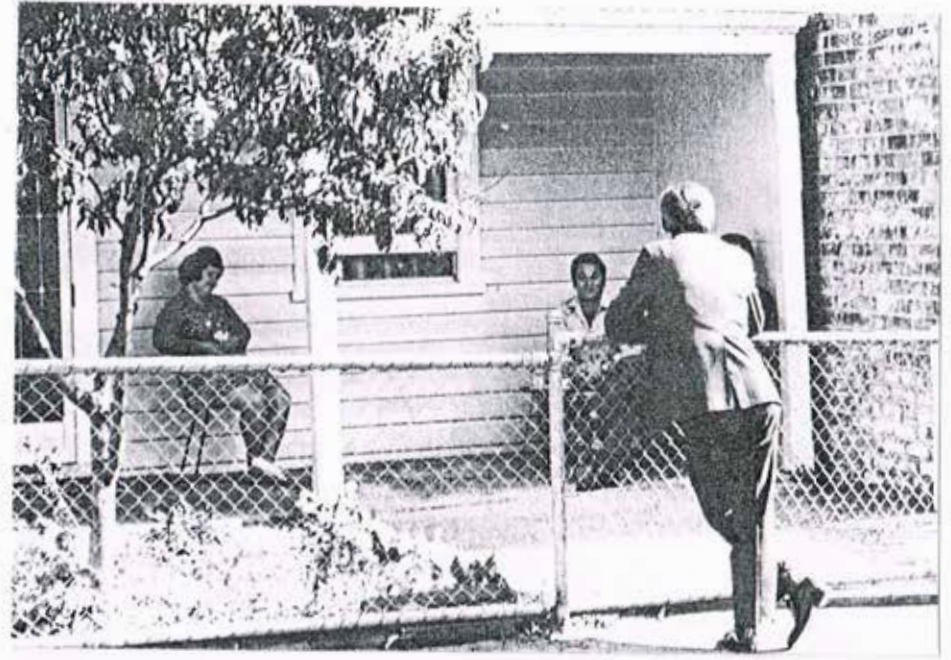
Heden ten dage heeft ze echter veel van haar prestige verloren. Men heeft de gebouwen te lang laten aftakelen en ook de rest van het Kiel is in verval geraakt. De oorspronkelijke bevolking is vergrijsd, de nieuwe bewoners zijn veelal migranten of sociaal zwakkeren. De mensen ervaren meer agressie. Er wordt minder getolereerd. De eenheid tussen de bevolking is grotendeels zoek. Van het sociale leven van de gemeenschap blijft veelal enkel nog sociale controle over waardoor mensen zich meer in de anonimiteit gaan terugtrekken.

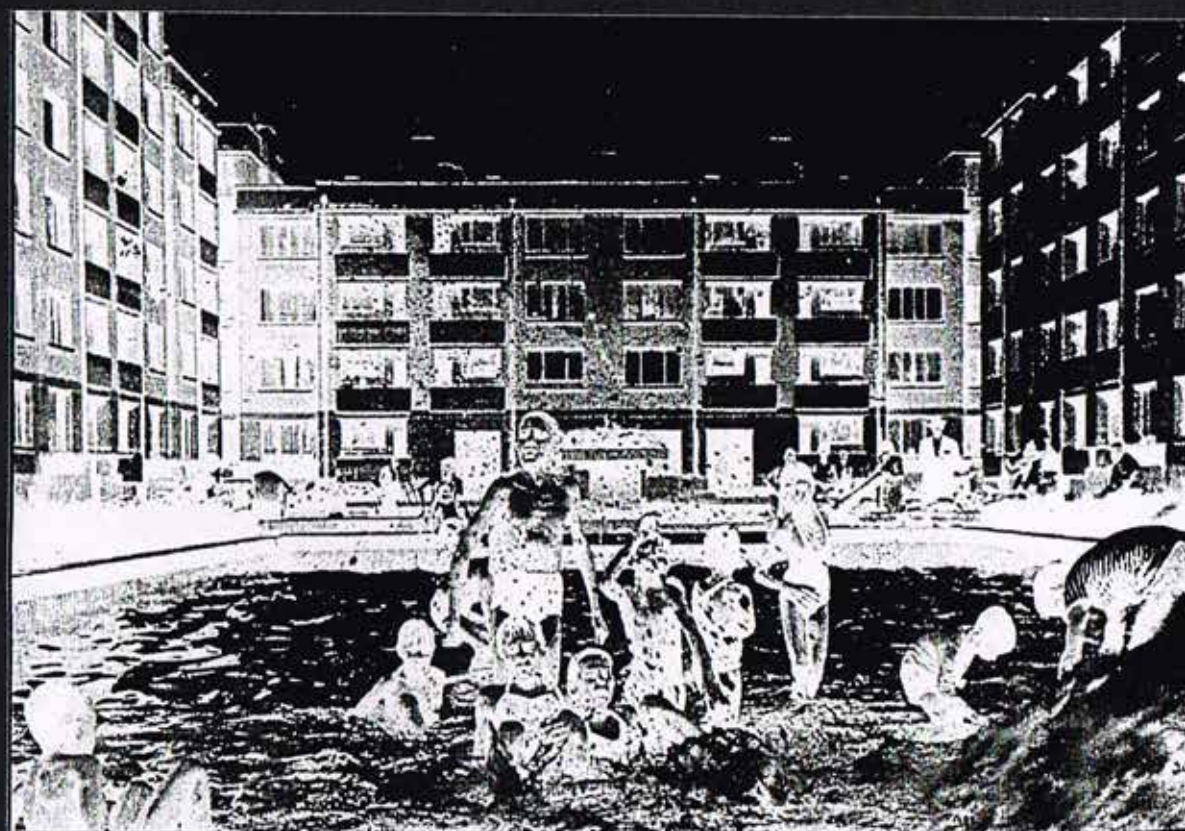
Toch mogen we niet overdrijven. De meeste bewoners ervaren het Kiel niet als een achtergestelde buurt. Men onderkent het probleem van verval en de toevloed van vreemdelingen. Toch blijft men, vaak mijmerend over de grootsheid van de buurt en het bloeiende sociale leven, gehecht aan het Kiel.

Contact tussen mensen is een begrip dat een groot aantal vormen van samenzijn omvat. Van simpele en vrijblijvende vormen tot ingewikkelde en gevoelsmatig sterk bindende (grote waarde van passieve, ongedwongen en éénvoudige contacten als genuanceerde overgangsvorm tussen alléén zijn en samenzijn en bron van info omtrent de omringende wereld).

(J. Gehl, Een leven tussen huizen)

“Zelden gaat iemand de stad in met het uitgesproken voornemen om de behoefte aan contact en beleving te bevredigen. Men gaat naar buiten om een luchtje te scheppen, een krant te kopen ... zijn sociale batterijen opladen” (John Madgge)
(J. Gehl, Een leven tussen huizen)

Binnengebied van een bouwblok in de "Erik-Sassewijk" op het Kiel, Antwerpen (arch. Craeye)

4.3 ANALYSE OUDE BLOKKEN

“De binnenplaats, dat was het middelpunt van ons leven. Wij speelden er, onze vaders zaten er te kaarten, onze moeders zaten er te praten. En te roddelen. Wij konden er lopen, er was een fonteintje zodat we watergevechten konden houden. We konden er met de bal spelen. Dat laatste mocht niet maar wie trok zich daar wat van aan? Als de conciërge optrad, waren we weg. Het gebeurde natuurlijk wel eens dat er een bal door een ruit ging, maar ook dat was geen drama. Je kreeg wat lappen rond je oren, en de vaders herstelden dat daarna als echte vakmannen.”

(Uit “kinderen uit de blokken”, een publicatie van C.V. Huisvesting)

“De appartementen hadden nog geen douche en het toilet was buiten. Alleen in de keuken stond een kachel. Op zaterdag waste iedereen zich om de beurt in een grote zinken teil in de keuken. Omstreeks 1958 heeft men douches geplaatst. Dan was er geen plaats meer voor de kachel die naar de ‘schoon plaats’ verhuisde.”

(Uit “kinderen uit de blokken”, een publicatie van C.V. Huisvesting)

“Wij woonden met acht mensen, moeder, vader en zes kinderen in een appartement met drie slaapkamers. De keuken was onze woonkamer. Aan één en dezelfde tafel speelden de kleinsten, werd huishoudelijk werk gedaan en moesten wij ons huiswerk maken. In de zomer konden we ons nog wat verspreiden over de slaapkamers, maar in de winter was daar geen sprake van want die werden niet verwarmd. In wat het “pomphuis” werd genoemd, werd het eten klaargemaakt, werd de was gedaan en moesten we ons ’s morgens en ’s avonds om de beurt wassen. Twee kraantjes. Een gasvuur met twee roosters. Geen bad of stortbad. En toen familieleden geteisterd werden door V-bommen, hebben we nog enkele maanden drie kinderen als logé gehad.”

(Uit “kinderen uit de blokken”, een publicatie van C.V. Huisvesting)

OPBOUW

De "Oude Blokken" zijn de oudste sociale wooncomplexen van het Kiel. De eerste, in de Julius De Geyterstraat werd gebouwd in 1922 en was meteen het eerste project van de huidige CV Huisvesting. Het bevat 122 appartementen. De overige blokken bevinden zich tussen de St. Bernardsesteenweg, de Hendriklei, de Maurits Sabbelaan en de Alfons De Cockstraat en vormen een verdicht stukje stad. De eerste; Hennig I en Hennig II, werden tussen 1923 en 1926 opgetrokken naar een ontwerp van E. Craeye en bevatten respectievelijk 235 en 237 appartementen. In een tweede fase werden Tiebaud II (1926) en Hennig III (1937) gebouwd, naar een ontwerp van J. Vanhoenacker, J. Van Beurden en J. Smolderen. De straat tussen deze twee complexen is opgevat als een soort boulevard met parkeermogelijkheden tussen de bomen in het midden. In 1949 volgde tenslotte het Eric Sasse complex (ook van E. Craeye) met 194 appartementen. Deze laatste heeft in tegenstelling tot de andere één grote binnenkoer en is minder doordringbaar. Het is trouwens momenteel de enige blok die afgesloten is van de straat.

De straten en pleinen van bijna alle middeleeuwse steden zijn duidelijk gevormd met het verkeer en verblijf van mensen als uitgangspunt.

(J. Gehl, Een leven tussen huizen)

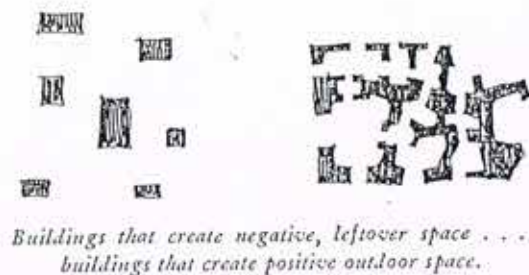
DE RUIMTE TUSSEN DE DINGEN

De overige complexen zijn vrij toegankelijk. Via de binnenkoeren kan je van de éne straat naar de andere.

De doorloopbaarheid van het gebied en de hoge concentratie zorgen ervoor dat er heel wat leven op straat is. Het feit dat er nu veel migranten wonen is daar niet vreemd aan. Deze mensen hebben nog een zekere straatcultuur. Veel van het sociale contact speelt zich af op de hoek van de straat.

Steden met veel menselijke activiteit zijn altijd rijk aan belevingsmogelijkheden en werken stimulerend (...) Mensen en menselijke activiteiten trekken anderen aan. Nieuwe activiteiten ontstaan naast oude omdat mensen (en vooral kinderen) zich aangetrokken voelen tot plaatsen waar het mogelijk is anderen te zien en te horen.

(J. Gehl, Een leven tussen huizen)

Patroon 106 **POSITIEVE BUITENRUIMTE**
omslotenheid, geborgenheid, veiligheid, kleine schaal
 (C. Alexander, Een patronentaal)

Dit “kanteffect” wordt mogelijk gemaakt door een rijke variatie aan hoekjes, inhammen, doorgangen en voorgebieden. De beschutting en de overgang tussen privé en openbaar is hier veel groter dan bij de “Potenblokken”. Deze zaken sluiten aan bij het woonpatroon van de vele Marokkanen die er wonen en de straten domineren.

Het sociale leven is overgenomen door de allochtone bevolking. Dit leven concentreert zich vooral rond het speelpleintje dat net heraangelegd is met een speeltuintje en een basketbalveld.

Patroon 69 **OPENBARE BUITENKAMER**
Hoekjes om rond te hangen, op vrienden te wachten, op kinderen passen, ontmoeten, ...
 (C. Alexander, Een patronentaal)

“We hielden er toneelopvoeringen, we konden er rolschaatsen, en al dat lawaai hinderde niemand. We leefden in een tijd van grote verdraagzaamheid. Als ik terugdenk aan mijn jeugd herinner ik mij duidelijk het warme gevoel van solidariteit dat er onder de mensen heerste. (...) De inkomdeur was meer dan de deur van een trapzaal, het was de deur van een soort gemeenschap.”

(Uit “kinderen uit de blokken”, een publicatie van C.V. Huisvesting)

Dit vaak luidruchtige leven wordt nu door de oorspronkelijke bewoners als agressief ervaren. Ze lijken echter vergeten dat het “westerse” sociale leven voor de komst van de tv zich ook op straat afspeelde. Men voelt zich echter minder veilig en geborgen. Waar de kinderen van vroeger kattenkwaad uithaalden dat niet slecht bedoeld was, eisen migrantenkinderen nu vaak geld van de autochtone kinderen als ze ook op het pleintje willen spelen.

Verbaal en fysiek geweld, sluikstorten, vandalisme, ... maken dat de wijk niet meer die gezelligheid van vroeger biedt. De éénheid tussen de mensen is nu ook grotendeels verdwenen.

Patroon 115

BINNENPLAATSEN DIE LEVEN

- vereisten: -tussengebied als overgang
- er moeten voldoende deuren op uitgeven
- niet te gesloten

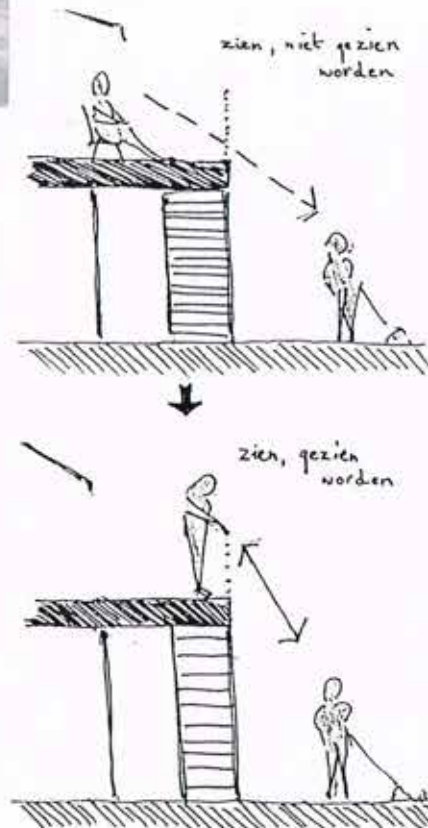
(C. Alexander, Een patronentaal)

BINNENKOER

Die éénheid vormde zich voornamelijk tussen bewoners van appartementen rond eenzelfde binnenkoer.

De toegang tot het gebouw bevindt zich ofwel aan de straat (rechtstreek op de stoep, met een plantsoentje of een echt voorgebied afgebakend met een pergola) ofwel aan de binnenkoer. Aan de achterzijde hadden de appartementen telkens een terrasje. De terrassen van de gelijkvloerse appartementen (waarvan het vloerpeil op 1m hoogte ligt) zijn voorzien van een trapje (enkel bij het Eric Sasse complex is dit niet het geval). Deze afwisseling zorgde voor een gevarieerde zoom aan de binnenkant van het gebouw met verscheidene contactmogelijkheden; oppervlakkig, en passant, staan, zitten, verblijven, ...

Bij de renovatie zijn deze trapjes verwijderd zodat de toegankelijkheid en de mogelijkheden van het geheel gereduceerd werden. Alle balkons zijn nu hetzelfde ongeacht de etage. Men heeft ook niet van de gelegenheid gebruik gemaakt om ze breder te maken dan de huidige maat van één meter. Vele balkons dienen voor weinig meer dan bergruimte of een plek om de was te drogen ...

Patroon 167

BALKON VAN TWEE METER

Balkons en veranda's die minder dan twee meter diep zijn, worden vrijwel nooit gebruikt.

Inbouwbalkons met halfopen borstweringen blijken het meest aan te trekken.

(C. Alexander, Een patronentaal)

Toen

Gerenoveerd

Aan enkele buitenhoeken heeft men de terrassen opgeofferd ten voordele van een grotere leefruimte.

Bij een ander blok werd op vraag van de bewoners de leefruimte gelegen aan de binnenkoer omgewisseld met de slaapkamers die oorspronkelijk aan de straatzijde lagen. Het feit dat de leefruimte op de "lusthof" georiënteerd was, onderlijnt het feit dat de binnenkoer gezien werd als het belangrijkste element in het sociaal contact. Men wilde een eigen wereld creëren voor de bewoners, ter vervanging van de tuin. Het verkeer was toen nog niet zo talrijk dat het storend zou zijn voor de vooraan gelegen slaapkamers.

Patroon 36

GRADEN VAN TOEGANKELIJKHEID

Sommige mensen willen daar wonen waar actie is. Anderen willen meer rust.

(C. Alexander, Een patronentaal)

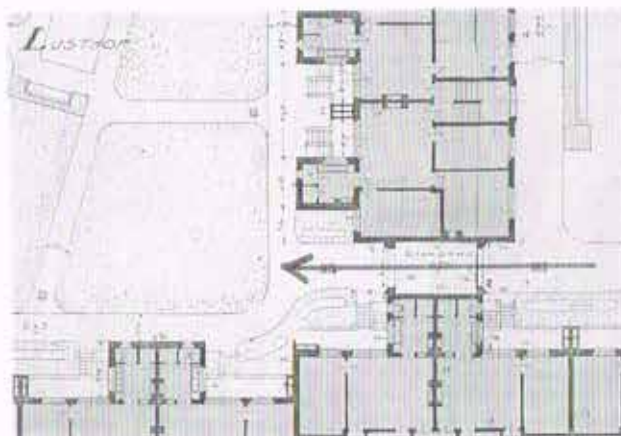
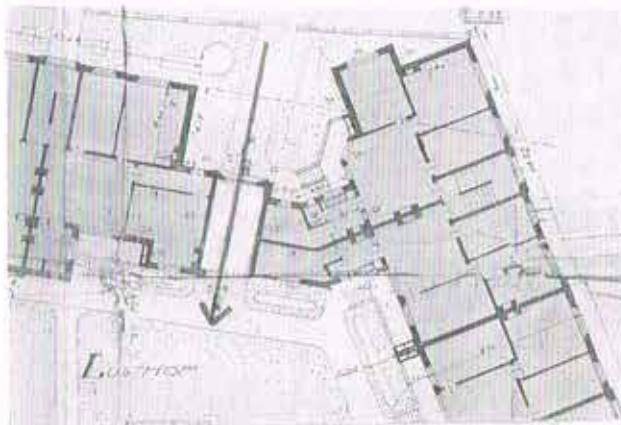
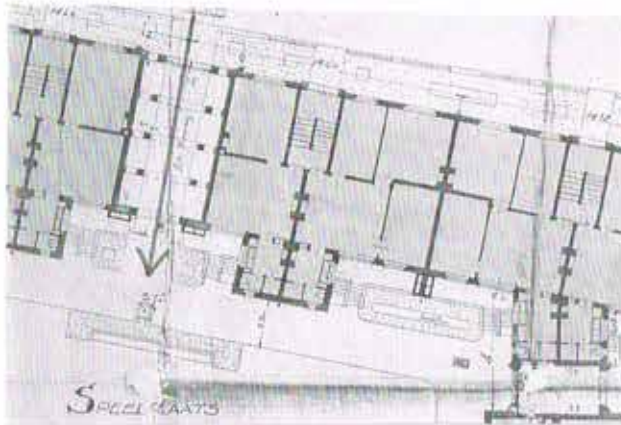

Nu is het dus omgedraaid; men slaapt aan de rustige binnenkoer waar het leven grotendeels uit is weggetrokken. Deels komt dit door een mentaliteitsverandering en de evolutie naar meer individualisme (egoïsme). Men tolereert bevoorbeeld ook geen spelende kinderen meer in het binnenhof. Die zijn trouwens door de vergrijzing van de plaatselijke bevolking sterk in aantal gedaald. Deels komt die verlatenheid ook voort uit het feit dat men de zwembadjes (na een epidemie van hersenvliesontsteking) heeft omgevormd tot plantsoenen. De gemeenschapsfunctie heeft het dus verloren. Nu is het gewoon een rustige binnentuin die een overgang vormt van de drukke openbare weg naar het de eigen woning. Deze graduele overgang blijft zeer aangenaam. Hier moet echter wel opgemerkt worden dat vele onderdoorgangen heden ten dage veel last hebben van sluikstorten.

Degelijke ruimtelijke patronen worden zo onleefbaar gemaakt door de onverschilligheid van mensen. Omgekeerd zorgt die onverschilligheid vaak voor gewenning aan slechte ruimtelijke patronen.

"We kunnen de begrippen openbaar en privé relatief zien en opvatten als een reeks van ruimte-kwaliteiten die, in graduele zin verschillend, vertellen over toegankelijkheid, verantwoordelijkheden, eigendoms- en beheersverhoudingen van ruimtegebieden." (H. Hertzberger, Ruimte maken, ruimte laten))

Patroon 112

OVERGANG TUSSEN BINNEN EN BUITEN

Gebouwen en vooral huizen met een gracieuze overgang tussen straat en binnen, zijn rustiger dan huizen die rechtstreeks op de straat uitkomen.

Als de overgang te abrupt is, krijgt u niet het gevoel ergens te zijn aangekomen (waardoor u het "straatgedrag" kan afleggen) en slaagt het binnenste van het gebouw er niet in u een gevoel van rust te geven.

(C. Alexander, Een patronentaal)

ENTREE

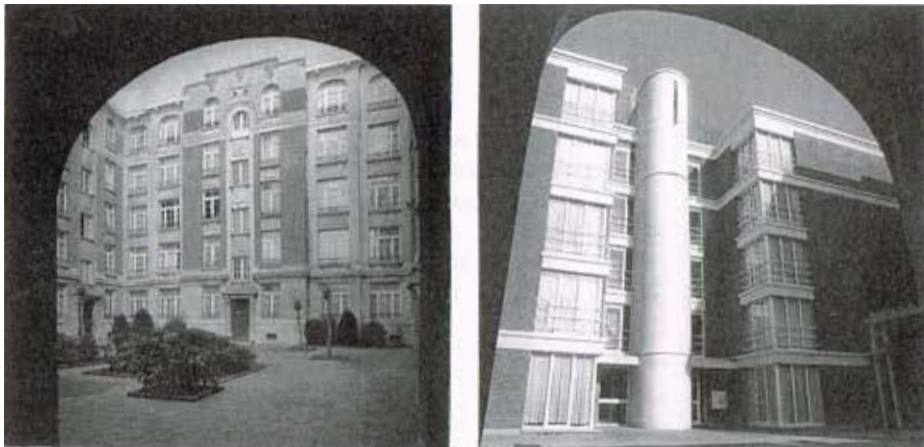
Niet alle bewoners moeten via de binnenkoer naar hun woning. De meeste entrees zijn gelegen aan de straat. Hennig III lost dit nog mooi op door gebruik te maken van insprongen en ze af te bakenen met een pergola. Zo ontstaat een semi-openbaar voorgebied als overgang naar de woning.

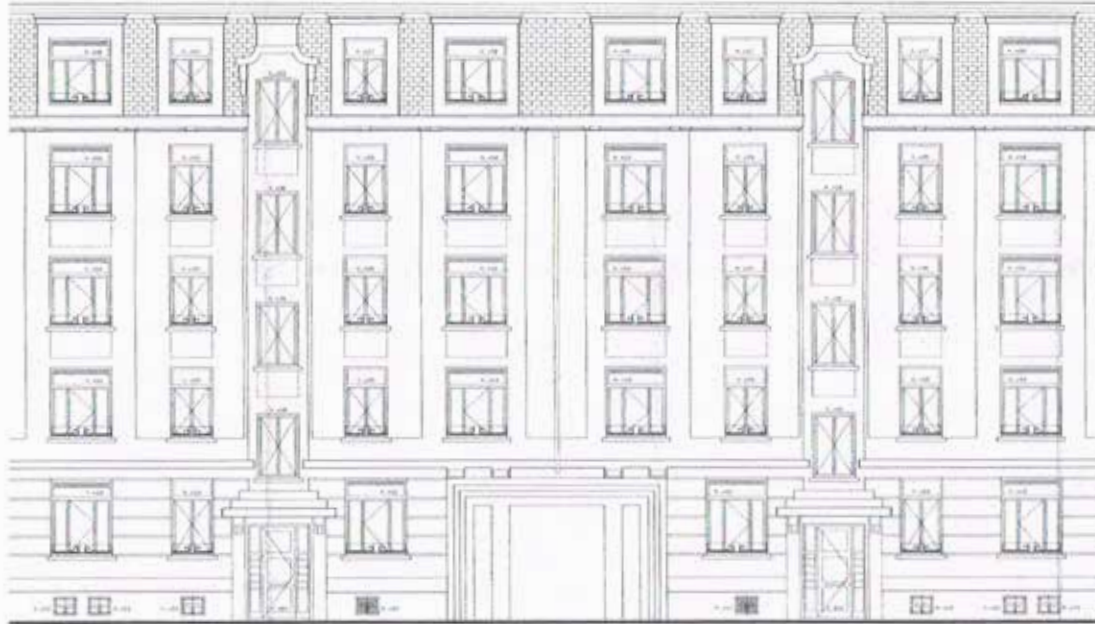
"Geleidelijke overgangen in de vorm van overgangszones, die noch geheel privé, noch geheel openbaar zijn, kunnen daarentegen vaak dienst doen als verbindingsschakel en het zowel ruimtelijk als psychologisch gemakkelijk maken om zich heen en weer te bewegen tussen het privé en het openbare milieu. Voorbeelden van zulke overgangszones zijn voortuintjes, banken, stoepen, perken en speelplaatsen voor de ingangen van woonblokken. Voorwaarden voor het goed functioneren:

- gemakkelijke verbinding tussen binnen en buiten
- goede verblijfsmogelijkheden
- aanleiding tot bezigheden"

(J. Gehl, Een leven tussen huizen)

De overige entrees geven recht uit op het voetpad ofwel bewaren ze enige afstand door een plantsoentje van een meter of twee. Het is een standaardopstelling waarbij achter de voordeur dadelijk een trap vertrekt met appartementen aan weerszijden. Enige verblijfskwaliteit bieden deze entrees niet echt. Enige aanleiding tot bezigheden al evenmin. De afstand tot het appartement is te groot. Het straatbeeld is dat van een herhaling van deuren zonder enige activiteit er omtrent. Daardoor zien de gebouwen aan de buitenzijde er kazerne-achtig uit.

Patroon 158

BUITENTRAP

Trappen binnenshuis verminderen in sterke mate het sociaal contact tussen de verdieping en de straat waardoor ze enorme sociale schade kunnen aanrichten.

(C. Alexander, Een patronentaal)

Patroon 164

RAMEN AAN DE STRAAT

Een bruikbare uitvoering van een venster op straatniveau is een alkoof, twee of drie trapjes hoog, met een raam aan de straat en de vensterbank anderhalve meter boven de straat. Mensen in de alkoof kunnen op de vensterbank leunen en naar de straat kijken, mensen op straat kunnen hen zien zonder dat ze in de kamer achter hen kunnen kijken. Het is natuurlijk nog gemakkelijker als de begane grond van het huis een kleine meter boven de straat ligt, iets wat veel bij oude stadshuizen voorkomt.

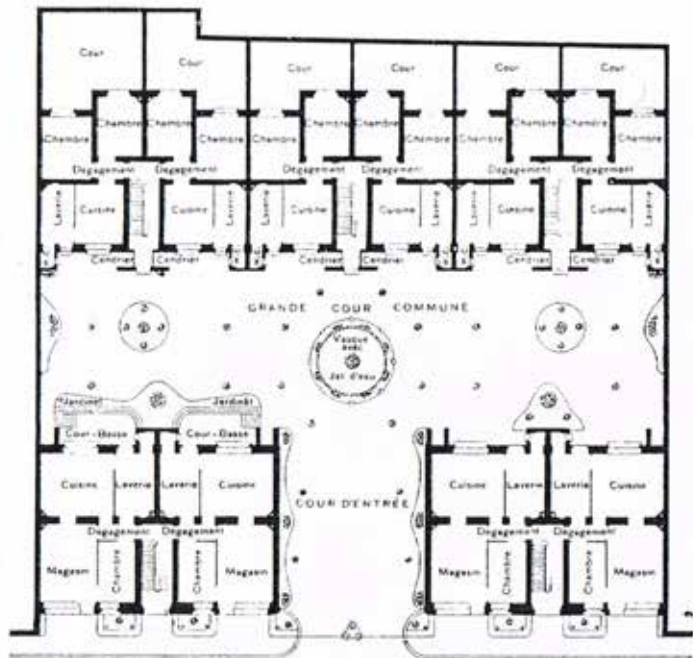
(C. Alexander, Een patronentaal)

De ramen aan de straat liggen op 1,75m hoogte. Daardoor hebben de mensen een overzicht op wat er gebeurd op straat en op het plein, zonder zelf last te hebben van enige inkijk. Er wordt enige afstand gehouden (of zo voelt het toch). De sfeer als je onder de ramen door loopt, is analoog met herenhuisen in de stad.

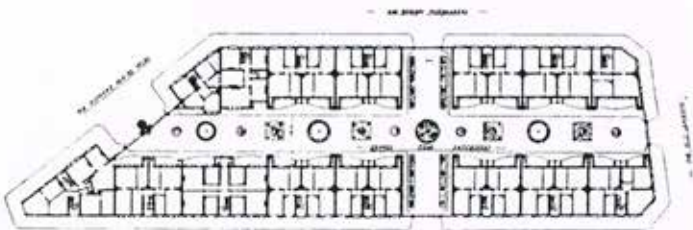
Al bij al wordt er een goed evenwicht geboden tussen privé en openbaar, individueel en collectief.

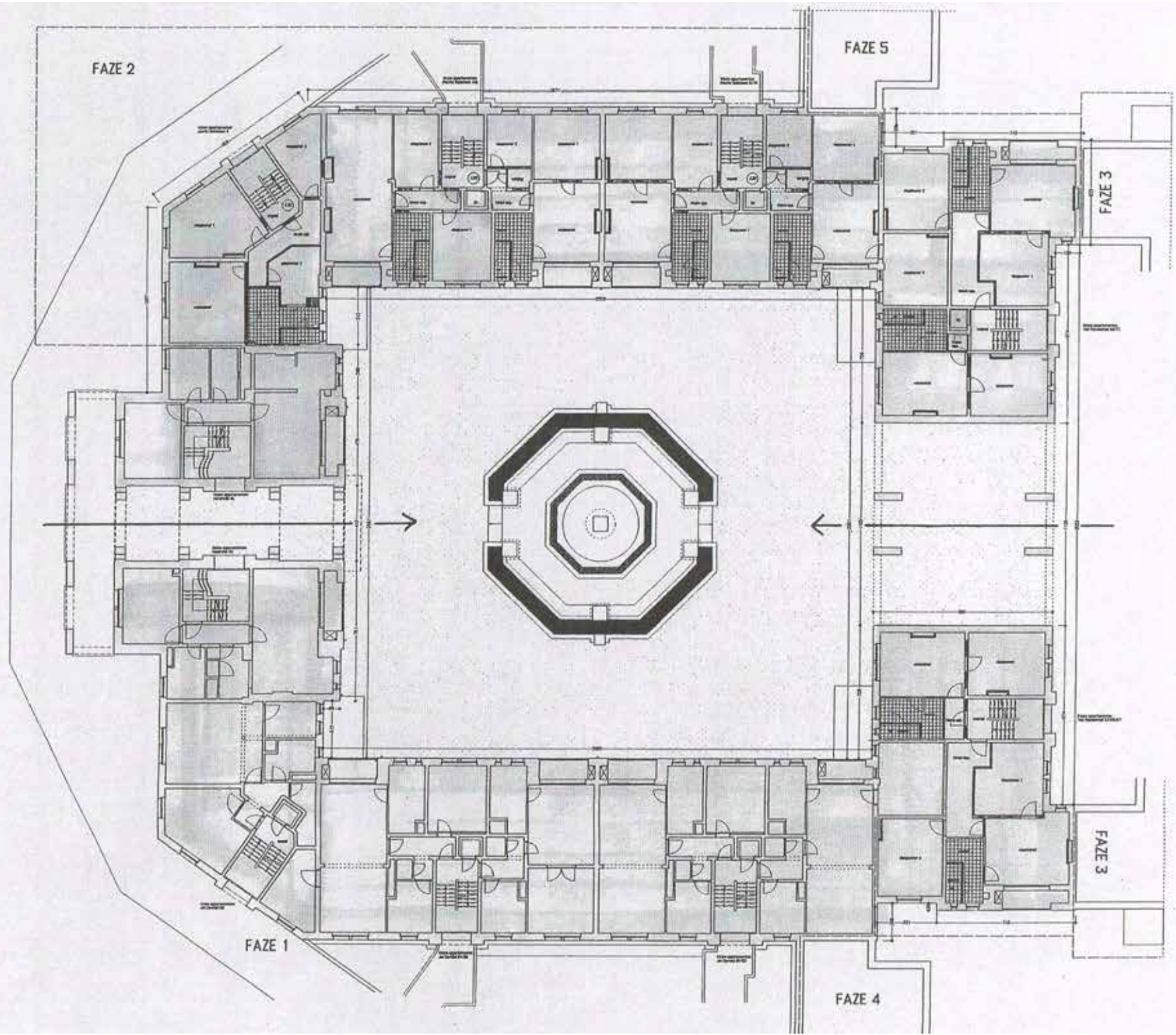

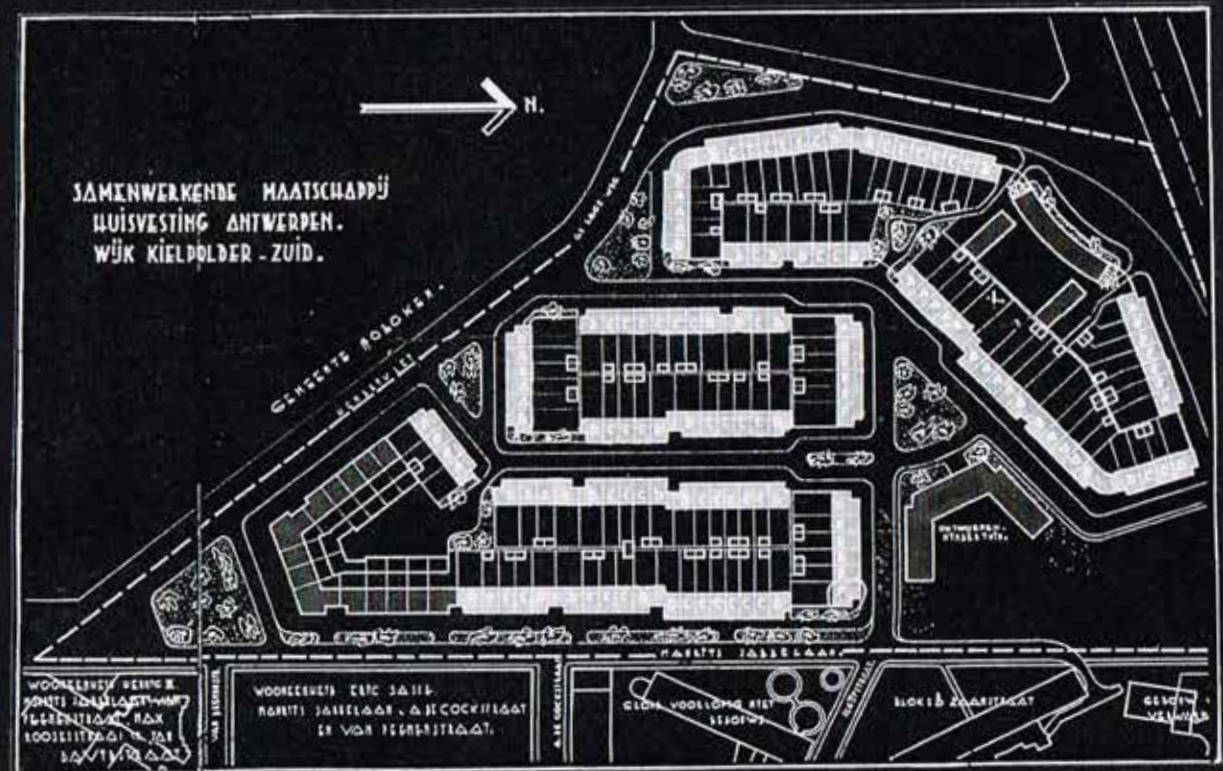
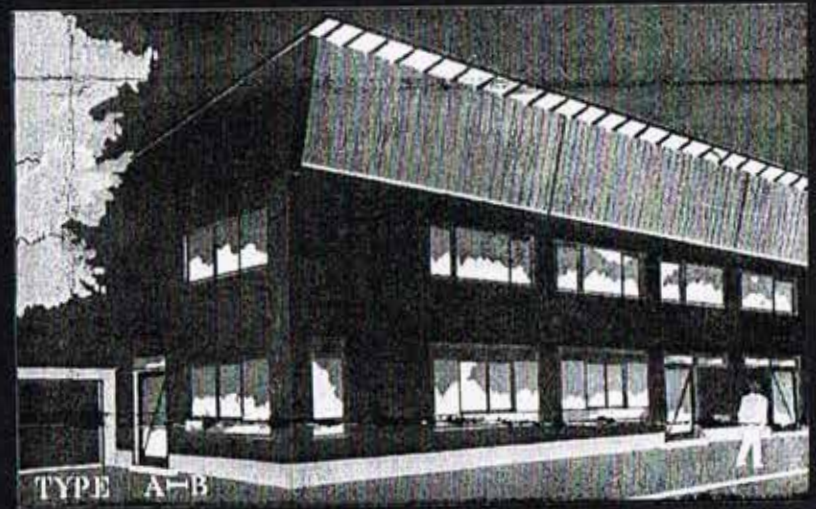
Plattegrond van de Cité de l'Olivier (1902) en de Cité de l'Helmet (1910)
te Schaarbeek (arch. H. Jacobs).

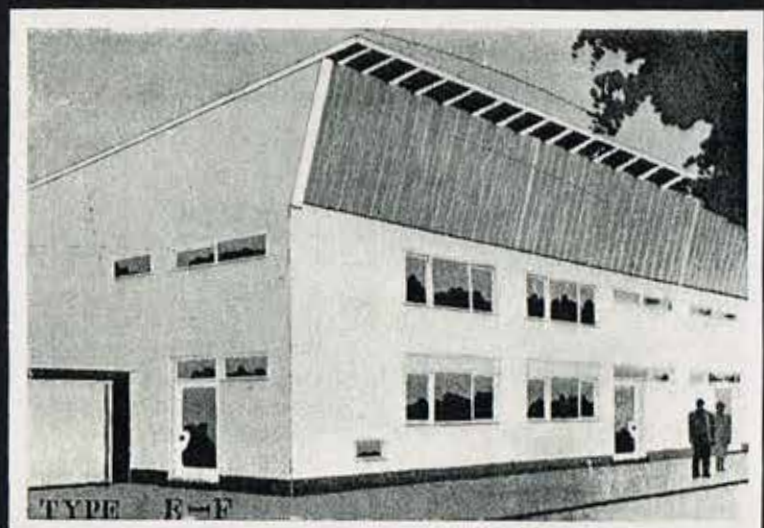
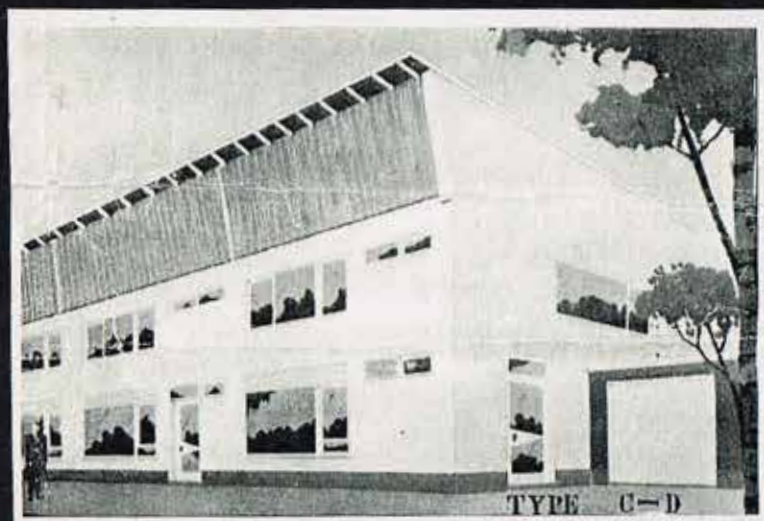

Plan des maisons rue L'Olivier.

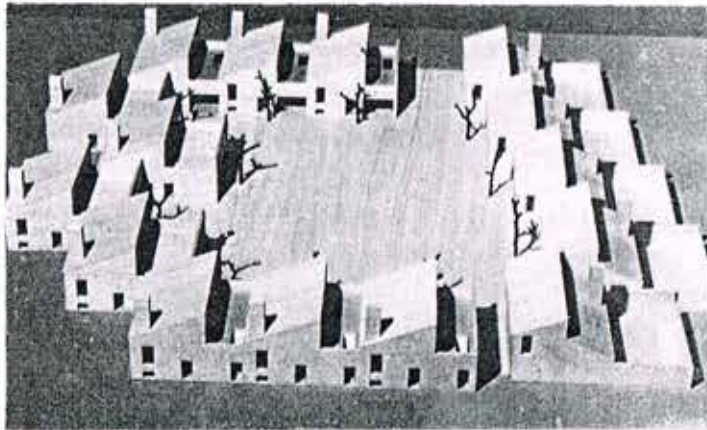

4.4 Analyse Zweedse wijk

OPBOUW

De Zweedse wijk bestaat uit 131 woningen en 24 flats (die we verder buiten beschouwing laten). Globaal gezien zijn deze gesitueerd rond vier straten. Twee ervan vormen tevens de begrenzing van de wijk en geven niet direct het gevoel in een tuinwijk te wonen. Vooral de woningen aan de Emiel Vloorsstraat hebben last van deze drukke doorgangsweg naar Hoboken. Met de jaren kwam hier steeds meer en zwaarder (industrie-)verkeer door. De Maurits Sabbelaan vormt de verbinding met de Oude Blokken en de Poteblokken. Hier vind je een kruidenier, krantenwinkel, postkantoor, wasserette, bankfiliaal, kapsalon, apotheek, bakker en de bibliotheek. In dalende lijn qua drukte hebben we verder de Lodewijk de Raetstraat die de wijk zo'n beetje doorkruist. De minst drukke straat is de Scheibeekstraat, hier komen weinig mensen die niet in de wijk moeten zijn. De beoordeling naar leefbaarheid en de aard van de klachten verschilt dan ook sterk naargelang de ligging van het perceel.

Patroon 14

HERKENBARE BUURTEN

Mensen hebben om ergens bij te kunnen horen een herkenbare ruimtelijke eenheid nodig (van een bepaalde schaal).

Een belangrijk punt hierin is dat een buurt alleen een sterke identiteit kan verwerven als ze afgeschermd is tegen zwaar verkeer.

De bewoners zien deze straten als minder persoonlijk.

(C. Alexander, Een patronentaal)

GROEN

Het meeste groen in de buurt wordt gevormd door perkjes afgesloten met een haag. Ze laten niet toe er even te gaan zitten. Beter dan dit zichtgroen had men hier plekjes kunnen creëren om te zitten, te verpozen. De ligging op de hoeken leent zich hier uitstekend toe. Ook het grotere perk in het midden van de wijk had een buurtfunctie kunnen krijgen. Achter het centraal gelegen schoolje is er echter wel een groot plein met speeltuigen en een basketveld. Voor het overige vind je nergens plekken (ruimtelijke ingrepen) die het sociale leven zouden kunnen aanmoediging.

Patroon 37

HUIZEN IN GROEPJES

nodig voor identificatie en contact

(volgens Alexander lijkt dit het beste te werken als de groepjes tussen de acht en de twaalf woningen bevatten.)

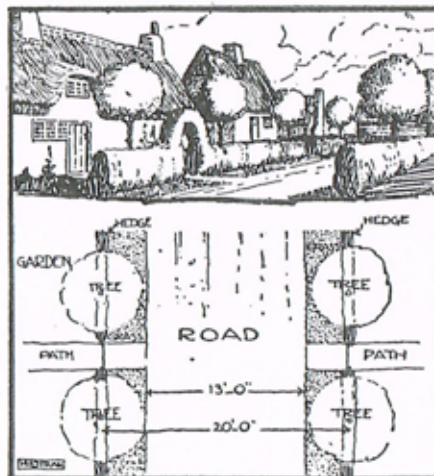
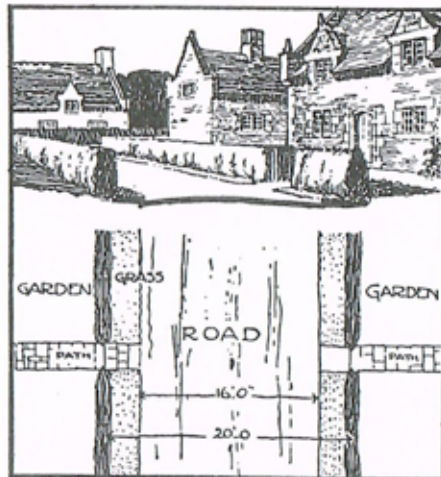
(C. Alexander, Een patronentaal)

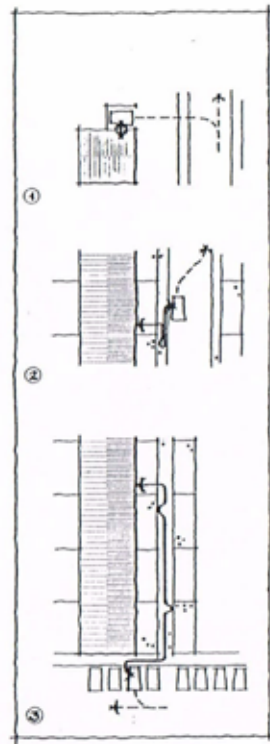
1. Als de auto vlak bij de buitendeur wordt geparkeerd, komen er vrijwel alleen auto's op straat.

2. Als er langs het trottoir wordt geparkeerd, komen er behalve auto's ook mensen op straat. De kans om met buurlieden aan de praat te raken wordt daarmee vergroot.

3. Als er aan het eind van de straat wordt geparkeerd, komen er uitsluitend voetgangers op straat. (Uit straatstudies in Melbourne¹⁹)

Voorbeelden van door R. Unwin ontworpen tuinstadachtige wegprofielen in het Engelse New Earswick, Letchworth en Hampstead. UIT: R. UNWIN. TOWN PLANNING IN PRACTICE. LONDON, 1909.

HUIZENBLOK

De woningen zijn gegroepeerd in twee groepen van drie huizen, vier groepen van vier huizen, acht groepen van vijf huizen, vijf groepen van zes huizen, vier groepen van acht huizen en één groep van zeven huizen.

Ze oriënteren zich echter allen recht op de straat. Daardoor vormen ze onderling niet echt een cluster. De bewoners identificeren zich ook niet direct met hun bouwblok, eerder met de straat. Contacten tussen de bewoners blijken hieraan niet gebonden. Het meest frequente (doch vaak vrij oppervlakkige) contact hebben de bewoners met zowel de naaste burens, als diegenen aan de overkant van de straat en de achterzijde. Aan de voorzijde wordt dit grotendeels bepaald door het komen aanlopen of aanrijden, aan de achterzijde eerder doordat er iemand in de tuin werkt of vertoeft. Het overige contact en de intensiteit ervan is nogal willekeurig.

Mensen willen niet persé een hechte relatie met de burens, maar men wil wel weten wat er zich in de omgeving afspeelt.

Patroon 160

ZOOM VAN HET GEBOUW

Zorg dat u de zoom van een gebouw als een "ding" behandelt; als een plek, een zone met inhoud, niet als een lijn of een vlak zonder dikte. Verrijk de zoom van gebouwen met plaatsen die mensen uitnodigen om er te stoppen. Maak er plekken met een zekere diepte, een afdak, plaats om te zitten, om tegen te leunen of langs te lopen, vooral op de punten die uitkijken op een interessant straatleven.

(C. Alexander, Een patronentaal)

RANDZONE

De woningen bieden bitter weinig gradaties tussen privé en openbaar. De voordeuren van de woningen liggen in het gevelvlak en geven recht uit op het voetpad, dat steeds verschilt van breedte naargelang het blok in-of uitspringt. Op sommige plaatsen is het voetpad amper één meter breed wat hoogst onaangenaam is. Als voorbijganger loop je bij gebrek aan een voorgebied te dicht langs de ramen en de deuren, wat een ongemakkelijk gevoel geeft. Vooral bij de type's waarbij de leefkamer aan de voorkant ligt, voel je je bekeken door de grote, lage ramen. Het doet je sneller lopen. Bij de types waar de keuken aan de voorkant ligt, stelt dit probleem zich minder omdat de ramen hoger gelegen en kleiner zijn. Omgekeerd is de inkijk hier ook kleiner. Toch is het ook hier niet aangewezen de hond rustig zijn plasje te laten doen. De sociale controle in de wijk is groot. Enkele huizenblokken hebben echter tussen het voetpad en de rijweg nog een

strook groen. De afstand naar de drukke (agressieve) straat is hier groter. Vooral gevoelsmatig is het hier rustiger wonen. Men heeft meer greep op de zone voor zijn huis en wat er gebeurt. Ook voor de voorbijganger is het aangenamer lopen.

Patroon 112 **OVERGANG TUSSEN BINNEN EN BUITEN**

Gebouwen en vooral huizen met een gracieuze overgang tussen straat en binnen, zijn rustiger dan huizen die rechtstreeks op de straat uitkomen.

Als de overgang te abrupt is, krijgt u niet het gevoel ergens te zijn aangekomen (waardoor u het “straatgedrag” kan afleggen) en slaagt het binnenste van het gebouw er niet in u een gevoel van rust te geven.

(C. Alexander, Een patronentaal)

“Geleidelijke overgangen in de vorm van overgangszones, die noch geheel privé, noch geheel openbaar zijn, kunnen daarentegen vaak dienst doen als verbindingsschakel en het zowel ruimtelijk als psychologisch gemakkelijk maken om zich heen en weer te bewegen tussen het privé en het openbare milieu. Voorbeelden van zulke overgangszones zijn voortuintjes, banken, stoepen, perken en speelplaatsen voor de ingangen van woonblokken. Voorwaarden voor het goed functioneren:

- gemakkelijke verbinding tussen binnen en buiten
- goede verblijfsmogelijkheden
- aanleiding tot bezigheden ”

(J. Gehl, Een leven tussen huizen)

VOORGEBIED

In de meeste tuinwijken hebben de huizen een voortuintje, omrand met een laag muurtje of haag. De bewoner kan de *drempel-overschrijdende* bezoeker zien naderen. In de “Zweedse wijk” is er geen spoor van een voorgebied of een mogelijkheid tot inpalming van een stukje openbare ruimte. Wegens het ontbreken van elke vorm van tussenzone, is de verblijfsmogelijkheid er nihil. Buiten de auto kuisen of de stoep schuren, biedt de ruimte voor de inkom weinig aanleiding tot bezigheden. Weinig mensen blijven langere tijd staan praten. Doen ze dat toch dan staan ze open en bloot op de straat, in weer en wind te kijk voor iedereen.

Patroon 130

ENTREE

Wie een gebouw binnenkomt of verlaat, heeft behoefte aan een doorgangruimte die zowel binnen als buiten het gebouw ligt; de entree.

opmerkingen: -Iemand die naar de deur loopt, probeert meestal eerst te zien wie er staat alvorens open te doen.

-begroeten, afscheid nemen, uitwuiwen, controle

-behoefte aan beschutting

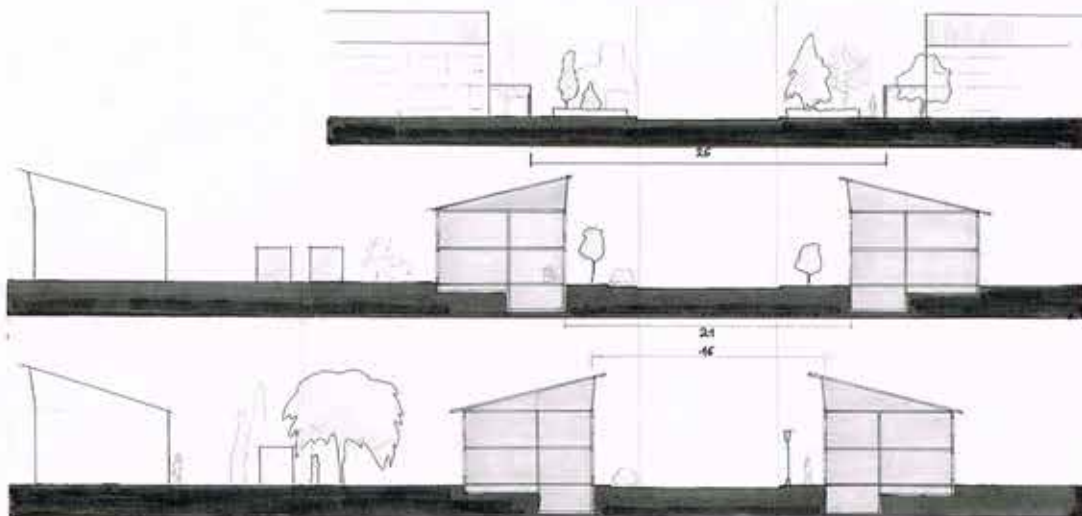
(C. Alexander, Een patronentaal)

Een deur tussen binnen en buiten (...) zou altijd moeten uitkomen op een buitengebied dat op de een of andere manier plaatselijk overdekt is. Zo'n overdekking, al zou het maar een afdakje zijn, verzacht de abruptheid van de overgang tussen binnen en buiten; om terwijl je wacht voor een gesloten deur niet in de regen te staan of anders niet in de zon, en om tenminste al een beetje een binnen gelaten gevoel te hebben.

(H. Hertzberger: Ruimte maken, ruimte laten)

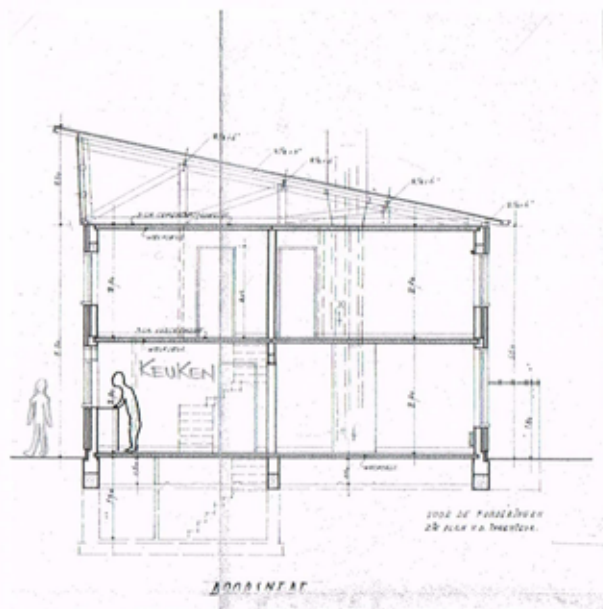
BINNENKOMEN

De enige overgang tussen privé en openbaar wordt gevormd door de voordeur. De oorspronkelijke deuren omkaderen een grote, geprofileerde (gewapende) glasplaat waardoor je als bewoner (het silhouet van) je bezoeker (al dan niet) kan herkennen op weg naar de deur. De bezoeker aan de andere kant ziet vanuit de hal (de schaduw van) de bewoner naderen om open te doen. De wijk bevat nog slechts enkele originele exemplaren tussen een bont allegaartje in verschillende kleuren & materialen. Vele eigenaars hebben hun oude beglaasde deur vervangen door een variant, eveneens gebruikmakend van geprofileerd glas. Er zijn echter bewoners die een deur in volle panelen geplaatst hebben. Niet alleen voelen deze fout aan bij de sfeer van de ganse wijk, deze argeloze ingreep reduceert het schimmenspel als enige link (overgang) tussen openbaar en privé (buiten/binnen) naar nul. Misschien is deze ingreep een onderbewuste reactie van velen om hun territorium waarlangs passanten rakelings voorbijkomen, sterker af te schermen. De sterke trend naar individualisering zal er ook wel een rol in spelen.

12 to 14 inches high

Patroon 164 RAMEN AAN DE STRAAT

Een bruikbare uitvoering van een venster op straatniveau is een alkoof, twee of drie trapjes hoog, met een raam aan de straat en de vensterbank anderhalve meter boven de straat. Mensen in de alkoof kunnen op de vensterbank leunen en naar de straat kijken, mensen op straat kunnen hen zien zonder dat ze in de kamer achter hen kunnen kijken. Het is natuurlijk nog gemakkelijker als de begane grond van het huis een kleine meter boven de straat ligt, iets wat veel bij oude stadshuizen voorkomt.

(C. Alexander, Een patronentaal)

ZICHTEN

Zoals eerder vermeld, hebben enkel de woningtypes waarbij de keuken aan de voorzijde gelegen is, ramen die ietwat hoger gelegen zijn (1,5 m). De huisvrouw in de keuken heeft hierdoor een onbelemmerd zicht op wat er buiten gebeurt zonder last te hebben van directe inkijk.

Patroon 222 LAGE VENSTERBANK

Een van de belangrijkste functies van een raam is u in contact te brengen met de buitenwereld. Een vensterbank die te hoog is belet dat. Alexander pleit hier voor vensterbanken op 30 a 35 cm hoogte.

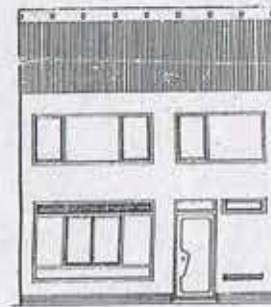
(C. Alexander, Een patronentaal)

Hierbij moet in gedachten gehouden worden dat Alexander steeds een buffer/voorgebied voorziet, hetgeen in de Zweedse wijk niet het geval is. De ramen van de huizentypes met de leefkamer aan de straatzijde, hebben een vensterbank op 0,5 meter hoogte. Deze toch wel aangename openheid zorgt voor overvloedig licht & zicht maar voelt zowel voor de passant als voor de persoon in de zetel achter het raam soms onwennig aan. Je zit te dicht tegen het andere domein, waardoor beide partijen zich al snel bekeken voelen. Een buffer zou inderdaad meer rust kunnen opwekken.

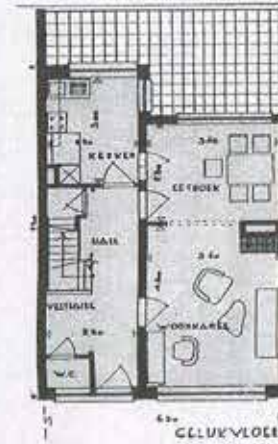
Zicht op elkaar hebben, betekent al gauw dat je elkaar kunt bespieden, daarom vereist deze verkaveling (...) een zorgvuldige plaatsing van vensters en ingangen ten opzichte van elkaar en tenminste een beschutte plek bij elke ingang om ongestoord afscheid te kunnen nemen. (...) Steeds gaat het om het juiste evenwicht dat de bewoners de mogelijkheid geeft om zich naar keuze van elkaar af te kunnen keren of juist met elkaar in contact te treden. (H. Hertzberger: Ruimte maken, ruimte laten)

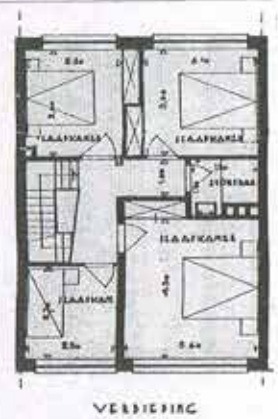
TYPE A

VOORGEVEL

CELKUVLOER

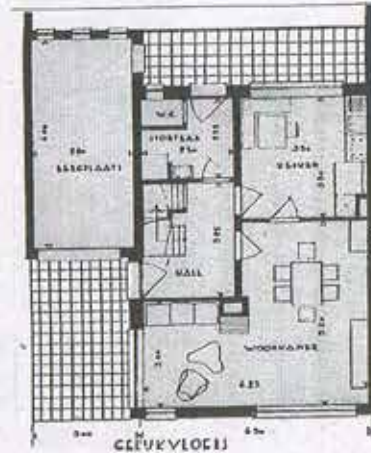

VERBODING

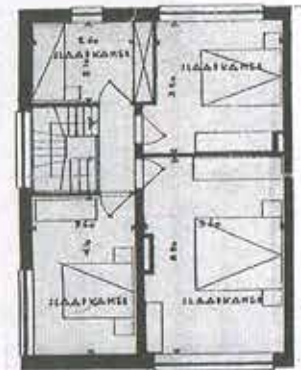
TYPE B

VOORGEVEL

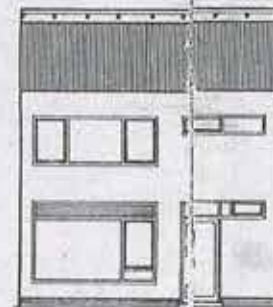

CELKUVLOER

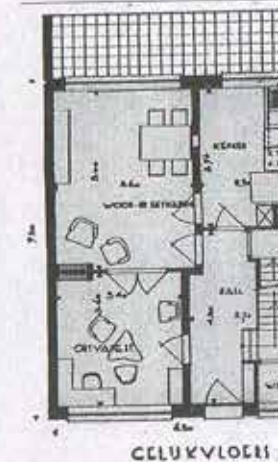

VERBODING

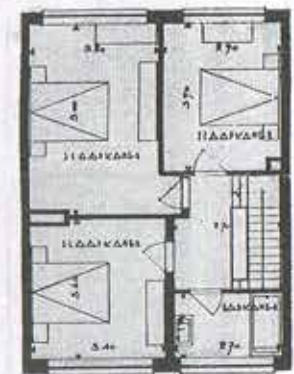
TYPE C

VOORGEVEL

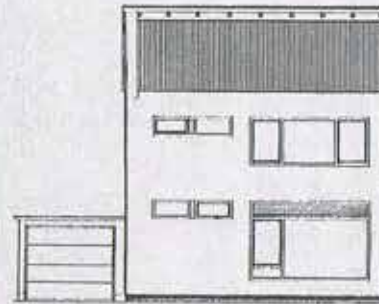

CELKUVLOER

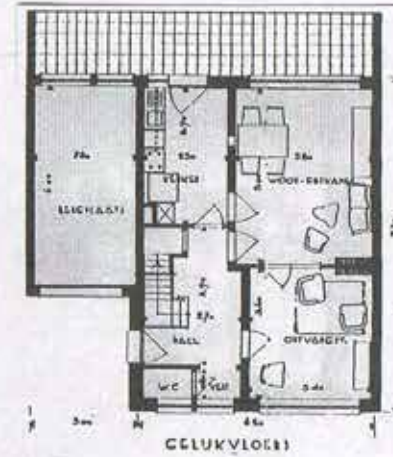

VERBODING

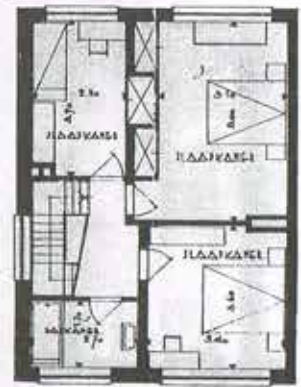
TYPE D

VOORGEVEL

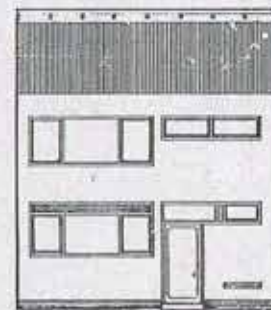

GELUKVLOER

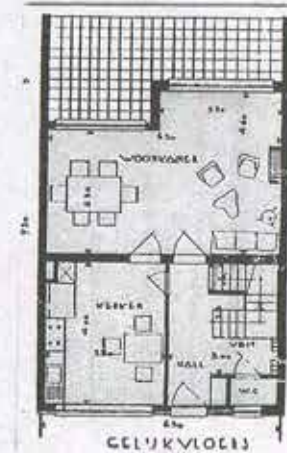

VERHOOG

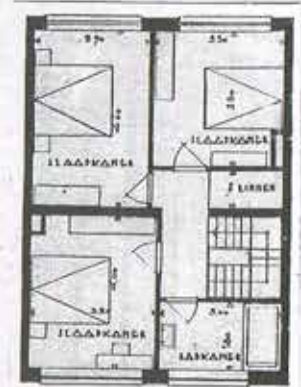
TYPE E

VOORGEVEL

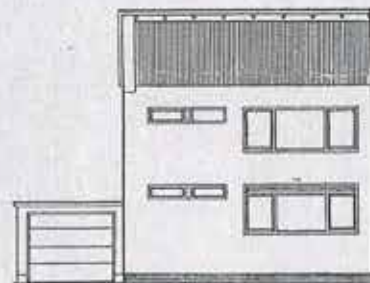

GELUKVLOER

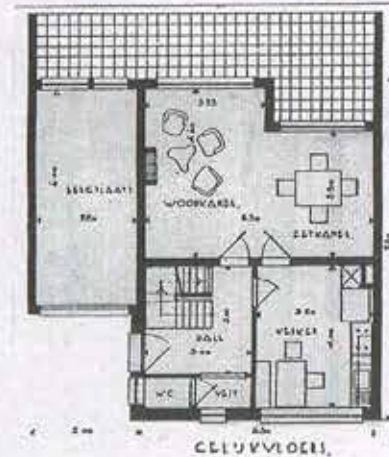

VERHOOG

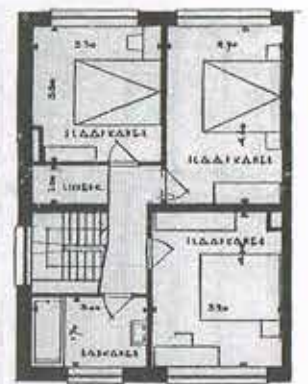
TYPE F

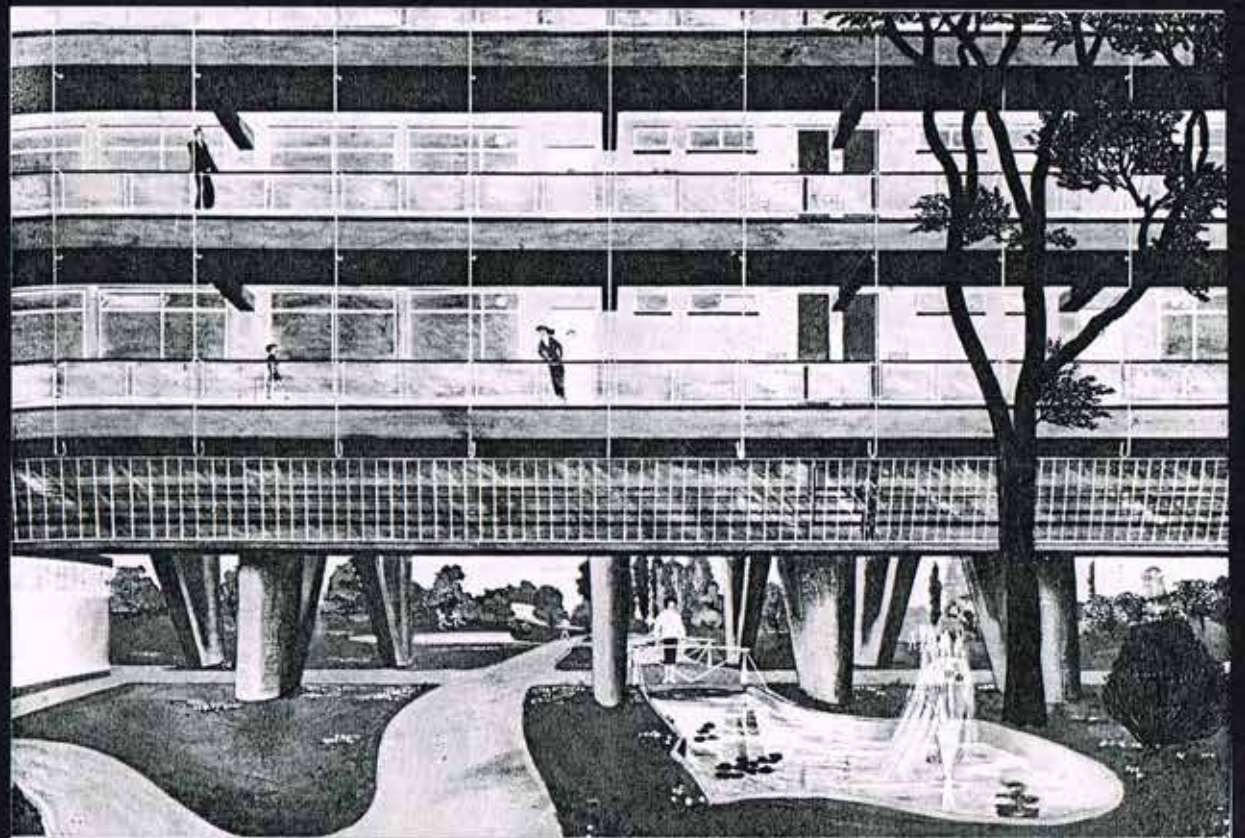
VOORGEVEL

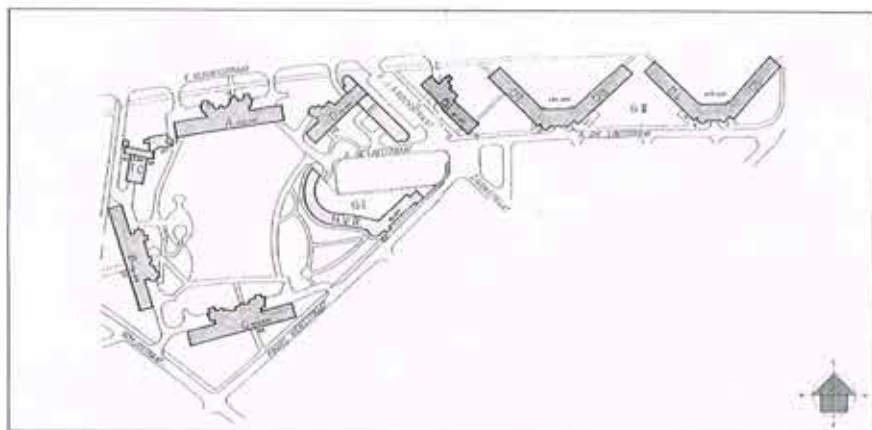
GELUKVLOER

VERHOOG

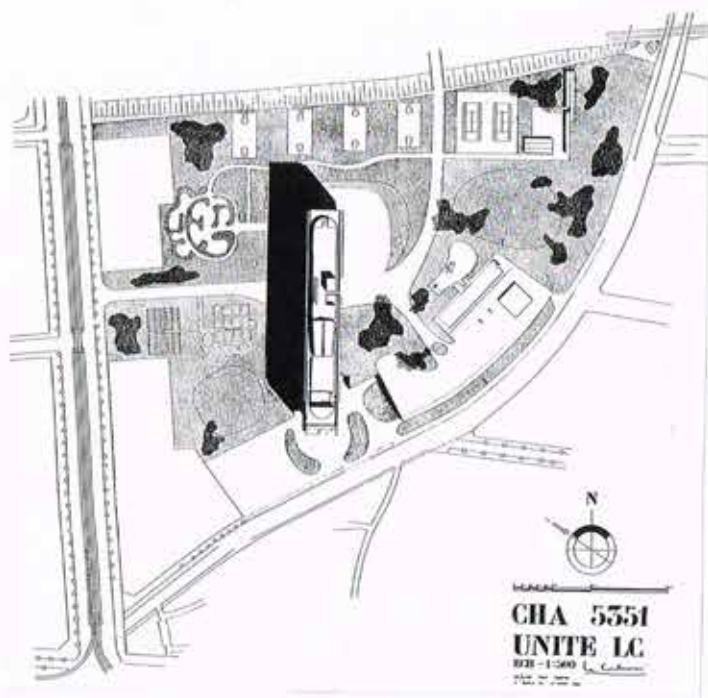

4.5 ANALYSE “POTENBLOKKEN”

“Dominant in mijn herinneringen aan die tijd van de blokken is een gevoel van geborgenheid. Die massieve gebouwen rond een grasperk werkten dat gevoel waarschijnlijk in de hand, maar het was natuurlijk ook een heel andere periode dan nu. Er was nog geen sprake van criminaliteit, van de problemen die men nu met hoogbouw associeert. De blokken waren een metafoor voor de welvaartsstaat, voor het toen nog machtige socialisme, voor het optimisme en het geloof in de vooruitgang na de wereldoorlog. (...) In vergelijking met de arbeiderswoningen en de achterhuisjes waar vele huurders vandaan kwamen, waren ze een enorme verbetering. De appartementen hadden alle comfort dat men in die tijd kon verlangen, ze waren zonnig, ze hadden een prima indeling. Ze waren een symbool voor de jaren van toen: van nu af zal het voor iedereen beter gaan. Wie in de blokken woonde, voelde zich dan ook beter dan de anderen. (...) De open galerijen zorgden voor een prettig klimaat, ze bevorderden de ontmoeting tussen de bewoners.” (Uit “kinderen uit de blokken”, een publicatie van C.V. Huisvesting)

Spreiding van de woningen (omwille van licht, lucht, ...) en het uitéénleggen van functies zoals wonen, werken, schoolbezoek, winkelen, etc (en de daaruit volgende noodzakelijke afhankelijkheid van het autoverkeer) betekent een spreiding van mensen en gebeurtenissen. Het activiteitsniveau ligt laag. Dichtheid en kleine dimensies zijn vervangen door openheid en grote maten. Leven, beweging en activiteit zijn afgelost door leegte. Dit bracht een aantal veranderingen met zich mee, wat betreft contact en beleevingsmogelijkheden (...) De mogelijkheden tot contact zijn geringer en minder veelzijdig geworden. (...) De eventuele consequenties van deze veranderingen voor het leven tussen de huizen waren destijds moeilijk te overzien. Immers, het leven tussen de huizen houdt niet zozeer grote en opvallende mogelijkheden in, als wel een reeks kleine gebeurtenissen, die men gemakkelijk over het hoofd ziet of onderschat. Alledaags, gewone en bescheiden dingen. (J. Gehl: Een leven tussen huizen)

Patroon 95

GEBOUWENCOMPLEX

Een gebouw kan geen menselijk gebouw zijn tenzij het een complex is van kleinere gebouwen of van kleinere delen die hun eigen innerlijke sociale werkelijkheid manifesteren. Bouw daarom nooit monolitische volumes.

(C. Alexander, Een patronentaal)

OPBOUW

Zoals eerder vermeld, bestaat deze wijk uit 6 blokken van 70 duplexflats opgesteld in zig-zagformatie en 3 blokken van 120 flats die een cluster vormen. De wijk wordt omzoomd door straten waar geparkeerd kan worden. In de wijk zelf wordt het verkeer geweerd, enkel uitzonderlijk verkeer zoals verhuishagens en de huisvuilophaling wordt toegelaten. De afstand van de wagen naar het gebouw is echter nooit meer dan 100 meter, wat door de bewoners niet als een probleem wordt gezien. Op deze wijze is het mogelijk het gebouw met groen te omringen en een zachtere benadering en een rustig gevoel te creëren, wat een gebouw met die schaal wel nodig heeft. De af te leggen weg van de auto naar de inkom vergroot de mogelijkheid om mensen tegen te komen. Dit compenseert het feit dat om en rond vele flatgebouwen vaak weinig menselijk contact mogelijk is.

Lage gebouwen, aan weerszijden van een straat passen bij de wijze waarop mensen zich verplaatsen en bij de manier waarop de zintuigen fungeren. Hoge gebouwen niet. (J. Gehl, Een leven tussen huizen)

PILOTIS

Meestal is er weinig activiteit of verblijfsreden aan de voet van zulke gebouwen. Spijtig genoeg is dit bij de Blokken van Braem ook het geval. Door het gebouw (om de gekende redenen) op pilotis te verheffen, creëert hij wel een overdekte ruimte die min of meer mede een gradatie vormt tussen buiten en binnen maar omwille van de te grote schaal en openheid, niet bepaald verblijfsruimte biedt, tenzij voor spelende kinderen bij regenweer.

Patroon 100

VOETGANGERSGEBIED

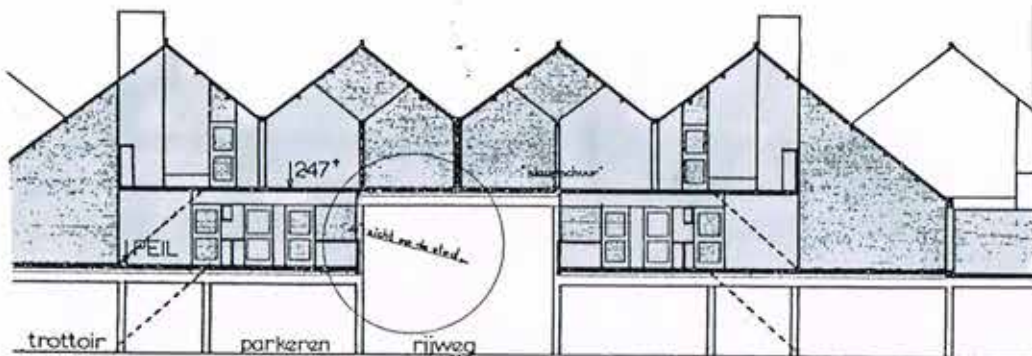
Het eenvoudige sociale contact tussen mensen die elkaar in het openbaar tegenkomen, is één van de meest essentiële "bindmiddelen" in een samenleving.

(C. Alexander, Een patronentaal)

Les deux coupes d'orientation ont l'Unité d'Habitations de Marseille

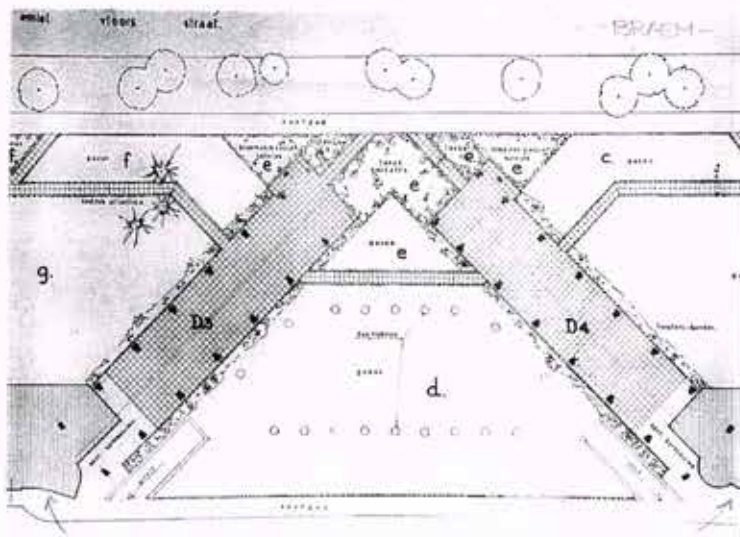

type C woning van 5 verblijfs eenheden
het normale familie huis, de slaapkamer, kan een op de verbeelding werkend object zijn knutselen tot een dorp (in onder te verdelen tot 2 slaapkamers)

Appartementsblok in "Casablanca", Kessel-Lo (Leon Stynen, 1960)

Ook Piet Blom plaatste zijn kashba woningen op kolommen, hetzij om een totaal andere reden. Hij wilde op de begane grond de stad door laten lopen. Zijn project te Hengelo, ontstaan bij een wedstrijd voor experimenteel wonen (op initiatief van de overheid), is uiteindelijk echter buiten de stad gebouwd waardoor er onder het stedelijk dak niet zoveel leven is. Piet Blom zocht echter een confrontatie tussen het private wonen en de (openbare) stad, een wisselwerking waarbij elke bewoner de graad van betrokkenheid zelf kan bepalen.

Braem heeft deze zone echter volledig geïsoleerd van het wonen. Het inpassen van een aantal grondgebonden woningen of enkele commerciële functies hadden deze plek levendiger kunnen maken. De meest centraal gelegen blok heeft zo een aantal functies in een volume dat onder het gebouw door geschoven is; een apotheek, een kapsalon en een ontmoetingsplaats voor ouderen van dagen. Niet bepaald levendige functies. Te mager om enig leven te genereren. Daarvoor moet de buurt parasiteren op de omliggende wijken en hun functies. De Abdijstraat, gelegen op zo'n 500 meter (volgens Jan Gehl dus net binnen de 400-600m actieradius van de voetganger) speelt hierin de hoofdrol.

Het loopt uit de hand waar de schaal zo groot wordt dat de voor aanleg en onderhoud van het collectieve gebied benodigde organisatie uitstijgt boven de betrokkenen, en een eigen leven gaan leiden, met eigen personeel (...) Bewoners van de stad zijn buitenstaanders geworden van "hun" woonomgeving door overschatting van wat collectief mogelijk is, ofwel door onderschatting van wat nodig is om dat zo te organiseren dat een ieder daarbij ook werkelijk betrokken is. Bewoners zijn niet echt betrokken bij de ruimte buiten hun huis, maar zij kunnen er zich evenmin aan onttrekken. Deze tegenstrijdigheid leidt tot vervreemding van je omgeving en in zoverre als je relaties met anderen door je omgeving beïnvloed worden, ook tot vervreemding van je medebewoners.

(H. Hertzberger, Ruimte maken, ruimte laten)

DE RUIMTE TUSSEN DE DINGEN

Het "probleem" van het gebrek aan leven is eigen aan de buurt. De rationele opvattingen waarmee deze wijk geconcepied is, maken dat deze heden ten dage aanvoelt als een anonieme slaapstad. Gezien het hoge aantal thuisblijvers (huisvrouwen, gepensioneerden, ...) is dit een vals beeld dat naar mijn mening vooral opgewekt wordt door de enorme schaal, het spreiden van functies (en dus het spreiden van activiteiten en leven) en de onpersoonlijke buitenruimte. Deze laatste is opgevat als een groot park waarin ook weer de idealen van licht en lucht terug te vinden zijn. Het is echter één groot plantsoen (

Le Corbusier, Hoste, Locquet: ontwerp voor de Antwerpse linkeroeverprijsvraag (1933)

plantsoen (“gelieve niet te betreden”) dat het sociaal leven niet stimuleert. Het blijft bij onbruikbaar zichtgroen. Bij één van de blokken was er oorspronkelijk een speeltuintje en een plonsbad (in analogie met de plonsbadjes op de binnenkoeren van de Oude Blokken) aangelegd. De speeltuigen zijn echter lang geleden afgebroken en het in onbruik geraakte plonsbadje werd na jarenlange verwaarlozing tot plantenbak gepromoveerd.

Waar het op aankomt, is de openbare ruimte zo te vormen dat de bewoners er zich zoveel mogelijk verantwoordelijk voor zullen kunnen voelen, en daarom als hun eigen omgeving, waaraan iedereen een eigen bijdrage kan leveren, zodat hij ermee betrokken is en er zich mee kan vereenzelvigen. Het is de grote paradox van het collectieve verzorgingsconcept, zoals dat gegroeid is hand in hand met het socialisme, dat het de mensen ondergeschikt maakt aan het nu juist ten behoeve van hun bevrijding opgezette systeem.

(H. Hertzberger, Ruimte maken, ruimte laten)

Al deze zaken leiden er wel toe dat de bewoners hun buurt beleven als een rustige wijk waar het volgens hen goed wonen is. Het gebrek aan contact wordt door veel mensen niet als nadelig ervaren. Uit gesprekken blijkt dat veel mensen deze zogenaamde rust ten zeerste waarderen. Mensen die hoog wonen praten vooral over het fantastische uitzicht dat ze hebben, het isolement vinden ze prima.

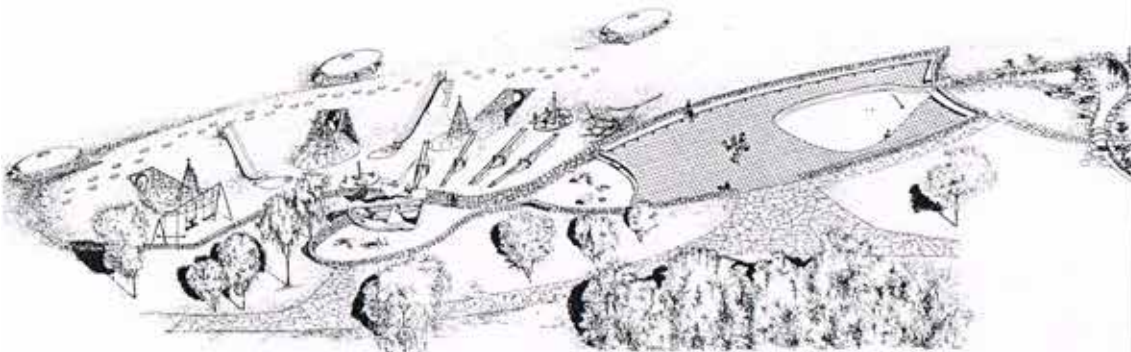
Dit isolement is quasi hetzelfde voor de mensen die op de eerste verdieping wonen. De weg naar hun woning is immers dezelfde, iedereen gelijk voor de wet. Geen buitentrappen, terrassen of enige vorm van een meer genuanceerde aanpak. En ook zij bevinden zich te hoog voor enig fatsoenlijk contact met de begane grond. Sommigen klagen echter over het lawaai van spelende kinderen. Veel heeft dus te maken met de individualistische attitude van de mensen tegenwoordig. Toch vreemd in een wijk waar de oorspronkelijke uitgangspunten een totaal ander beeld voor ogen hadden.

Patroon 29

BEBOUWINGS-GRADIËNT

Mensen willen dicht in de buurt van winkels en diensten wonen, zowel voor de opwindning als voor het gemak. En ze willen er vandaan blijven voor de rust en het groen. Het juiste evenwicht van deze twee wensen verschilt van mens tot mens. (C. Alexander, Een patronentaal)

Ontwerp speelplaats voor woonwijk Kiel.

COLLECTIVITEIT

Veel rest er echter niet meer van het collectieve wonen. De voorzieningen zelf beperken zich tot de gebruikelijke fietsenstalling, trappenhuis en het afvalverzamelpunt per verdieping in een ruimte waar vroeger de vuilschuif was (die zoals in elk flatgebouw om hygiënische redenen is dichtgemaakt). Maar collectief wonen behelst meer dan dat. Inspraak en medewerking aan de leefgemeenschap bevoorbeeld. Dat is hier echter niet het geval. CV Huisvesting beheert het gebouw en de dienst groenvoorziening van de Stad Antwerpen verzorgt de buitenruimte. De mensen zijn onderworpen aan een heleboel regels en verplichtingen die hen beknotten in hun bewegingsvrijheid en individueel initiatief. Het gevolg is dat de mensen zich niet meer verantwoordelijk voelen voor het gebouw waar ze in leven en het dus niet koesteren/verzorgen zoals het hoort. Als gevolg daarvan is er ook meer last van vandalisme (begraste liften enzovoorts). Als er een probleem opduikt, belt men gewoon de huisvestingsmaatschappij om het op te lossen.

Naarmate gebruikers zich meer direct verantwoordelijk over “hun” ruimte voelen, zullen zij daarop meer invloed gaan uitoefenen en zullen zij geneigd zijn zich er sterker bij betrokken te voelen en zich meer in te zetten voor de verzorging ervan en zullen daarin dan ook meer zorg en liefde investeren. Daar waar op grond van de beheersorganisatie van te voren reeds vaststaat dat de gebruikers er persoonlijk geen invloed op zullen kunnen uitoefenen, of waar een ruimte een zodanig openbaar karakter heeft dat toch niemand daartoe geneigd zal zijn, daar heeft de helpende hand van de architect geen zin. (H. Hertzberger, Ruimte maken, ruimte laten)

Zo is er het verhaal van een Marokkaanse familie die een schotelantenne uit het raam had gehangen. Na een “melding” van iemand uit het gebouw aan de overzijde moest deze dadelijk verwijderd worden. Toegegeven, regels als deze zijn nodig om te vermijden dat bewoners elkaar zouden hinderen. Het gemeenschappelijk belang primeert hier op het individuele. Als iedereen op grote schaal zijn was uit het raam te drogen hangt, krijgen gebouwen als deze al snel een al te rommelig (marginaal) uitzicht. Er zijn echter geen voorzieningen om dit op te vangen. De flats die ondanks het existenzminimum toch voorzien waren van alle, voor die tijd modern comfort, zijn nu te klein. Enige flexibiliteit of mogelijkheid ter uitbreiding is er niet. Dat blijkt echter voor de bewoners niet het belangrijkste probleem te zijn. Vele gezinnen woonden vroeger met vier in een tweeslaapkamer flat maar doordat de kinderen het huis uit zijn, heeft men nu een kamer over.

De bewoners van het eerste uur vertellen vol enthousiasme over de tijd toen de blokken er net stonden. De mensen voelden zich toen verbonden met de leefgemeenschap van hun gebouw en waren ronduit fier te mogen wonen in het prestigieuze complex dat het toen was met al zijn modern comfort. Het feit dat ze allen voortkwamen uit dezelfde (socialistische) laag van de bevolking zal hier wel niet vreemd aan zijn (vaak moest je iemand "kennen" om "er binnen te geraken"). In elk geval is die éénheid verdwenen. Vele mensen klagen over het feit dat de lege flats worden toegewezen aan "sociale gevallen". Tegelijkertijd is de huur, die procentueel op het loon wordt berekend, in al die jaren sterk gestegen zodat nog amper van sociale woningbouw kan gesproken worden.

SEPARATIE IN PLAATS VAN INTEGRATIE

Al deze zaken zorgen ervoor dat het collectieve wonen vervallen is tot een individueel en anoniem wonen eigen aan onze tijd. Hoewel het prestigieuze karakter sterk is gereduceerd, zijn "de blokken" omwille van hun ideale ligging en rustige omgeving nog steeds populair. Het is een soort van residentieel wonen geworden vergelijkbaar met Urban Villa's zoals bevoorbeeld Residentie Elsdonk van Leon Stynen in Wilrijk, maar dan voor het volk. Dicht bij de stad, dicht bij een winkelstraat, geen last van autoverkeer, in de wijk zelf groen, rust en relatieve anonimiteit ...

We kunnen de begrippen openbaar en privé relatief zien en opvatten als een reeks van ruimte-kwaliteiten die, in graduele zin verschillend, vertellen over toegankelijkheid, verantwoordelijkheden, eigendoms- en beheersverhoudingen van ruimtegebieden. (H. Hertzberger: Ruimte maken, ruimte laten)

DE ROUTE NAAR DE FLAT

We hadden het eerder al over de af te leggen weg van de auto naar het gebouw (met meer kans op sociaal contact) en de ruimte onder het gebouw (die op zich weinig meer bijdraagt dan de totale openheid van het terrein en meer bewegingsvrijheid voor de wandelaar). Als je het gebouw vervolgens door het sas binnengaat, kom je in de traphal, hét circulatieknooppunt van het gebouw. Hier ontstaan het merendeel van de (informele) contacten als mensen op de lift wachten of hun brievenbus nakijken. Ze komen dus voornamelijk voort uit "noodzakelijke handelingen" en in mindere mate uit "vrijwillige handelingen" aangezien deze zone niet echt uitnodigt tot verblijven. Zitbanken om bevoorbeeld op een taxi te wachten, zijn er niet ...

Overall waar je zoals in flatgebouwen slechts indirect je woning bereikt, via gemeenschappelijke halruimten, liften, trappenhuizen, galerijen, of binnenstraten, bestaat het gevaar van gebieden die door hun anonimiteit te weinig aanleiding geven tot informele contacten en vervallen tot een uitgebreid niemandsland. (...) In een flatgebouw weet je niet hoe je vrienden moet verwelkomen en hoe je afscheid van ze moet nemen. Ga je door de voordeur en laat je ze in het trappenhuis achter of ga je helemaal mee naar beneden, tot bij de auto op de parkeerplaats?

(H. Hertzberger, Ruimte maken, ruimte laten)

Zowel fysiek als fysisch moet men een barriere overwinnen om vanuit de flat naar buiten te gaan. De buitenruimten zijn uitgestrekt, onpersoonlijk en winderig. Er is niet veel te beleven.

(J. Gehl: Een leven tussen huizen)

GAANDERIJ

Bij de lage, geschakelde flatgebouwen bevindt het trappenhuis (met liften) zich op het scharnierpunt van de twee blokken. Op de verdieping ga je terug buiten op een lange passerel die naar de duplexappartementen leidt. Hierdoor wordt het gebouw meer betrokken bij de buitenruimte dan bij een interne gang zoals dat bevoorbeeld bij Le Corbusier's Unité d'habitation het geval is. Het blijft echter bij een mooi uitzicht omdat het park dat de buitenruimte vormt weinig leven bevat en de afstand tussen de passerels en de begane grond voor concreet contact te groot is. De passerel zelf is amper één meter breed. Door de extreem smalle maatvoering van de passerel voelt dit, zeker op grote hoogte, onwennig aan. Veel bewegingsvrijheid is er niet. Daarenboven geven de deuren en (keuken-)ramen van de flats er rechtstreeks op uit. Als passant loop je hier rakelings langs. Dit alles maakt van dit gebied een passagezone gereduceerd tot het puur functionalistisch minimum.

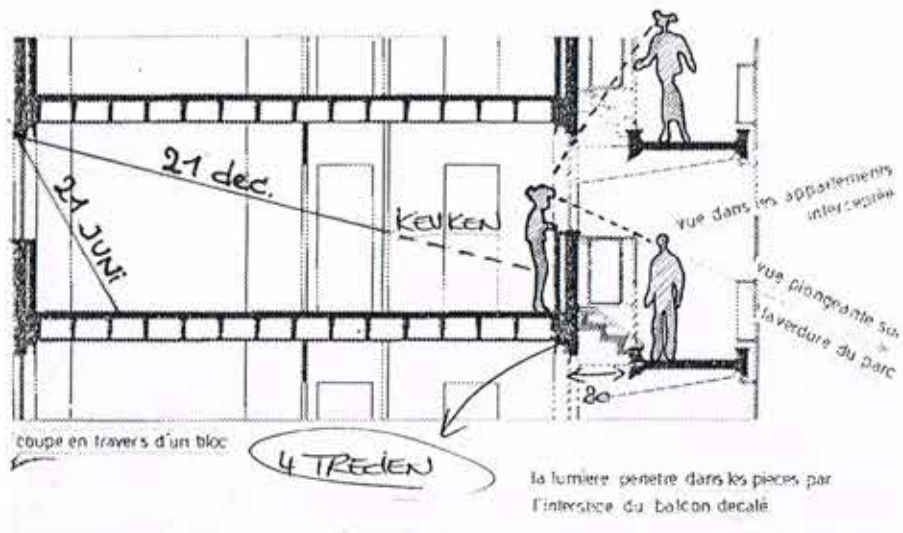
passagezone: een lange, smalle ruimte veroorzaakt een snelle lineaire beweging

bewegingszone: een grote homogene ruimte bewerkstelligt beweging in verschillende richtingen

verblijfszone: een gesloten, goed gedefinieerde ruimte die uitnodigt tot verblijven

(Johannes Olivegren over de invloed van de vorm van de ruimte op het gedragspatroon)

Patroon 158

BUITENTRAP

Trappen binnenshuis verminderen in sterke mate het sociaal contact tussen de verdieping en de straat waardoor ze enorme sociale schade kunnen aanrichten. Verbindt de hoger gelegen verdiepingen rechtstreeks met de begane grond. Doe dat met buitentrappen die rechtstreeks vanaf de straat toegankelijk zijn. Geef de traphal geen deur, zodat de trap functioneel een verlengstuk van de straat is. En bouw geen gangen op de verdiepingen. Maak in plaats daarvan open overlopen of daar waar eenheden op een verdieping gezamenlijk een trap delen, een open arcade.

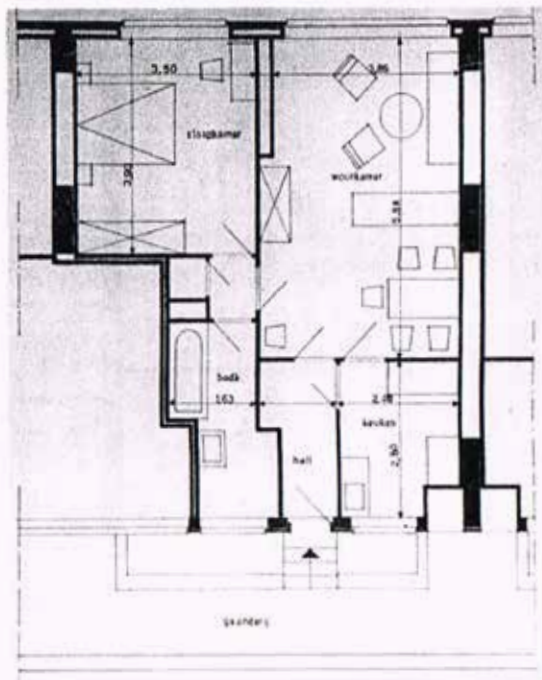
(C. Alexander, Een patronentaal)

Patroon 166

GALERIJEN RONDOM

Een gebied dat mensen kunnen oplopen om buiten rond te kijken en hen het gevoel te geven dat het gebouw en de grotere buitenwereld met elkaar verbonden zijn.

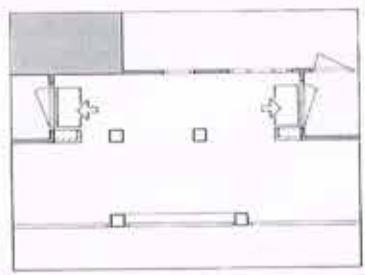
(C. Alexander, Een patronentaal)

Bij de hogere blokken wordt de verticale circulatie (en dus het potentieel aantal contacten) verdeeld over twee trappenhuisen. De gaanderij is echter beter opgelost. Ze is ongeveer 1,40m breed, wat comfortabeler lopen is als je van de supermarkt komt met je boodschappenzakken. Ze is 80cm losgetrokken van het gebouw, waardoor de onderliggende ramen meer licht krijgen, de hoogte is hier namelijk maar één hoog in plaats van twee zoals bij de duplexappartementen. Tevens ligt ze ongeveer 80cm lager dan het peil van de flats. Om deze binnen te gaan moet je vier trapjes op. Jammer genoeg heeft het geen bordes, een inham of iets dergelijks dat een soort van voorgebied (overgangsgebied, spanningsveld) kan vormen. Een plek om aan de deur te staan praten of iets dat je zelf kan aankleden/inpalmen.

We zouden zo moeten ontwerpen dat het resultaat niet te uitgesproken naar een ondubbelzinnig doel verwijst, maar nog interpretabel is, zodat het pas in gebruik zijn identiteit krijgt. (J. Gehl, Een leven tussen huizen)

Gebruikers worden bewoners. Er kunnen sterke affectieve relaties ontstaan die het gebied tot een (meer) vertrouwde omgeving maken. Transformatie van de begrippen Openbaar en Privé in verantwoordelijkheidsgebieden, levert aldus het bewustzijn waar je mogelijkheden voor invulling door de gebruikers/bewoners zou moeten inbouwen en waar dat minder zin heeft.

(H. Hertzberger, ruimte maken, ruimte laten)

De passerel mag dan al betere dimensies hebben en daardoor comfortabeler aanvoelen, echt beschutting en geborgenheid biedt ze niet. Het fantastische uitzicht moet het op grote hoogte soms afleggen tegen de nadelige wind. Je voordeur open laten staan gaat ook niet. Een meer genuanceerde aanpak per verdieping (buitentrappen voor de onderste verdiepingen, terrassen, winddichte overlopen op de hoger gelegen verdiepingen) had misschien mogelijkheden kunnen scheppen.

Patroon 79

EIGEN HUIS

De succesvolle ontwikkeling van een "thuis" voor een gezin dat een woning/flat huurt, kan alleen plaatsgrijpen als het gezin de volledige controle heeft over een duidelijk gedefinieerde plek/aspect (zowel binnen als buiten).

(C. Alexander, Een patronentaal)

TERRITORIALE AANSPRAKELIJKHEID

De galerij blijft grotendeels een passagezone zonder enige verblijfskwaliteit, tenzij een snelle babbel. Er wordt weinig ruimte geboden voor individueel initiatief (territoriale aanspraak). Een bank aan de voordeur zetten is onmogelijk door de vide en het niveauverschil. Sommige mensen zetten enkele bloempotten op de treden aan de voordeur of leggen een matje, vaak zelfs onderaan het trapje (op de passerel dus). Enkelen palmen de inhammen aan de leidingkasten in met bloempotten, caddies, vuilbakjes, buggy's, een bak aardappelen, fietsen (ondanks de fietsenstalling op het gelijkvloers), wasgoed enzovoorts. Doch dit alles blijft zeer beperkt (ook omdat er van Huisvesting uit regels tegen bestaan).

Het karakter van elk gebied zal in sterke mate afhangen van wie de inrichting en aankleding bepaalt, wie het beheert, verzorgt en wie verantwoordelijk is of zich ervoor verantwoordelijk voelt.

(H. Hertzberger, Ruimte maken, ruimte laten)

Hoe verder iemands persoonlijke invloed op zijn omgeving zich uitstrekt, hoe meer hij er zich ermee emotioneel betrokken bij voelt en er aandacht aan zal schenken en ook, hoe meer hij geneigd zal zijn er zorg en liefde in te investeren.

(J. Gehl: Een leven tussen huizen)

Zelfs op de eerste verdieping waar geen vide aanwezig is, zijn er maar weinig bewoners die van de extra ruimte gebruik maken en hun territorium uitbreiden. Misschien heeft één en ander ook te maken met het feit dat er weinig te beleven valt; weinig passage en weinig contact met de begane grond. Maar als mensen het uitzicht belangrijker vinden, is het toch vreemd dat mensen deze ruimte niet gebruiken als terras. Al zit je er te kijk in een (niet bezonde) doorgangszone, vroeger leken de mensen dat niet zo erg te vinden. Dezelfde problematiek vind je ook terug bij de oude blokken waar er nochtans meer positieve buitenruimte is. Feit is dat mensen de collectieve buitenruimte minder gebruiken. Ze blijven binnen individueel tv kijken waardoor het sociale leven sterk is afgenomen.

De vraag is of Braem het concept van de straat op elke verdieping puur functionalistisch zag of dat hij toch een zeker leven wilde genereren. Sommige van de besproken elementen lijken het te verhinderen. Andere zaken lijken toch doordacht.

Patroon 164

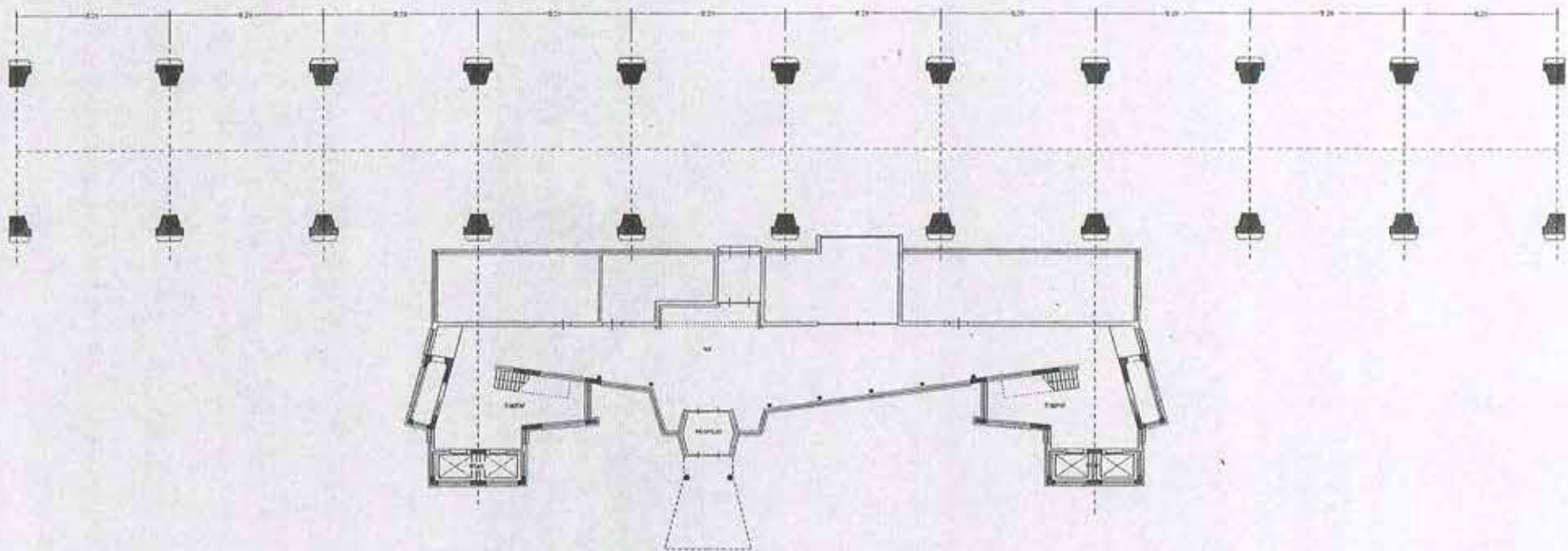
RAMEN AAN DE STRAAT

Een bruikbare uitvoering van een venster op straatniveau is een alkoof, twee of drie trapjes hoog, met een raam aan de straat en de vensterbank anderhalve meter boven de straat. Mensen in de alkoof kunnen op de vensterbank leunen en naar de straat kijken, mensen op straat kunnen hen zien zonder dat ze in de kamer achter hen kunnen kijken. Het is natuurlijk nog gemakkelijker als de begane grond van het huis een kleine meter boven de straat ligt, iets wat veel bij oude stadshuizen voorkomt.

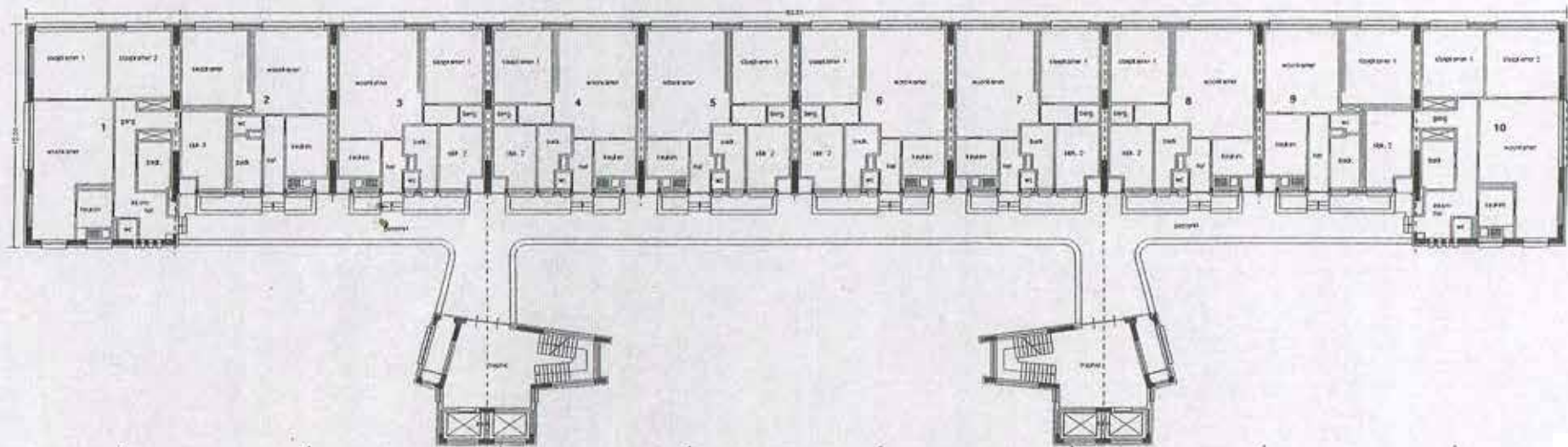
(C. Alexander, Een patronentaal)

RAMEN

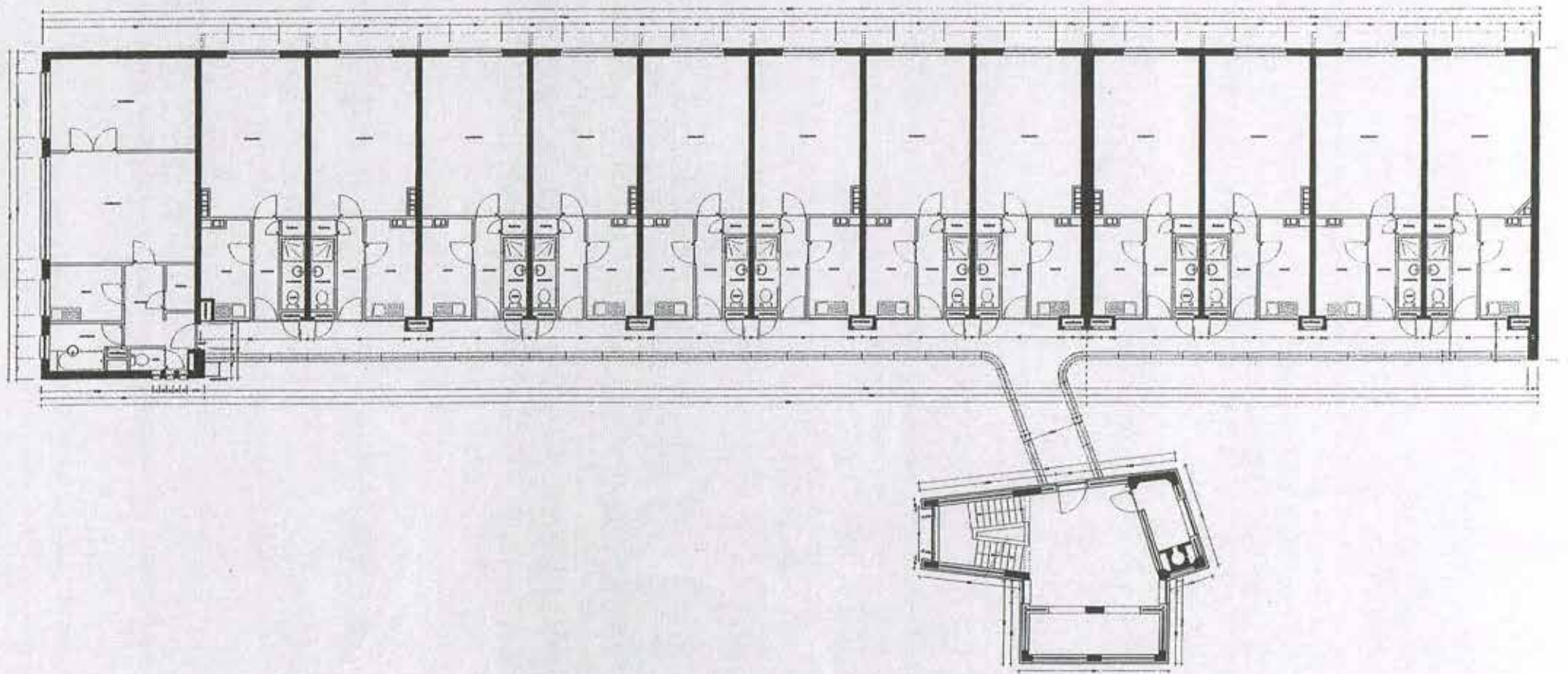
De plaatsing van de ramen aan de gaanderij bevoorbeeld, bevinden zich mede door het niveauverschil op ongeveer 1,75m. Dit (samen met het feit dat de overloop losgetrokken is van het gebouw en de passant een zekere afstand moet bewaren) zorgt ervoor dat de bewoners geen last van inkijk hebben. Omgekeerd hebben ze wel een overzicht op wie er voorbij komt. De sociale controle is dan ook groot. Het sociale leven dat aan de basis lag van dit concept echter niet ...

PLAN GELIJKVLOERS

TYPEPLAN VERDIEPING

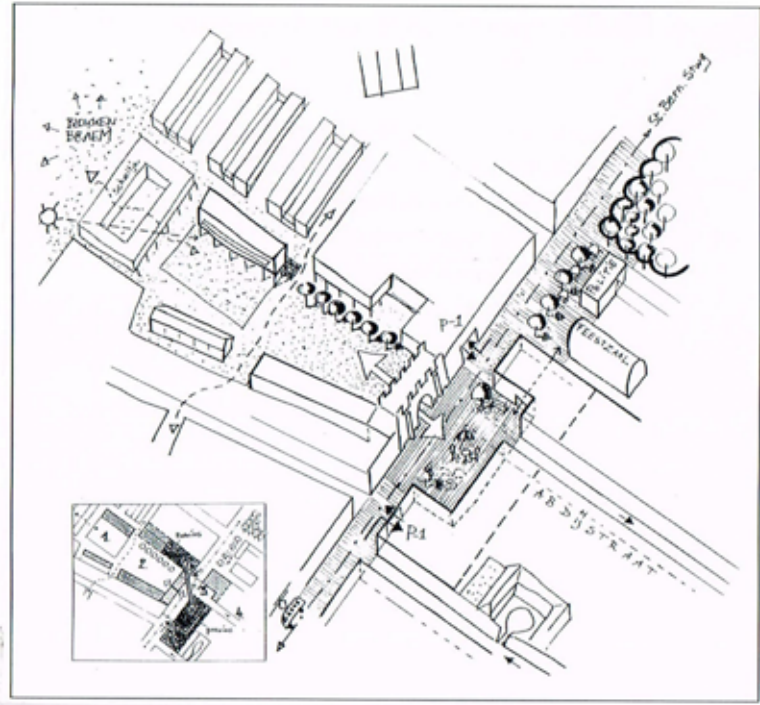

5 BESLUIT

We moeten de kwaliteit van de straatruimte en van de gebouwen in betrekking tot elkaar zien. Afwisseling van verschillende wijken, elkaar voedend.

(J. Gehl, Een leven tussen huizen)

Momenteel is men volop bezig met de renovatie van het oude patrimonium van sociale woningbouw. Tevens verschijnen er her en der inbreidingsprojecten, het éne al meer geslaagd dan het andere. Onderzoeksgroep Stramien heeft een structuurschets opgesteld voor de gehele wijk. Er zijn plannen om "den Tir", dat met zijn ligging tegenover de Abdijstraat het hart vormt van de wijk, om te bouwen tot een dienstencentrum met een aantal commerciële functies. Dit zou een grote impuls kunnen betekenen voor het Kiel en eventueel het eenheidsgevoel van de bevolking kunnen verstevigen. Mocht men eindelijk de St. Bernardsesteenweg heraanleggen en de onteigende gronden erlangs op een slimme wijze benutten, zou de wijk zijn aanzien kunnen terugwinnen.

Op sociaal vlak leveren ondermeer de Buurt Ontwikkelings Maatschappij en buurthuis De Tired goed werk. Het Kiel heeft ondermeer door zijn diversiteit de potentie om terug een volkse wijk met allure te worden, waar het voor iedereen aangenaam om wonen is.

In de middeleeuwse stad vormden de straten en pleinen van de stad het enige raakvlak tussen individu en samenleving. Tegenwoordig beschikken we over transportmiddelen en massamedia, doch niet iedereen.

(J. Gehl, Een leven tussen huizen)

BIBLIOGRAFIE

1. STEYAERT R., PLOMTEUX G., MALLIET A., *Architectuurgids Antwerpen*, Bestuur Monumenten en Landschappen, Brepols, Turnhout 1993
2. STRAMIEN VZW, ATELIER VOOR STADSVERNIEUWING EN RUIMTELIJKE PLANNING, *Structuurschets Kiel*, Buurt Ontwikkelings Maatschappij, Antwerpen 1999
3. KIMZEKE P., DEMEY E., *Het Kiel in vervlogen tijden*, Van Geyt Productions, Antwerpen
4. *Kiel toen, Kiel nu*, Antwerpen 1997
5. C.V. HUISVESTING, *Kinderen uit de blokken*, Antwerpen 1996
6. C.V. Huisvesting, *Van wonen en mensen*, Antwerpen 1991
7. DE GOEDE WONING, *Vijftig jaar de Goede Woning*, Antwerpen
8. SMETS M., *De ontwikkeling van de tuinwijkgedachte in België*, Leuven 1976
9. SMIT F., *De droom van Howard*, Woningbedrijf Amsterdam 1990
10. DEBRUYN M., *Kleuren in de Unitaswijk*, Monumenten en Landschappen juli-augustus 1998, Brussel 1998
11. BEKAERT G., *België in de fifties*, ASLK Dienst cultuur, Brussel 1989
12. STRAUVEN F., Renaat Braem, *De dialectische avonturen van een Vlaams functionalist*, *Archive d'Architecture Moderne*, Brussel 1983
13. COMMERS R., LOMBAERDE P., *Le corbusier en de Linkeroever te Antwerpen*, v.u. H.A.I.R., Antwerpen 1987
14. BOESIGER W., GIRSBERGER H., *Le Corbusier 1910-65*, 4^e druk 1993, Artemis
15. GEHL J., *Livet mellem husene*, Arkitektens Forlag, Kopenhagen 1971. Vertaling door VAN BEUSEKOM J., *Leven tussen huizen*, De Walburg Pers, Zutphen 1978
16. HERTZBERGER H., *Ruimte maken, ruimte laten / Het openbare rijk*, Uitgeverij 010, Rotterdam 1996, oorspronkelijk apart uitgegeven door Buro Hertzberger, Delft 1984
17. ALEXANDER C., *A Pattern Language*, Oxford University Press, New York 1977

18. BAHRDT H.P., *Humaner Städtebau*, vertaald door Vogelzang L., Het spectrum 1972, oorspronkelijk uitgegeven door Christian Werner Verlag GmbH, Hamburg 1969
19. VLAEMINCK S., *Cursus Woonecologie door Dhr. Miermans (3AR)*, PHL dep Architectuur, Diepenbeek 1997-98
20. DATABANK SOCIALE PLANNING, *Bevolkingsgegevens Stad Antwerpen eind 1998*, Stedelijke Ontwikkelings Maatschappij Antwerpen 1998
21. STAD ANTWERPEN, *Beleidsnota Sociale Huisvesting*, Afdeling Woonbeleid, Antwerpen 1999
22. MINISTERIE VAN DE VLAAMSE GEMEENSCHAP, *De leefbaarheidscode voor de Sociale Huisvesting*, Afdeling Woonbeleid, Brussel 1998
23. MINISTERIE VAN DE VLAAMSE GEMEENSCHAP, *De Vlaamse wooncode*, Afdeling Woonbeleid, Brussel 1999